

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ

ІСТОРІЯ
ЗАРУБІЖНИХ
КРАЇН

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ
МІЖВІДОМЧИЙ ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ЗАСНОВАНО В 1975 р.

ВИПУСК ІЗ

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 1987

Раскрыта закономерность Великой Октябрьской социалистической революции как результат мирового общественного развития. Показаны исторические корни интернационального сотрудничества русского и украинского народов. Отражены научно-технические и культурные связи СССР с зарубежными странами. Значительное место уделено разоблачению* буржуазных фальсификаций новейшей истории.

Для научных работников, преподавателей и студентов исторических факультетов.

Розкрито закономірність Великої Жовтневої соціалістичної революції як результат світового суспільного розвитку. Показані історичні корні інтернаціонального співробітництва російського та українського народів. Відображено науково-технічні та культурні зв'язки СРСР із зарубіжними країнами. Значне місце приділено викриттю буржуазних фальсифікацій новітньої історії.

Для науковців, викладачів і студентів історичних факультетів.

Головна редакційна колегія

Ю.Ю.Кондуфор (головний редактор), В.І.Клоков, І.М.Мельникова, І.С.Слабеев, П.С.Сохань (заступник головного редактора), А.М.Шлепаков

Редакційна колегія випуску

І.С.Хміль (відповідальний за випуск), М.М.Варварцев, С.В.Віднянський, І.М.Кулинич, І.М.Мельникова, П.Г.Усенко (відповідальний секретар), І.М.Хворостянкі

Адреса головної редколегії
25260 Київ і, вул. Кірова, 4
Інститут історії АН УРСР. Тел. 228 12 34

Редакція історичної літератури

Г. С. І М І Л Ь

ВЕЛИКИЙ ЖОВТЕНЬ – ЗАКОНОМІРНИЙ РЕЗУЛЬТАТ СВІТОВОГО СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Ваяжка Жовтнева соціалістична революція відбулася на магістральному напрямі світового суспільного розвитку, його визначальної селк – міжнародного робітничого руху. Це було торжество тієї справи, за яку свого часу виступали чартисти в Англії, вели барикадні бої пролетарі Європи в 1848-1849 рр. і паризькі комунари в 1871 р., справи, якій присвятили свою діяльність К.Маркс і Ф.Енгельс і керовані ними Союз комуністів і I Інтернаціонал. Естафету від них сприйняв робітничий клас Росії, керований В.І.Леніним, створеною ним партією більшовиків.

"Велика Жовтнева соціалістична революція, - підкреслюється в новій редакції Програми КПРС, - стала переломною подією всесвітньої історії, визначила генеральний напрям і основні тенденції світового розвитку, поклала початок нездоланному процесові – заміні капіталізму новою, ковані стичною суспільно-економічною формацією"¹.

Спільність справи міжнародного революційного руху робітничого класу і наступність його різних, загонів у революційній боротьбі об'єктивно зумовлені єдністю світового суспільного розвитку. Це природно і зрозуміло. Однак цього ніяк не хочуть визнати ті, хто проголошує і обстоює панування імперіалізму. З часу перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції зони не полишають спроб заперечити її закономірність і міжнародне значення.

Вихідним у тлумаченнях, до яких вдається буржуазна історіографія про Жовтневу революцію, є протиставлення дореволюційній Росії за рівнем її розвитку Західної Європи. Американський радянолог Л.Фішер, наприклад, один із своїх антикомуністичних опусів починає так: "Найбільш знаменною Радянська революція 7 листопада 1917 р. є тим, що вона трапилася. Адже К.Маркс пророчив пришествя соціалізму в передовій, промислово розвинутій країні, де у великого, добре організованого і неухильно зубожіючого робітничого класу будуть причини, бажання і сила, щоб повалити капіталізм. Тим часом комуніста здійснили свою першу революцію у відсталій, селянській Росії..."²

Щоб надати стереотипу "відсталості Росії" більшої ймовірності, історія країни піддається буржуазними авторами фальсифікації на всю глибину віків. Справа зображується одними так, нібито Східна Європа ще з середньовіччя відставала від Західної Європи на чотири-п'ять століть, і тому капіталізм у Росії виявився запізнілим і недорозвинутим. У зображенні інших Східна Європа взагалі залишилась поза тим руслом, по якому пішов розвиток Західної Європи.

Такі сентенції позбавлені будь-яких підстав, якщо розглядати суспільний розвиток як природно-історичний процес. Якщо в розвитку Західної Європи, з одного боку, і Росії – з другого, виявилась різниця, то тільки внаслідок заморських колоніальна завоювань, на шлях яких вийшла Західна Європа. Як відзначав К.Маркс, "відкриття золотих і срібних копалень в Америці, викоренення, поневоленая і поховання живцем тубільного населення в рудниках, перші кроки до завоювання і погра-

бування Ост-Індії, перетворення Африки в заповідник полювання на чорношкірих - такий був світанок капіталістичної ери виробництва. Ці ідилічні процеси становлять головні моменти первісного нагромадження"³.

Все це ввійшло в історію як її реальності, за яких утворювалась суспільно-економічна формація капіталізму. Проте, з одного боку, для країн, що стали жертвами колоніальних завоювань, це означало порушення умов їх саморозвитку, консервацію їх на докапіталістичних, феодальних чи й родоплемінних стадіях. З другого - країни, що чинили колоніальний розбій і грабежі, набули розвитку, що прискорив заміну феодалізму капіталізмом.

Чи міг процес первісного нагромадження капіталу в Росії бути прискореним? Якщо на Заході це було досягнуто в результаті колоніальних завоювань, то хіба Росія не дала такої можливості? Та аби не було виходу за далекі моря й океани, проте територіально вона розширялася, і її правлячі кола не були ніякими альтруїстами. З посиланнями на це дехто з наших авторів вдавався до тлумачень, за якими розширення території Російської держави стилізувалося під колоніальні завоювання Заходу. З тим більшою западливістю це робить сучасна буржуазна історіографія, намагаючись вигадками про "одвічний російський імперіалізм" якщо не обілити, то урівноважити історію колоніальних завоювань і подальшого імперіалістичного панування Заходу.

Насправді ж між колоніальними завоюваннями Заходу і територіальним зростанням Російської держави була велика і принципова різниця, і первісне нагромадження - один із найбільш показових її вимірів. З Росією воз'єднувалися землі, з якими вона мала спільні історичні корені, і приєднувалися до неї землі, які шукали в ній заступника. Вхідженні всіх таких земель не супроводжувалося ні руйнуванням укладу життя їх народів, ні введенням рабства і работоргівлі, як це мало місце в колоніях західних держав. І справа була не в поблажливості російського самодержавства і російських феодалів - класовий інстинкт наживи, жадоба наживи у цих сил в Росії були не меншими, ніж у колонізаторів Заходу. Але землі, які переходили у підлеглість російського самодержавства, ставали частинами єдиної, територіально цілісної держави. Народні маси різного етнічного походження, в тому числі російського, жили пліч-о-пліч, поділяли однакову долю. Навіть такий знавіснений американський фальсифікатор історії Росії, як Р.Пайпс, не міг не визнати, що, принаймні, з кінця ІІІ ст. "ставлення до меншостей, як і до самих великоросів, визначалося в значній мірі прагненням з боку монархів підтримувати і посилювати принцип автократії; з групами меншостей, які кидали виклик цьому зусиллю в ім'я національних прав, розправлялися так же жорстоко, як і з групами росіян, які кидали виклик в ім'я демократії чи свободи взагалі"⁴.

Спільність становища трудящих мас, незалежно від їх етнічного походження, породжувала взаємну солідарність і спільність дій. Про це красномовно свідчить національний склад тих, що брали участь у селянських війнах, не кажучи вже про пізніші соціальні потрясіння в Росії.

З двох основних джерел первісного нагромадження капіталу - внутрішнього і зовнішнього, як їх визначає, марксистсько-ленінська наука, в Росії вирішальним було внутрішнє - експлуатація власних продуктивних сил за наявних виробничих відносин. Звідси - введення і посилення кріпосництва як у сільському господарстві, так і в розвитку мануфактур. У цьому зв'язку важко не погодитися з радянським істориком П.Г.Риндзюньським, який на Всесоюзній дискусії 1965 р. говорив, що коли не вірити в соціальну утопію "мушкетерського царства" і не перебільшувати безмірно паростки нового в господарському житті Росії ХґО-ІІІ ст., то говорити про ліквідацію феодально-кріпосницького ладу тоді ніяк неможливо. Як не огидні були абсолютизм і кріпосництво в ХУІ - першій половині ХУІІІ ст., вони все ж необхідні були не тільки для прогресу, але й для самого існування суспільства@.

До цієї в принципі правильної думки залишається тільки додати те уточнення,

що необхідність у Росії більш тривалого, ніж будь-де на Заході, існування феодально-кріпосницького ладу було зумовлене тим, що ніщо інше як він був основою, утробою визрівання елементів капіталізму, включаючи його головну умову - первісне нагромадження капіталу. Жорстокість кріпосництва в Росії була агонією цього нагромадження. Це був настільки ж тривалий, наскільки й важкий та болісний процес, і він сповна не завершився й після, того, як кріпосне право було скасовано і, здавалося б, був відкритий шлях до розвитку капіталізму.

Порівняння розвитку Росії з розвитком західних країн на стадіях капіталізму та імперіалізму нібито свідчить не на її користь. Але чи означало це, що Росія відставала? І тут постає інше питання: а чи правомірне таке порівняння? Адже з часу перших "географічних відкриттів" пограбування і експлуатація поневолених народів і їх природних ресурсів не тільки не припинялися, а розширювалися й інтенсифікувалися, набувши витончених форм усталеної системи. Часом змінювалося співвідношення сил між колонізаторами, і одні з них замінювали інших у пануванні над поневоленими народами, але система грабежу й експлуатації залишалась незмінною і багатства безперервним потоком текли з метрополії, на них жиріла буржуазія, процвітала її "цивілізація". Саме на цій основі зрештою склалася та система всесвітньо-господарських зв'язків, яка означала переростання капіталізму в імперіалізм, і за колоніями в цій системі була остаточно утверджена роль джерел дарової сировини, резервацій дешевої робочої сили і ринків нееквівалентної торгівлі. Деякі з держав, які вибилися в "передові", перш ніж виступити з претензіями на колонії, домоглися цього, урівнявши певну частку з багатств знову-таки нагробаних у колоніях. Класичний приклад цього - контрибуція, одержана Прусією від Франції внаслідок їх війни 1370-1871 рр.

З огляду на це так звані передові країни в розвитку капіталізму й імперіалізму не можуть бути еталонами* для порівняння. Їх розвиток у значній мірі відбувався за рахунок зовнішніх ресурсів, пограбування й експлуатації заморських країн і народів. Тим часом у розвиткові Росії території окраїн, що перебували на становищі її колоній, відігравали порівняно меншу роль, ніж для західних держав - їх заморські колонії.

Вирішальним фактором промислового розвитку окраїн Росії була капіталістична еволюція сільського господарства, зумовлена перш за все процесом утворення внутрішнього ринку великої промисловості. Хоча й нерівномірно, в залежності від рівня економічного розвитку різних регіонів, він охоплював як імперську метрополію (за визначенням В.І.Леніна, "центральну Європейську Росію"), так і території національних окраїн.

На відміну від Росії в імперіях, створених західними державами, прискорений розвиток капіталізму відбувався за рахунок нещадного грабежу колоній, перетворення їх в сировинні придатки метрополій. Отже, при порівнянні розвитку Росії і Заходу на стадіях капіталізму й імперіалізму мова може (і повинна) йти не про відставання Росії, а про міру паразитування Заходу за рахунок поневолених ним народів.

Як відомо, К.Маркс і Ф.Енгельс ще в середині минулого століття вважали, що на Заході були наявні об'єктивні і суб'єктивні фактори для революційного переходу від капіталізму до соціалізму, і тісно пов'язували розвиток своєї революційної теорії з революційною практикою робітничого класу, що мала на меті заміну капіталізму соціалізмом. Та вже тоді вони підмітили, зокрема, в англійському робітничому русі зародки тенденції до реформізму і в своїх подальших працях вказали на колоніальне панування Англії, яке давало її буржуазії економічну можливість підкупати значну частину робітничого класу, насаджувати в ньому "робочу аристократію". Ф.Енгельс в листі від 12 вересня 1882 р., відповідаючи на питання, що думають англійські робітники про колоніальну політику, вказував: "...те саме, що думають про неї буржуа... робітники спокійнісінько користуються разом з ними колоніальною монополією Англії та її монополією на всесвітньому ринку"⁶.

Англійський опортунізм домонополістичного періоду з переростанням капіталізму в імперіалізм набув міжнародного характеру. Його зараза проникла в робітничий рух усіх економічно розвинутих капіталістичних країн. Так, з кінця XIX ст. на Заході виникла невідповідність між зрілістю об'єктивних і суб'єктивних факторів. Готовність і здатність організованого робітничого класу до революційної дії послабились. В робітничому русі одні з його лідерів стали відмовлятися від марксизму, зойг-ш на шлях реформ, інші з тією ж метою намагалися ревізувати марксизм.

В.І.Ленін приділив велику увагу викриттю опортунізму, боротьбі з ним. Як на економічну основу цієї хвороби в робітничому русі він вказував на паразитизм і загнивання капіталізму, на те, що "капіталізм виділив тепер аюньк^ ... особливо багатих і моіути?х держав» які грабують - звичайною "стрижкою купонів" - увесь світ"ч "А що означало це економічно? Суму певних надприбутків і особливих привілеїв буржуазії, а потім, безперечно, можливість одержувати крихти від цих "шматків пирога" і даш невеликої меншості дрібних буржуа; потім найкраще поставлених службовців, чиновників робітничого руху і т.п."⁸

За рахунок безжалісної і ядрпроуткової експлуатації колоній буржуазії Заходу вдалося ослабити в метрополіях найбільш болісні вади капіталізму, прилучити до імперіалістичної кормуикн певні категорії робітничого класу, створити видимість можливості поліпшення шляхом реформ становища цього класу в цілому. Звідси - тенденція, за словами В.І.Леніна, "буржуазії і опортуністів перетворити жменьку найбагатпгах, привілейованих націй у "вічних" паразитів на тілі решти ладства, "спочити на лаврах" експлуатації негрів, індійців та ін..,"⁹ Відзначаючи це як надзвичайну особливість імперіалізму, В.І.Ленін збачав у ній, між іншим, припну, що "певною мірою утруднює виникнення глибоких революційних рухів у країнах, які грабують по-імперіалістськоку багато колоній і чужих країн, роблячи таким чином дуже велику (порівняно) частину свого населення учасником дільби імперіалістичної здобичі"¹⁰. В іншій праці він вказує на це як на одне "з джерел штучної затримки падіння капіталізму, штучної підтримки опортунізму і соціал-шовінізму імперіалістських націй, що панують над світом" ^.

Самі імперіалісти не приховували того, що з колоніальною експансією зв'язу-загш розрахунки на попередження соціальних революцій у своїх країнах. Один з них, С.Родс, цитований В.І.Леніні в праці "Імперіалізм, як вища стадія капіталізму", заявляв: "...Щоб урятувати сорок мільйонів жителів.З'єднаного Королівства від убивчої громадянської війни,ми,колоніальні полі тики,повинні заволодіти новими землями для розміщення надлишку населення,для здобуття нових областей збуту товарів, вироблюваних на фабриках і в рудниках.Імперія, я завжди говорив це, є питання шпунку. Якщо ви не хочете громадянської війни, ви повинні стати імперіалістами"*². Інший, цитований там же, ідеолог імперіалізму француз Валь писав, що "внаслідок зростаючої складності життя і трудності, що давить не тільки на робітничі маси, але й на середні класи, в усіх країнах старої цивілізації скупчується "нетерпіння, роздратування, ненависть, які загрожують громадському спокоєві; енергії, вибиваній з певної класової колії, треба знайти застосування, дати їй діло поза країною, щоб не .сталося вибуху всередині""¹³.

Отже, ті ж зовнішні фактори, завдяки яким буржуазія на Заході народжувалася і жиріла, послужили їй також в тому, щоб відстрочити загибель її панування. Показово в цьому зв'язу те, що центр міжнародного революційного руху переміщувався з Англії до Франції, а потім до Німеччини і далі до Росії синхронно з тим, як правлячі класи країни, що переставала ним бути, набували економічну можливість підкупити окремі категорії робітничого класу, розкласти політичну самосвідомість трудящих в цілому і таким чином не тільки розрядити соціальну напруженість, а й породити націоналізм, шовінізм на підтримку колоніального панування імперіалізму.

Робили намагання в цьому відношенні і правлячі кола Росії. Вказати б, на-

іприклад, на спроби насадити в робітничому русі Росії організації "поліцейського соціалізму". Ідея таких організацій була запозичена з політики і практики, що вже здійснювались на Заході. Однак у Росії вона не прижилася, і однією з причин було те, що російська буржуазія, на відміну від західної, не мала економічних можливостей для утримування таких організацій.

Не можна не згадати також про російсько-японську війну, яку В.І.Ленін назвав колоніальною. З нею царизм пов'язував розрахунки на те, щоб замкнути на ній увагу народних мас, поліпшити свої імперські позиції, запобігти революції. Проте зійня була програна, і суперечності, які намагався подолати режим, ще більше загострилися. Тим часом можливостей для маневрування, на відміну від того, як це було на Заході, правлячі кола Росії не мали.

Однак це не означало відсталості Росії. Насправді Росія з кінця XIX ст. за зб'ягом свого прошлого виробництва входила до п'ятірки найбільш економічно розвинутих держав світу. Її капітал щонайтісніше переплітався із західноєвропейською і американською і підпадав під загальні тенденції, характерні для імперіалізму. Якщо була різниця, причому досить разюча, то вона полягала в питомій вазі промислового виробництва в економіці країни і в його частці на душу населення. Але це – при порівнянні з метрополіями колоніальних імперій Заходу, без врахування їх колоній. Тим часом у Росії і метрополія, і її колонії становили єдину державу, і, отже, правомірним може бути таке зіставлення з нею, при якому інші імперіалістичні держави розглядаються в єдності їх метрополій і колоній. І в враховувати колонії при розгляді рівнів розвитку західних держав – значить грішити перед правдою історії, і це – те, що характеризує буржуазну історіографію взагалі.

Якщо російська буржуазія виявилася, як про це йдеться в літературі, слабою, то тільки в тому розумінні, що в політичних діях її обмежували економічні порядки. Для неї, як і для царизму, однаково небезпечним було перенести центр ваги його гніту чи то на національні околиці, чи то на селянство, не кажучи вже про промисловий пролетаріат. Все це були сущі єдиного внутрішнього фронту, що проти з'яв буржуазно-поміщицькому пануванню.

Жодна з вимог, під знаком яких відбулася Жовтнева революція, не була специфічно чи тим більше виключно російською по своїй суті. Це були вимоги часу, обумовлені суперечностями капіталізму як світової системи на імперіалістичній стадії. Але в кожній із ланок імперіалістичного ланцюга, який облуптав світ, по-різному співвідносились як епіцентри цих суперечностей, так і породжувані цими потоки боротьби.

В імперіях, створених імперіалістами Заходу, епіцентр головної суперечності зпохи – суперечності між найманою працею і капіталом – і відповідно боротьби робітничого класу за соціалізм знаходився з метрополіях. Що ж до аграрних і національних суперечностей, властивих капіталізму, то основна їх гострота на стадії імперіалізму перемістилася із самих західних країн до їх колоніальної периферії, і там утворювався епіцентр національно-визвольної, в основі своїй аграрно-селянської, боротьби. Ці потоки боротьби в західних метрополіях та їх колоніях були політично обособлені. Вільше того, експлуатація колоній давала буржуазії Заходу економічну можливість, підкупляючи частину робітничого класу, підривати його єдність, збивати на шлях опортунізму. Не могла стати і не стала спільним знаменником для народних мас західних метрополій та їх колоній і боротьба проти імперіалістичної війни, за мир.

Тим часом у Росії, як відзначено вище, в одній цілісній державі були зіставлені і метрополія, і її колонії. Ця держава безпосередньо зазнала на собі тяжкі наслідки першої світової війни. Всі суперечності імперіалізму складали тут здин туго затягнутий вузол. В один могутній потік тут злилися пролетарська боротьба за соціалізм, селянська боротьба за землю, боротьба пригнічених націй за

національне визволення і загальнонародний рух проти імперіалістичної війни, за мир. Росія, як відзначається в новій редакції Програш КПРС, "виявилася найслабшою ланкою міжнародного імперіалізму, вузловим пунктом його суперечностей. Саме свди перемістився центр світового революційного руху"⁴.

Російському пролетаріатові випало першим розірвати ланцюг світового панування буржуазії. На виконання цього важкого і відповідального завдання його очолила утворена та ідейно-теоретично озброєна партія нового типу - партія більшовиків. Свою силу і здатність справитися з історичною місією він продемонстрував у революції 1905--1907 років - першій народній революції епохи імперіалізму. За цією, як визначав В.І.Ленін, "генеральною репетицією" робітничий клас Росії під керівництвом свого більшовицького авангарду відіграв у лютому 1917 року вирішальну роль у поваленні царизму і через вісім місяців здійснив соціалістичну революцію. "

За робітничим класом як гегемоном революції йшли і трудяще селянство, і трудячі неросійських націй імперії, всі передові лави багатонаціонального суспільства - Національно-визвольний рух неросійських народів був пов'язаний з соціальною боротьбою і їй підпорядкований. Цим обумовлювався послідовно революційний і інтернаціоналістський характер як партії більшовиків, так і керованих нею трудящих мас, і в цьому була запорука перемоги здійсненої ними революції.

Велика Жовтнева соціалістична революція відбулася на етапі найбільшого загострення всіх суперечностей капіталізму, яке припало саме на Росію, за оптимальних об'єктивних умов і забезпечених більшовицькою партією високої класової свідомості та активності суб'єктивного фактора - рушійних сил, революції. Якщо в Росії існування капіталізму як панівної системи, включаючи імперіалістичну стадію, не зайняло й 60 років і було в кілька разів коротшим, ніж його визрівання в надрах феодалізму, то в цьому слід вбачати прояв закономірностей історичного розвитку, а не відхилення від них. Швидко минула система капіталізму визнавалася ще на зорі її існування і в тих країнах, де відбулися перші буржуазні революції. Проте, якщо ця система все ще продовжує існувати, то причина цього - не в її внутрішній живучості, а в її імперіалістичній надбудові, в її паразитуванні за рахунок чужих народів, експлуатованих до недавнього колоніалістськими, а нині неокolonіалістськими методами.

Цей погляд недвозначно підтверджується всім розвитком світового революційного процесу в новітній час. Вплив Великого Жовтня виявився найбільш широким і глибоким саме в тих країнах, які були так чи інакше підлеглими в загальній системі імперіалізму. Саме в таких країнах на етапі їх визволення від фашизму, породженого імперіалізмом, знайшла своє продовження справа Великого Жовтня, і вони разом з Радянським Союзом склали світову соціалістичну систему. Сьогодні, спираючись на підтримку соціалістичних країн, розвиваючи співробітництво з ними, на шлях соціалістичної орієнтації в своєму розвитку виходять нові й нові з держав, що виникли на руїнах колоніальної системи імперіалізму. Зрозуміло, що для організації суспільства на соціалістичних основах, введення в нього соціалістичних виробничих відносин необхідно мати певний рівень розвитку продуктивних сил. Однак, як свідчить історичний досвід нашої країни, підтверджений тепер уже досвідом: інших соціалістичних країн, цей рівень не обов'язково має бути таким, якого досяг Захід на стадії імперіалізму. Складний і важкий процес розвитку продуктивних сил за рахунок власних ресурсів і можливостей кожної даної країни - єдино надійна альтернатива для країн, що визволилися, і головне полегшення в розв'язанні проблем - це шлях соціалізму і взаємовигідне співробітництво з державами, що йдуть по цьому шляху.

Що ж до досвіду капіталістичного Заходу, то цей досвід не може бути повторений. Нема йому й виправдання ні в тому, що стало вже історією, ні в нинішньому продовженні в неокolonіалістській політиці і практиці імперіалістичних держав.

Розвиток капіталізму на Заході був досягнутий надзвичайно дорогою ціною, причому не самих тільки народів Заходу, а й - що особливо злочинно - неоплатною ціною народів Азії, Африки і Латинської Америки. Жахлива відсталість країн цих континентів - історичний наслідок появи і існування "західної цивілізації".

Буржуазна історіографія, як і завжди раніше, так і особливо в наш час, намагається витлумачити історію в такий спосіб, нібито колонізатори Заходу йшли з заморські краї з "цивілізаторською місією" і не їх, мовляв, вина в тому, що туземні народи залишилися відсталими, - просто вони не виявилися "сприйнятливими учнями". Все це підганяється під облудну тезу, яку ідеологи і політики імперіалізму повторюють кожного разу, коли мова заходить про подолання країнами, що визволилися, їх відсталості, - тезу про "рівну відповідальність розвинутої Півночі перед нерозвинутим Півднем" і відповідно про обов'язок як Заходу, так і Сходу робити однаковий вклад для подолання тієї відсталості. Тим самим робляться спроби спростувати історію грубого насильства, що чинилося Заходом, грубим насильством над історією.

Завдання радянської історичної науки - рішуче і наступально протидіяти цьому насильству над історією.

Полог^ама Комунистичної партії Радянського Союзу: Нова редакція. - К.,

*2

- Viaober ii. PIGy ieate of Zotiei Соштаплетг Аа Аргаіааі. - Кеіі іорк,
1968. - Р. 5.
Маркс К. Капітал. Кн. I // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 23. - С. 706.
Ріев К. Тье Рогшаііон оѳ "Ъе 8(лгіеі ІІпіон. Соглішівт апй НаліонаХівт,
1917-1923. - Самбгііее, Маав., 1964. - Зр. 6.
І Переход от феодализма к капитализму в России, - М., 1969. - С. 212-213.
Енгельс Ф. лист Енгельса - Карну Каутському // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 35. - С. 286.
7
Т. 27. - С. 289.
о Ленін В.І. Під чужим прапором // Там же. - Т. 26. - С. 140.
іп Ленін В.І. Імперіалізм і розкол соціалізму // Там же. - Т. 30. - С. 165.
Ленін В.І. До перегляду партійної програми // Там же. - Т. 34. - С. 352.
Ленін В.І. Підсумки дискусії про самовизначення // Там же. - Т. 30. -
С. 37-38.
*0
Див.: Ленін В.І. Імперіалізм, як вища стадія капіталізму // Там же. -
Т. 27. - С. 353.
Там же. - С. 359.
Програма Комунистичної партії Радянського Союзу : Нова редакція. - С. 6.

Н. А. Я р к о

ЮГОСЛАВСЬКА КОМУНІСТИЧНА ПРЕСА В БОРОТЬБІ ЗА СОЛІДАРНІСТЬ З КРАЇНОЮ РАД
(квітень 1919 р. - 1923 р.)

Велика Жовтнева соціалістична революція стала переломною подією всесвітньої історії. Вона викликала революційні потрясіння в усьому світі і цим завдала нищівного удару світовій системі капіталізму. На міжнародній арені виникла держава диктатури пролетаріату. В перемозі Великого Жовтня трудящі всіх країн побачили не тільки підтвердження реальної можливості визволення з-під гніту капіталу, але й шлях, яким треба йти до досягнення цієї мети. Заклик до миру, з яким Країна Рад звернулася до народів і урядів воюючих держав, знаходив гарячу підтримку в рядах міжнародного пролетаріату. Перша в світі соціалістична держава проголосила пролетарський інтернаціоналізм основою своєї зовнішньої політики. Радянська країна стала оплотом світового революційного і національно-визвольного руху. Все це зумовило могутній рух солідарності трудящих всього світу з Республікою Рад.

Жовтнева революція дала могутній поштовх революційній і національно-визвольній боротьбі південнослов'янських народів, в результаті якої у грудні 1918 р. була створена об'єднана незалежна югославська держава - Королівство сербів, хорва-

тів і словенців¹. Пануючі позиції в новій державі захопила реакційна сербська буржуазія, яка вороже поставилась до Країни Рад. Всупереч аятирадянській політиці правлячих кіл Королівства СХС трудящі і демократична інтелігенція не тільки проявляли інтерес і симпатії до Радянської Росії, а й рішуче виступали на її захист. Масовий рух солідарності югославських трудящих з першою робітничо-селянською державою очолила створена у квітні 1919 р. Соціалістична робітничка партія Югославії (комуністів)". Пропаганду ідей Великого Жовтня, захист його звершень югославські комуністи, яві твердо стояли на позиціях пролетарського інтернаціоналізму, вважали своїм обов'язком. Важливу роль в цьому вони відводили пресі, яка була могутнім знаряддям партії в організації руху солідарності югославських трудящих з Радянською Республікою.

В радянській і югославській історіографії питання про роль югославської комуністичної преси у боротьбі за солідарність з Країною Рад ще не були предметом спеціального дослідження,

В даній статті робиться спроба розкрити діяльність югославських комуністів по використанню своєї преси для організації руху солідарності трудящих з Країною Рад.

Хронологічні рамки статті охоплюють період з моменту утворення Соціалістичної робітничої партії Югославії (комуністів) (квітень 1919 р.) і до початку в Югославії процесу часткової стабілізації капіталізму (кінець 1923 р. - початок 1924 р.).

Діяльність КТОЗ в 1919-1923 рр. можна розділити на два етапи. Перший з них охопте період 1919-1920 рр., коли партія югославських комуністів діяла в умовах революційного піднесення в країні. Напружена політична обстановка в Королівстві СХС, викликана революційним рухом трудящих мас, змушувала правлячі кола миритися з певним проявом демократії в країні. Партія югославських комуністів діяла в цей час в легальних умовах і мала значний вплив на суспільне життя. В листопаді 1920 р. під час виборів до Установчих зборів кандидати КШ зібтали понад третину голосів виборців. Югославські комуністи надавали особливого значення пресі як засобу політичної й ідеологічної боротьби робітничого класу. Якщо з весни 1919 р. партія югославських комуністів видавала в різних містах країни 15 газет загальним тиражем понад 27 тис. примірників³ то вже через рік вона видавала 18 газет і журналів, тираж яких досягав 740 тис. екземплярів на місяць⁴, що дозволяло югославським комуністам не тільки пропагувати революційні ідеї серед трудящих мас, а й організувати їх на боротьбу за солідарність з Республікою Рад.

З кінця 1920 р. буржуазний уряд югославської держави, стурбований посиленням революційної і національно-визвольної боротьби народних мас, авторитетом комуністів в країні, перейшов в рішучий наступ на демократичні завоювання трудящих. Видані в 1920-1921 рр, урядові укази "Обзнана" і "Закон про захист суспільної безпеки й порядку в державі" оголосили КЕЮ поза законом. В діяльності югославських комуністів почався новий етап. Боротьбу за права робітничого класу вони продовжували в умовах підпілля. В 1921-1923 рр. одним із основних напрямів в діяльності югославських комуністів була боротьба по організації в країні руху солідарності народних мас з Країною Рад. У ході цієї боротьби югославські комуністи випускали свої нелегальні й напівлегальні видання, співробітничали в легальних суспільно-політичних й суспільно-культурних газетах і журналах. Зі сторінок цієї преси комуністи продовжували вести активну пропаганду на захист Радянської Республіки.

В 1919-1920 рр. преса югославських комуністів ознайомила трудящих з документами РКП(б), Радянської держави і працями В.І.Леніна. В кінці 1919 р. партійні газети надрукували один із перших декретів Радянської влади - Декрет про землю. В цей же час комуністичні газети коментували Конституцію РРФСР, прийняту у 1918 р., а деякі з них надрукували окремі її статті⁵. Видання Конституції РТФСР

вийшли нелегально у 1919 р. в Любляні, а в 1920 р. - у Белграді⁶. Зусилля ШЗ були спрямовані на поширення ленінських ідей в революційному русі країни. Югославські комуністи особливого значення надавали публікаціям творів В.І.Леніна. На сторінках центрального органу КПЮ "Радничке новине" та інших партійних газет регулярно друкувалися переклади праць вождя російського робітничого класу, його виступи про внутрішнє і зовнішнє становище Країни Рад, інтерв'ю партійних і державних діячів Радянської країни Іноземним кореспондентам⁷. Югославські комуністи часто коментували ленінські праці. В період гострої внутріпартійної боротьби звернення югославських комуністів до творів В.І.Леніна давало можливість розібратися з складних теоретичних питаннях побудови комуністичної партії, її ідеологічних завдань. На початку 1920 р. в кількох номерах "Радничке новине" опубліковано лист В.І.Леніна до американських робітників⁸. Ця праця, в якій викривався грабіжницький характер американського і англійського імперіалізму, мала безпосереднє значення і для південнослов'янських народів, які на собі відчули грубе втручання імперіалістичних держав у свої внутрішні справи. Лише з кінця 1919 р. до березня 1920 р. "Радничке новине" опублікувала 12 ленінських праць і деякі розділи з його книг⁹.

Праці В.І.Леніна "Держава і революція" (переклад Ф.Філіповича) і "Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму"* (переклад В.Чопича) в період легальної діяльності югославських комуністів виходили і окремими виданнями. Були надруковані й інші ленінські твори¹⁰.

Преса югославських комуністів правдиво інформувала трудящих країни про Жовтневу революцію, успішну боротьбу російського пролетаріату із зовнішньою і внутрішньою контрреволюцією, революційні перетворення в Радянській Росії, які проводила партія більшовиків.

Влітку 1920 р. "Радничке новине" в рубриках "Розгром Польщі" й "Кінець Врангелю" постійно друкувала матеріали про хід воєнних дій Червоної Армії, її успіхи в боротьбі з польською контрреволюцією і в розгромі врангелівських військ. В цій же газеті в рубриці "Справа Рад" друкувалися повідомлення про діяльність нових органів влади в Радянській Росії, їх завдання, наводилися дані щодо промисловості і сільського господарства в соціалістичній країні. Вуковарська "Радничка стража" також неодноразово інформувала в цей час про перемоги Червоної Армії над польськими військами, про умови мирного договору між Радянською Росією і Польщею¹². Багато публікацій про нові процеси в культурному житті Країни Рад вміщували "Радничке новине" (Белград), "Глас слободe" (Сараєво), "Нова истина" (Загреб) та інші комуністичні газети. На початку лютого 1919 р. в центральному органі СРПЮ(к) було опубліковано виступ М.Горького, в якому у зв'язку з першою річницею Жовтня йшла мова про успіхи Радянської країни в галузі культури. Влітку цього ж року "Радничка стража" (Вуковар) надрукувала інтерв'ю А.В.Луначарського про розвиток шкільної освіти в Радянській Росії. В органі комуністичної молоді Югославії газеті "Црвена застава" (Загреб) та інших комуністичних газетах пропагувався радянський досвід соціалістичної перебудови в галузі освіти і комуністичного виховання¹⁵. Орган югославських учителів-комуністів газета "Учителска борба" (Крагуєвац) у 1920 р. виступала на захист Жовтневої революції, друкувала виступи В.І.Леніна й Н.К.Крупської, статті А.В.Луначарського про завдання партії більшовиків у галузі культурного будівництва й перебудови систем шкільної освіти. Велику увагу югославські комуністи приділяли з своїх статтях вирішенню національного питання в багатонаціональній Радянській Росії¹⁷,

СРПЮ(к) через свої друковані органи виступала ініціатором і організатором у країні страйків солідарності трудящих із Країною Рад. Влітку 1919 р. партія югославських комуністів підтримала рішення Комінтерну про проведення організованого виступу міжнародного пролетаріату на захист Радянської Росії й Угорської Радянської Республіки. 15 липня 1919 р. "Радничке новине" опублікувала звернення

югославських комуністів до трудящих країни, в якому інтервенція в Росії й Угорщині розцінювалась як злочин, Заклик "Радничке навине" провести загальний страйк солідарності з пролетаріатом Росії й Угорщини підтримали й інші комуністичні органи, 20-21 липня 1919 р. в Белграді, Сараєві, Загребі та інших містах: відбулися масові мітинги трудящих, на яких засуджувалась загарбницька політика країн Антанти щодо Радянської Росії й Угорської Республіки, викривалась реакційна роль в цьому югославської буржуазії, висловлювався протест проти використання югославських військ для придушення революційних виступів російського й угорського пролетаріату" \ Преса СРШО(к), незважаючи на суворість цензури, постійно інформувала трудящих про хід і результати загального страйку солідарності в багатьох містах країни²⁰.

Виступ югославського пролетаріату, в організацію якого внесла свій вклад і преса комуністів, зірвав плани Антанти використати війська Королівства СХС для придушення революцій в Росії й Угорщині, продемонстрував готовність югославських трудящих захищати революційні завоювання Країни Рад і Угорської Радянської Республіки.

Значне місце на сторінках югославської комуністичної преси займали повідомлення про відгуки на Жовтневу революцію в багатьох зарубіжних країнах. Югославські комуністи, прагнучи виховувати робітничий клас в дусі пролетарського інтернаціоналізму, постійно інформували його через партійну пресу про зростаючий в усьому світі рух солідарності з першою країною соціалізму, про розгортання такого руху в південнослов'янських землях, знайомили трудящих країни і з миролюбною зовнішньою політикою Радянського уряду, його заходами щодо налагодження торговельних і інших відносин з капіталістичними державами²².

Югославські комуністи рішуче і послідовно викривали контрреволюційні плани країн Антанти, які брали участь в інтервенції проти Країни Рад. В листопаді 1919 р. в "Радничке новкне" була надрукована стаття одного з діячів КПШ Т.Кацяєровича "На захист російської революції", яка була спрямована проти імперіалістичної політики західних держав щодо Радянської Росії і викривала реакційну роль югославської буржуазії²³. Югославські комуністи, виражаючи настрій трудящих мас країни, виступали в партійній пресі проти антирадянського зовнішньополітичного курсу королівського уряду, його моральної й матеріальної підтримки контрреволюційних сил в Радянській Росії і вимагали нормалізації відносин з Країною Рад²⁴.

30 березня 1920 р. в "Радничке новтае" була опублікована стаття Ф.Філіповича "Мир з Радянською Росією!" Це був текст промови автора на зборах белградського пролетаріату, в якій викривалася неоголошена війна країн Антанти проти соціалістичної держави. Стаття закінчувалась вимогою укласти мир з Радянською Республікою і встановити з нею дружні дипломатичні відносини. Текст виступу Філіповича надрукували й інші комуністичні газети²⁵. Неодноразово з критичними статтями про ворожу політику правлячих кіл югославської держави щодо Радянської країни виступала "Глас слободє". В статті "Війна чи мир з Радянською Росією" від 31 липня 1920 р. газета підкреслювала, що буржуазна Югославія не має своєї самостійної зовнішньої політики і виступає сліпою зброєю в руках французьких і англійських капіталістів²⁶. На захист Радянської Республіки рішуче виступала і газета "Соціалістична зора" (Скоп'є). В своїх статтях газета засуджувала змову ведучих імперіалістичних держав проти Радянської Росії на Паризькій мирній конференції, розкривала розроблені ними плани нової війни проти країни соціалізму і заявляла від імені югославського пролетаріату про підтримку революційних завоювань російського пролетаріату²⁷.

На сторінках преси СРШО(к) неодноразово публікувалися статті, в яких засуджувалась підтримка урядом Королівства СХС російських контрреволюціонерів, що знаходились на території югославської держави²⁸. В лютому 1920 р. "Радничке новине"

повідомила яро надання урядом країни матеріальної допомоги розгромленим Червоною Армією білогвардійцям Денікіна і Колчака і засудила цей факт, вимагаючи використання виділених коштів для поліпшення умов життя інвалідів війни і для соціальних потреб²⁹. Комуністи рішуче домагалися припинення використання російськими емігрантами буржуазної преси країни для антирадянських виступів, зимагали від уряду не перетворювати країну на базу контрреволюційних сил, не брати участі в підготовці Антантою нових походів проти Радянської Росії, роззброїти білогвардійські частини і вислати їх за межі країни.

В дні роковин Великого Жовтня у 1919-4920 рр. югославські комуністи активізували свою діяльність по організації маніфестацій солідарності з народами Країни Рад. Роковини Жовтневої революції були "свого роду індикаторами ставлення югославського революційного руху до Жовтня і його соціалістичних завоявань..."⁵⁰ Кожну річницю перемоги російського пролетаріату преса СРПЮ(к) використовувала для пропаганди справи Великого Жовтня. На сторінках партійних газет публікувались ювілейні статті, в яких підкреслювалось міжнародне значення Жовтневої революції, аналізувались підсумки перших років існування Радянської Росії, її досягнення в усіх галузях суспільного життя. В роковини Жовтневої революції югославські комуністи через партійну пресу звертались до трудящих із закликами про проведення демонстрацій і мітингів солідарності з Країною Рад.

4 листопада 1919 р. "Радничке новине" надрукувала заклик Центрального Виконавчого Комітету СРШХк) до всіх організацій країни провести у день перемоги Жовтневої революції маніфестації солідарності з пролетаріатом Радянської Росії. У цьому документі комуністи закликали югославських трудящих не тільки проявити свої симпатії до Жовтневої революції, а й "...виразити і свою готовність захищати революцію, не жаліти ніяких жертв, якими б великими вони не були"³¹. 6 листопада "Радничке новине" опублікувала статтю, в якій підкреслювалось, що революція робітників і селян Росії стала справою пролетаріату всього світу³². Наступного дня вийшов ювілейний номер газети з передовою статтею про Радянську Республіку. В цьому ж номері була опублікована стаття "Значення російської революції". Її текст під таким же заголовком передрукувала і вуковарська "Радничка стрета" (16 листопада 1919 р.). В статті говорилось, що сам факт існування в'світі двох ворожих таборів - міжнародного пролетаріату, який стоїть на позиціях захисту завоявань Жовтневої революції, і капіталістів всього світу, які намагаються задушити цю революцію, - є доказом величезного впливу російської революції³³. Комуністична преса широко інформувала про проведення маніфестацій солідарності югославських трудящих з Країною Рад у день другої річниці Великого Жовтня³⁴.

У 1920 р. Комуністична партія Югославії знову виступила з ініціативою відзначити свято Жовтневої революції і звернулася зі сторінок своєї преси до трудящих із закликом провести мітинги, демонстрації, лекції, концерти, присвячені цій даті³⁵. В комуністичних газетах з'явилися спеціальні статті й замітки про Радянську Росію, а деякі з них вийшли ювілейними номерами.

"Радничке новине" у день третьої річниці Жовтневої революції опублікувала статтю "Три роки революції", а через два дні повідомила про збори белградського пролетаріату, на яких виступив Філіпович з доповіддю про результати діяльності Радянської влади в Росії за перші три роки³⁶. "Соціалістичка зора" звернулася до пролетаріату Югославії із закликом виявити революційну солідарність з Радянською Росією³⁷. "Глас слободі" називала Жовтневу революцію найважливішою подією в історії світу і писала: "В перемозі російської робітничої революції ми бачимо нашу перемогу, ми бачимо наближення дня Югослав'янської Радянської Республіки..."³⁸ "Радничка стража" надрукувала інформацію про святкування третьої річниці Жовтневої революції у Вуковарі, де на зборах пролетаріату міста виступили колишні військовополонені в Радянській Росії комуністи Н.Грулович і С.Супанц. В їх промовах підкреслювалась роль Жовтневої революції в історії людства й світовому робітни-

чому русі⁰. Люблянська "ТДечи прапор" надрукувала серію статей, присвячених Радянській Росії і третій річниці Великого Жовтня⁴⁰.

Отже, у 1919-1920 рр. в роковини Великого Жовтня югославська комуністична преса відіграла організуючу роль в акціях солідарності трудящих з Республікою Рад.

В легальний період преса югославських комуністів приділяла велику увагу ознайомленню трудящих мас з життям В.І.Леніна і його діяльністю на чолі Радянської держави. З нагоди 50-річчя від дня народження В.І.Леніна у квітні -1920 р. в югославській коїодніетичній пресі з'явилися спеціальні статті. Серія статей була надрукована в "Радничке новине"⁴². Ленінському ювілею були присвячені статті в комуністичних газетах Хорватії і Далмації. Так, газета "Ослобождение" (Схит) в статті до ювілею В.І.Леніна підкреслювала, що Ленін дав комуністичній революції в Росії таку силу, "яка була потрібна для здійснення заповіту своєї старшої сестри, Паризької комуни"⁴³, ІМлей В.І.Леніна був відзначений у Загребі та інших містах країни. Югославська комуністична преса повідомляла про святкування трудящими ленінського ювілею.

Преса КШО, рішуче захищаючи Жовтневую революцію, зіграла значну роль в популяризації й пропаганді її ідей. Активну участь у цьому брали діячі партії Ф.Філіпович і Ж.Йованович, статті яких постійно друкувалися на сторінках партійної преси. У 1920 р. вийшла серія статей Йовановича під загальною назвою "Революційні марксисти III досвід революції"⁴⁴. Югославські комуністи, крім публікацій в "періодичній пресі, видавали партійну літературу теоретичного характеру, яка б допомагала засвоєвати досвід Жовтневої революції й соціалістичного будівництва в Радянській Росії, - реферати і брошури Ф.Філіповича "Партія, профспілки і -Ради" (1920), "За радянську державу" (1920), а також праці Ж.Йовановича "Більшовизм і більшовики" (1919) і "Село і комуністи" (1920).

Югославські комуністи використовували різні форми і методи боротьби по організації в країні руху солідарності з Радянською Росією. Вони брали участь в діяльності й некомуністичної преси, через яку продовжували виступати на захист Країни Рад. У січні 1919 р. у Загребі вийшов суспільно-політичний журнал "Шагмен". Його редакторами були представники демократичної інтелігенції, хорватські письменники М.Крлежа й А.Цесарец, член КПЮ з моменту її виникнення. "Пламен" не був офіційним органом партії югославських комуністів, але КШО допомагала його виданню й мала вплив на його політичну орієнтацію. Внаслідок своєї революційної спрямованості "Пламен" опинився в центрі ідейної боротьби в країні. В умовах переслідування комуністичних ідей редактори "Пламена" сміливо виступали зі статтями, в яких роз'яснювали інтернаціоналістський характер Жовтневої революції, підтримували революційну боротьбу народів Радянської країни⁴⁶.

Рух солідарності югославських трудящих з Країною Рад поширювався навіть в удавах жорстокого поліцейського терору у 1921-1923 рр. Радянська Росія з цей час відбудовувала зруйноване народне господарство, впевнено крокувала по шляху до соціалізму. Зовнішньополітична діяльність Радянської держави була спрямована на встановлення дипломатичних відносин з іншими країнами. Стабільність Радянської влади в Росії, її успіхи в будівництві соціалістичного суспільства підтверджували силу переможного пролетаріату, його можливості в реалізації своїх цілей. Все це викликало інтерес до Країни Рад серед усіх верств югославської громадськості.

• Організаторами і керівниками™ боротьби югославських трудящих за солідарність з Радянською Республікою у 1921-1923 рр. були комуністи-підпільники. Використовуючи можливості легальної, напівлегальної й нелегальної видавничої діяльності, вони продовжували інформувати югославських трудящих про соціалістичне будівництво в Радянській державі, вимагали від свого уряду всебічного зближення з країною соціалізму, встановлення з нею дипломатичних відносин⁴⁷.

Партія югославських комуністів через масові арешти й фракційну боротьбу не

змогла в підпіллі оперативно налагодити роботу нелегальних партійних організацій. Але зусилля революційних сил КШО у створенні легальної робітничої партії в умовах терору привели до того, що в січні 1923 р. була утворена Незалежна робітничо-крестьянська партія Югославії (НРГО). Її офіційними органами стали газета "Радник-Делавец" і теоретичний марксистський журнал "Борба", який виходив у Белграді з серпня 1923 р. під редакцією Т.Кацлеровича, Ф.Філіповича та ін.⁴⁸ 7/4921 р. була створена легальна революційна профспілкова організація - Незалежні профспілки Югославії. Її центральним органом була газета "Организовани радник" (Белград)⁴⁹.

Югославські комуністи в період нелегальної діяльності, інформуючи трудящих про Радянську Росію, головним чином акцентували увагу на досягненнях народів Країни Рад у справі побудови соціалізму. Багато статей було присвячено питанням вд-льтури, зокрема ліквідації неписьменності в Радянській країні. В серпні-вересні 1923 р. опубліковано серію статей А.Цесарця "Більшовизм і культура"⁵⁰.

Комуністична партія Югославії була одним з активних ініціаторів і організаторів в країні руху допомоги російським трудящим в період голоду, який почався в Радянській Росії у 1921 р. Югославські комуністи через пресу виступили на захист Країни Рад від наклепу реакційної буржуазії, засудили політику свого уряду, який співробітничав з контрреволюціонерами, що готували новий похід проти соціалістичної держави. На противагу буржуазній пресі, яка розгорнула антирадянську кампанію, югославські комуністи в своїх статтях роз'яснювали справжні причини голоду в Радянській Росії. В статті газети "Организовани радник" (1922, № 38) повідомилось, що основними причинами страждань російського народу стали перша світова війна, політична і економічна блокада першої країни соціалізму з боку імперіалістичних держав, громадянська війна в Радянській Росії і боротьба з контрреволюцією, а також страшна засуха 1921 р.⁵¹ Газета інформувала про розгортання руху солідарності міжнародного пролетаріату з російськими трудящими і закликала югославський пролетаріат також простягти руку допомоги голодаючим народним масам в Радянській Росії. В партійних і профспілкових газетах постійно друкувалась інформація про становище в Країні Рад, практичну допомогу югославських трудящих російському пролетаріату. У квітні 1922 р. газета "Радничко единство" (Сараєво), орган Незалежних профспілок Югославії, розповіла про гуманну акцію робітників міста, які надали матеріальну допомогу голодуючим трудящим Росії⁵². Югославські комуністи друкували в пресі й оголошення, в яких повідомляли трудящих про місця зборів коштів для голодаючих юс в Росії. Газети публікували списки трудящих, які брали участь у допомозі російському пролетаріату.

В роки реакції югославські трудящі під керівництвом комуністичної партії продовжували відзначати роковини Жовтневої революції. На сторінках легальної преси з'являлися статті, присвячені Країні Рад. їх авторами в більшості були комуністи. 4 листопада 1922 р. на сторінках газети "Радничка штампа" (Загреб), органу Незалежних профспілок, була опублікована стаття "П'ять років російській революції", в якій розповідалося про героїчну боротьбу російського пролетаріату проти сил внутрішньої й зовнішньої контрреволюції, підкреслювалось, що російська пролетарська революція дала приклад трудящим всіх країн, як треба боротися за владу і захищати її. Виражаючи інтернаціональну солідарність з трудящими Країни Рад, автор підкреслював, що югославські трудящі і надалі будуть рішуче боротися проти ворожої політики свого уряду щодо соціалістичної держави. В день п'ятих роковин Великого Жовтня в газеті "Раднички дневник" (Белград) вийшла стаття "Югославія і Радянська Росія", в якій засуджувались контрреволюційна діяльність світової й югославської буржуазії щодо Республіки Рад⁵³.

У 1923 р. завдяки діяльності легальних організацій Незалежної робітничої партії Югославії свято Великого Жовтня відзначалося значно ширше. Югославські комуністи через легальні профспілкові й молодіжні організації проводили конференції, збори, читали лекції, присвячені шостим роковинам Жовтневої революції.

8 листопада 1923 р. в "Радник-Делавец" (Белград) була опублікована стаття про перемогу Жовтневої революції, яка, як відмічалось, дала нове життя народним масам Росії, стала початком суспільних перетворень, поштовхом до руху народних мас світу за своє соціальне й національне визволення. Характеризуючи економічні труднощі, з якими зіткнулась молода соціалістична держава, підкреслювалось, що партія більшовиків вимушена була піти на запровадження в Радянській Республіці "нової економічної політики", тимчасового заходу, що при цьому партія не зрелась своєї програш. Давши оцінку становлвду Країни Рад на той час, газета писала, що 1922 і 1923 рр. стали роками "...зміцнення економічної, політичної й військової могутності Радянської Росії"¹¹.

4 листопада 1923 р. журнал "Борба" опублікував статтю, в якій у теоретичному плані розглядалась роль партії більшовиків у перемозі Жовтневої революції, підкреслювалось значення перемоги російського пролетаріату для розвитку світового пролетарського руху. 18 листопада "Радник-Делавец" надрукувала промову Філіповича, з якою він виступав перед белградським пролетаріатом. У виступі автор зосередив увагу на успіхах Радянської влади в галузі економіки, роз'яснив сутність "нової економічної політики" в Радянській країні, наголосив на зміцненні міжнародного становлвда Радянської Росії. В кінці промови Філіпович закликав югославських трудящих ще енергійніше виступати за встановлення дипломатичних і торговельних відносин з Радянською Росією .

Восени 1923 р. у Загребі почав виходити журнал "Кнзжевна република", навколо якого об'єдналися представники прогресивних югославських літераторів, його засновниками були Крлежа і Цесарец, які намагались продовжити на сторінках нового журналу революційні традиції "іілаиена". Тема Жовтневої революції була постійною в публікаціях "Книжевной републики". Журнал друкував в перекладі праці В.І.Леніна. Багато статей і заміток про Жовтневу революцію і її вождя було написано для журналу А.Цесарцем, який побував в Радянській Росії в кінці 1922 р. – на початку 1923 р. Публіцистична діяльність комуніста Цесарця, спрямована на популяризацію в Югославії досягнень Радянської країни, знаходила широкий відгук серед трудящих мас і демократичної інтелігенції країни⁵⁶.

Таким чином, Комуністична партія Югославії з перших років свого виникнення багато уваги приділяла популяризації ідей і звершень Жовтневої революції, вихованню у югославського пролетаріату почуттів інтернаціональної єдності з першою в світі державою робітників і селян, організації руху солідарності з Країною Рад. Одним із найважливіших засобів цієї діяльності була періодична преса комуністів.

Залежно від умов, в яких діяла КПЮ протягом 1919-1923 рр., змінювались і напрями боротьби комуністичної преси по організації руху солідарності трудящих з Країною Жовтня. В період революційного піднесення в югославській державі КПЮ діяла в легальних умовах (1919-1920 рр.). В цей час преса югославських комуністів з метою організації боротьби трудящих на захист Радянської Росії інформувала їх про революційні перетворення в Республіці Рад; публікувала найважливіші документи РКП(б) і Радянської держави, твори В.І.Леніна; закликала до страйків солідарності з трудящими Країни Рад; викривала загарбницькі плани імперіалістичних держав щодо Радянської Республіки; виступала проти антирадянської політики правлячих кіл югославської держави.

В період спаду революційного руху югославських трудящих, що розпочався в кінці 1920 р., і наступу реакції (1921-1923 рр.) КОЮ у складних умовах підпілля продовжувала боротьбу по організації в країні руху солідарності з першою соціалістичною державою. В цей час її зусилля: були спрямовані на популяризацію досягнень Радянської держави в соціалістичному будівництві, організацію в країні всенародного руху за визнання королівським урядом Радянської Росії і встановлення з нею дипломатичних відносин. Яскравим прикладом пролетарського інтернаціоналізму була участь КПЮ в організації руху допомоги югославських трудящих голодуючим

в Радянській Росії. Дійовим організатором цієї акції солідарності була югославська комуністична преса.

Протягом 1919-1923 рр. преса КШО виступала організуючою силою партії, яка піднімала народні маси на боротьбу за солідарність з Республікою Рад. Завдяки їй югославські трудящі виховувались на кращих традиціях пролетарського інтернаціоналізму. Їх виступи на захист першої робітничо-селянської держави паралізували контрреволюційні плани правлячих кіл Королівства СХС, які йшли у фарватері зовнішньої політики імперіалістичних держав щодо Радянської Росії. Югославські трудящі, виступаючи одним із загонів світового пролетаріату, зробили свій гідний внесок у справу міжнародної солідарності з батьківщиною Великого Жовтня. В наступні роки югославські комуністи, використовуючи досвід боротьби за солідарність з Країною Рад у 1919-1923 рр., залишалися послідовними борцями за її визнання урядом Югославії і встановлення з нею дипломатичних відносин.

¹ Королівство сербів, хорватів і словенців (Королівство СХС) з 1929 р. було перейменовано у Королівство Югославія.

² Соціалістична робітничка партія Югославії (комуністів) (СРПЮ(К)) у 1920 р. на І Духоварському з'їзді була перейменована у Комуністичну партію Югославії (КПЮ).

³ Історія Югославії : В 2 т., - М., 1963. - Т. 2. - С. 51.

⁴ Славин Г.М., Сумарокова М.М. В.И.Ленин и рабочее движение в Югославии (1904-1924 гг.) // В.И.Ленин и образование коммунистических партий в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. - М., 1973. - С. 404.

⁵ Нааш "іса сігара. - 1920. ~ N 4, 24 // Наапібка сігара. Зоціалістичко гласно, Уакоггар, 1 зүйп;ја 1919-24 аесетьга.1920. - Београд: Нар.БІБХ. ЗгвіЗе,1980.

§ Протий Ж. Илегална издан» а Ш // Библиотекар. - 1969. - № 3. - С. 355.

⁶ Наапібка сігара - 1920. - № 22, 26; Славин Г.М., Сумарокова М.М. Вказ. праця. - С. 401, 407-410.

⁷ Манчев К. Югославские коммунисты в борьбе за популяризацию дела Великого Октября // Вий.БаІк. - ЗоГі^а, 1968. - н 7. - з. 69.

Длиштриевич С. Великий Октябрь и революционное движение на югославских территориях (1918-1920) // Международное значение Великой Октябрьской социалистической революции. - М., 1968. - С. 491.

Дамьянович П. Произведения Ленина в Югославии (1919-1920) // іославия вчера и сегодня. - М., 1965. - С. 242.

|| Манчев К. Вказ. праця. - С. 69, 73-74.

Наапібка сігара. - 1920. - 29 зүйп., 17 вгр.,31 вгр.» 11 гцЗпа.

Ок-Бобарька восі^аііаіібка геуоісіЗаі ВіВіогаГі^а роесепіь ігдд^а і ііапака іг гайпі^е регіюбіке 1917-1945.-Беогай, 1967. - 5. 165-180.

і! Наапібка сігара. - 1920. - 8 іір.

Стуена гасіата. - 1919. - N 2. - 5. 24-25! 1920. - нЗ. - з. 39-41;н 10/11.- 3. 140-141.

⁸ Долгих Н.С. Влияние Великой Октябрьской социалистической революции на развитие передовой прессы Югославии // Вестн. Моск. ун-та. Журналистика, - 1967, - № 5. - С. 90; Вуквїїі Р. "Учителска борба" орган учїтїтїа комуниста, југославїе у одбрану Октобарске револуцие // Просветни преглед, Београд. - 1967. - № 33/34.- і нов.

⁹ Мокров Б. Великата Октомвриска револуција низ страниците на "Социалистичка зора" // Современност. Скопае. - 1967. - № 9/10. - С. 781-782.

Дело трудящихся всего мира : Факты, документы, очерки о братской помощи и солидарности трудящихся зарубеж. стран с народами Сов. Союза. - М., 1957. - С. 152-153.

¹⁰ Участие югославских трудящихся в Октябрьской революции и гражданской войне в СССР : Сб. документов и материалов. - М., 1973. - С. 326-330.

¹¹ Луцић Б. Зборник грађе за историју револуционарног радничког покрета у Београду 1918-1920, године. - Београд, 1973. - С. 472, 473, 475; ііікоііг м.Акоі-Зе воХіаагпов-кі дїеозіоупењкое проїеіагїоаіа в геуоіоішаша а Наві^і і Майагзкоі// 7оіпоісіор. еіашп., Беогай. - 1967- - 5 з. - з. 20-21.

¹² Окїобарька восі^аіівїіііка геуоіцсіЗа: ВіВіогаГі;іа... - з. 267-277.

Вайпїока сігара. - 1920. - 17 ігау.; 1 зүйп.; Ідеїі ргарог. - 1920. -

9 ок*.

¹³ Манчев К. Вказ. праця. - С. 72.

¹⁴ Окїобарька восіЗаііаіібка геуоісіЗаі ВіВіогаГіа... - з. 256-262. Рїііроуіо і. Міг га ЗоуЗе-Іакопї Кїзїзотї// Ігаїзгапї ерїсі. - Беогай, 1962. - каЗ. 2. - з. 518-521, 585, 593.

26?εζοуіс М. Неуοісіпагпа Зізтра и Краі^етіпї Згъа, Нггаіа і Зіουепаса, 1918-1929. - Веодргад, 1979- - 5. 203.

²⁷ Историския архив на Комунистичката партија на Македонија. Т. 1. Одбрани материјали од "Социјалистичка зора" за 1920. - Скопје : Култура. - С. 69-70, 109-113; Ивановски О. Весникот Социјалистичка зора во заштита Октомвриската револуш/а /] Гласн, на Ин-т за нац. историја, Скопје. -4967. - № 2. - С. 86-88.

Историски архив на Хомунистичка партија на Македонија. Т. 1. - С. 106: Еајписка *vig. id&*. - 1920. - 25 кшт. ; Нјесї ргарог. - 1920. - 15 њес.; Окиѡбагъка аοοїдаїїїска гвусїасї^аї ВїВїО&гаГїЗа... - 3. 260.

²⁹ Дам]ановил П, Револуционерна активност у Београду 1919. година // Го-диш, Музеја Београда. - 1957. - Кн>4. - С. 509.

³⁰ Окиѡбаг ц а<ковїатиЗї. 1918-1945: Ггвог ѡкшпенаїа о 8°<Зїфпїсата Окиѡбаг.- Веофгај, 1967- - 8. 13-

Зї ЫїЙ. - 3. 52.

Ѕ2 ЫїЙ, - 3. 55.

ЫїЙ. - 3.36, 59, 60.

ЫїЙ. - 3. 61-83.

ЫїЙ. - 3. 86-87.

ЫїЙ. - 8. 107-110.

ЫїЙ.-5. 92.

ЫїЙ. - 3. 102.

?? Найпїека зїг&га. - 1920. - 13 поу.

⁴⁰ Кїеїї ргарог. - 1920. - 20, 23 оки.; 1, 10, 13, 20, 24 аοу.

* Окиѡбагакa вοсїЗаГївїѡеа геїОїсїла-ВїВїНоεгаПза..3. 223-225.

Славин Г.М., Сумарокова М.М, Вказ. праця. - С. 410-411.

Ковва Б. 'Корпїтїοа-Οαїгїс' З. Окиѡбаг па вїгαпїсаша пабе рагї^аке аїатре (1917-1921) // Ροїа Уї^εка Окиѡбагвк@ гегсїлсї;е. - 2а\$геб, 1967. - 5. 88» 90, 91,

їс Дїмїтриевнч С. Вказ. праця. - С. 495.

^{ї2} Протїтї Ж. Илєгална издала ЮТ. - С. 343.

⁴⁰ Иљїна Г.Я. Журнал "Пламен" // Развитие зарубежннх славянских литератур

в Ж в, - М. 1964. - б. 279.
⁴⁷ Кїкоїїс М."вєдаїна Зїатра ККГ ц Згъїд а 1921-1922 ςοїпї// Ноуїпагсї-уο.- 1976. - я 3/4. - з. 24, 28, 32; Весовик М. Илєгална коїуниотичка штампа |^С|бїи^їзвєбу^два оветска рата // Светозар Марковий и]авност. - Светозарево,

История Югославиї. - Т. 2. - С. 72.

Бοїοвїїї "Б. Писана дїєлатност Комунистичке партнїє Југославиїе у Црної Гори, 1919-1936. - Титоград; 1983. - С. 24.

⁵⁰ Окиѡбагъка вοсї;іаїаїїїска гвυοїοїїїаг ВїВїллоггаїїаа...-3. 181.

⁵¹ Кошнїа-Бїфка 'рагМ.За .ГигосЈауїЗе 1919-1941ї Табгпапї ѡкшпаеаи. -Ѓавгеб, 1959. - 3. 238-240.

⁵² Нагесїс А. Зоїїагпоз-Б па ѡεц. - Загато, 1970. - 3. 83, 90-93.

⁵³ Окиѡбаг ц ^ѡЗїауїд. 1918-1945- - 3. 166-172.

⁵⁴ ЫїЙ. - 3. 181-185.

⁵⁵ ЫїЙ. - 3. 190-196.

С 528-53\$^{нат} "Кр7їεжїна пк,!,Ижевна република" // Ствареїе. - 1964. - К 4. -

О . М . М а й б о р о д а

ПРОТИ МЕРИКАЛЬНО-ЄВРОПЕЇСТСЬШ ФАЛЬСИФІКАЦІЙ ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ
В ПІСЛЯВОСННІЙ БУРЖУАЗНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

В сучасній боротьбі комуністичної та буржуазної ідеологій одне з центральних місць посїдає питання про причини і характер Великої Жовтневої соціалїстичної революції. Увага буржуазних суспїльствознавцїв до цього питання постїйно привернута з часу революції в нашїй країні.

Радянськими вченими пїддано аргументованїй критици основнї концепції пїсля-воєнної буржуазної історїοграфїї як Великої Жовтня, так і буржуазно-демократичних революцій у Росїї^ . Зокрема, викрито вкрай реакційний, антикомунїстичний за своїми полїтичними цїлями і антинародний за своїм змїстом характер буржуазних тез про "спадкоємнїсть" мїж радянським ладом і дореволюційним режимом, про "тоталїтарїстську" сутнїсть революційних перетворень, про "зовнїшнї" причини революційного руху в Росїї².

Здаєтьсѡ доцїльнїш при дальшїй розробцї питань критики буржуазних тлумачень історїї Великої Жовтня придїлїти пїльнїшу увагу джерелам "європеїстського" ба-

чення немарксистськими авторами всесвітнього розвитку, зокрема клерикальним ідеям про зверхність "демократичного" західного християнства, на якому нібито базується західноєвропейська культурна спадщина. Саме цими ідеями проіняті буржуазні концепції про провідну роль Західної Європи, про її визначальне місце в історичних подіях всіх країн. Цього питання ми вже торкалися³. Аналіз праць, опублікованих буржуазними суспільствознавцями в післявоєнні роки по проблемі Великого Жовтня, переконує, що їх погляди про нібито визначальну роль Західної Європи в революційному розвитку в Росії невід'єш від клерикальних концепцій європейської історії.

Як ілюстрацію можна навести ряд положень, що їх висувають буржуазні автори під час аналізу революційних подій, що завершилися перемогою соціалізму. Перш за все це стосується одіозної концепції "тоталітаризму", в рамках якої фальсифікаторська ототожнюється радянський лад і нелюдяний фашистський режим. "Тоталітаризм" в буржуазній літературі трактується як "теорія і практика особливо злобної форми автократії", яку часто ототожнюють з "тиранією", "деспотизмом", "абсолютизмом". При цьому одним з основних принципів "тоталітаризму", поряд з вимогою суцільного руйнування існуючого суспільства і заміни його утопічним порядком при монополярній централізації всієї влади в руках однієї партії, оголошується і "світська ідеологія месіаністичних сподівань"⁴. Отже, бачимо відверту спробу надати боротьбі за соціалістичні ідеали релігійно-містичного забарвлення.

Та сама тенденція, але вже у відверто антирадянській формі, простежується у фальсифікаціях співробітника Каліфорнійського університету (США) П.Меркля. Для нього і кривавий фашистський переворот, і соціалістична революція - не більш ніж "релігійні ефекти", до яких нібито прагнуть "тоталітаристи". Про політичну упередженість американського автора свідчить і його термінологічний апарат: побудова комуністичного суспільства - це "початок царства загального блаженства", вождь революції - "месія" і т.п.⁵

Лише антирадянськя установка можна пояснити небажання заглянути у сутність радянського народовладдя, замовчування буржуазними ідеологами, що "...демократизм Радянської влади і її соціалістичний характер виражається в тому,

що верховною державною владою є Ради, які складаються з представників трудячого народу... що їх вільно обирають і замінюють в будь-який час маси, пригноблені досі капіталом..."⁶

Концепція "тоталітарності" радянського суспільства тісно пов'язана в буржуазних публікаціях з концепцією "спадкоємності". Доречно зазначити при цьому, що "спадкоємність" в методологічному плані також трактується у значенні релігійного розвитку. Для буржуазного мислення характерно "замикати" суспільні процеси в релігійні рамки. Так, французський антрополог М.Годельє вважає, що навіть у тих випадках, коли зміна в суспільстві викликана зміною моделі способу виробництва, все ж таки сама зміна відбувається в рамках логіки явищ духовного порядку. Тому, якщо населення з особливою релігійною системою раптом змінить свою релігію, то ця зміна відбудеться в рамках логіки цієї попередньої системи, а не в рамках політико-економічної системи, яка змінюється⁷.

Коли згадати, що західна антропологія прагне встановити загальні закономірності розвитку людства, легко уявити, що такі побудови покликані утвердити думку про якісь "константні" риси розвитку, які визначають той факт, що зміна ідеологій в суспільстві по суті не може змінити вже давно визначену тенденцію його розвитку. Та обставина, що сам Годельє шукає шляхи застосування у соціальній антропології марксистського дослідницького методу, підкреслює, наскільки глибоко традиційні стереотипи буржуазного мислення проникли в сучасне суспільствознавство. В зв'язку з цим вже не дивують спроби подати Великий Жовтень не більше як ланку в еволюції якоїсь особливої "російської" моделі політичного устрою, заснованої на традиціях православ'я.

Жовтнева революція, що її здійснив пролетаріат Росії, була тріумфом ідей наукового комунізму, відкрила шлях до соціалістичних перетворень. "Велика Жовтнева соціалістична революція, здійснена робітниками і селянами Росії під керівництвом Комуністичної партії на чолі з В.І.Леніним, - говорить в Конституції СРСР, - повалила, владу капіталістів і поміщиків, розбила кайдани гноблення, встановила диктатуру пролетаріату і створила Радянську державу - державу нового типу, основне знаряддя захисту революційних завоювань, будівництва соціалізму і комунізму. Почався всесвітньо-історичний поворот людства від капіталізму до соціалізму"⁸.

Та в буржуазній історіографії революційні звершення набувають спотворених тлумачень. За словами ДдцГодпона з університету Лайоли (США), соціалістична революція була нічим іншим як "кульмінацією століть цезарепапізму"⁹, таким чином, протягується думка про "унікальність" історії нашої країни. Але та інтерпретація "цезарепапізму"» що прийнята в буржуазній політології, передбачає повне духовне відставання Росії від Заходу, більш високий розвиток якого нібито визначає хід російської історії.

Прийняття візантійського православ'я з його традицією підкорення церкви світській владі, за твердженнями ряду західних істориків, було відображенням виклику, що Росія кинула Заходу. Саме це традиційно вороже ставлення росіян до західноєвропейської демократичної тенденції, за вигадками фальсифікаторів, і є характерною рисою "комуністичного режиму". Тому, бездоказово твердив А.Тойнбі, росіянам двадцятого століття, чії батьки були слов'янофілами в дев'ятнадцятому столітті, а діди - відданими православними, не важко стати відданими марксистами, оскільки від них не вимагається переорієнтація в спадковому ставленні до Заходу, тому що і для російського марксиста, і для російського слов'янофіла, і для російського православного однаково Росія є "Святою Руссю", а західний світ - еретичним світом, який розкладається. Така сталість у ворожому ставленні до Заходу є, за вигадками англійського історика, однією з основних причин того, що сутність політичної структури, яка сформувалася в період Великого князівства московського, залишається незмінною протягом століть, і тому, мовляв, Радянський Союз і сьогодні нібито відбиває основні риси Східної Римської (Візантійської) імперії¹⁰.

У буржуазних трактуваннях вороже ставлення до Заходу набуло серед російського народу форми месіаністичних ідей про Росію як "третій Рим", покликаний врятувати християнство і весь світ від сил зла. Ідея "третього Риму", безсумнівно, мала чітко виражений реакційний характер як така, що виправдовувала царську політику загарбання. Справедлива і критика цієї ідеї як однієї з попередниць панславізму. Але вкрай тенденційно було б не бачити, що розвиток суспільно-політичного і духовного життя в державі йшов шляхом все більшого відмежування представників прогресивної думки від офіційної ідеології самодержавства.

Властивістю всіх етапів визвольного руху в Росії був атеїзм їх представників. Наприклад, О.І.Герцен, діяльність якого завершувала дворянський етап цього руху, критично ставився до соціалістичного утопізму, зокрема сен-симонізму, через "смутний, релігійний" характер цього вчення. Повний розрив із попівською простехується серед представників різночинного етапу» Непримиренність революційної та релігійної ідеології стала ще більш очевидною на пролетарському етапі російського визвольного руху. Релігія завжди допомагала панівним класам пригнобляти трудящих. З царської Росії було 43 тис. церков. Вплив церкви серед робітників був значним, але по мірі усвідомлення себе як класу пролетаріат Росії все рішучіше звільнявся від релігійного дурману, а його найбільш духовно розвинуті представники відверто ставали на позиції атеїзму¹¹.

Автори клерикальних концепцій Жовтневої революції всіляко замовчують рішучу боротьбу російського пролетаріату проти царизму, у якій "по тілах доблесно по-

легких у бою товаришів пройшли тисячі і мільйони нових, таких самих безстрашних бодоїв, які забезпечили цим героїзмом маси перемогу"¹³. Причини такого замовчування зрозумілі - викреслити з історичної пам'яті міжнародного робітничого класу цей видатний приклад самовідданості і самопожертви у соціальній боротьбі з гнобителями.

Як антитезу буржуазна історіографія висуває спрепаровані схеми реальних подій з акцентом на явище другорядного значення. Мовляв, в революції винна підтримка царизму реакційними неослов'янофілами, чия ідеологія виросла з ідеології ранніх слов'янофілів., що відбивача месіанізм російського політичного мислення з його ворожість ставленням до західних ідей⁴.

Та й сама Жовтнева революція подається як розвиток ідей "третього Риму": оскільки, мовляв, панславизм в ході першої світової війни втратив свою ефективність, було прийнято "комуністичну доктрину", яка мусила врятувати імперію і сприяти її загарбницьким прагненням. Фальсифікаторські стверджується, що, оскільки старими ідеологічними засобами неможливо було утримати імперію від розпаду, "комуністична доктрина" була використана для того, щоб видати російський імперіалізм за "міжнародне братство пролетаріату"⁵.

Якщо визнати, що концепції, привнесені православ'ям, сформували в Росії певну систему суспільно-політичних ідей, яка залишається незмінною протягом століть, то і радянський лад має визнаватися дальшим розвитком цих ідей. На обґрунтування такого роду думок фактично працює, наприклад, концепція американського історика М.Чернявського про те, що боротьба народних мас Росії проти царизму - це боротьба за втілення ідеалів "Святої Русі", народної мрії, утопії, що мала бути реалізованою в майбутньому замість ідеї "третього Риму" .

За схемою американського автора Р.Такера, спочатку між державою і російським народом була угода: перша здійснювала автократичне правління, а другий мав можливість жити "миром" за християнськими принципами. Поступове віддалення держави від суспільства, підвищення його "тоталізуєчої" ролі, яка виражалася в територіальній експансії, призвели до усвідомлення народом держави як ворожої скли, яка порушила угоду, і саме ця обставина, мовляв, має важливе значення для розуміння тих хвилювань, які відбувалися в Росії між 1855 і 1917 рр.⁷

Погляди Черявського і Такера спрямовані фактично на реанімацію бердяєвських ідей боголюдства, згідно з якими сутністю історії є процес взаємодії між богом і людиною. Ці ідеї зараз займають помітне місце в антикомуністичному наступі буржуазії, яка "із страху перед зростаючим і міцніючим пролетаріатом, підтримує все відстале, відмираюче, середньовічне. Відживаюча буржуазія з'єднується з усією відомими і відживаючими силами, щоб зберегти захитане наймане рабство" .

В різних народних утопіях дійсно у пошуках "правди і волі" містяться ідеї соціальної справедливості і соціальної рівності. Але цілком неправомірним було б виводити з цього, що соціалістичні ідеї - продукт селянського вільнодумства. Справа в тому, що селянські утопії містили в собі не лише прогресивний, а й консервативний елемент - вимогу повернення до патріархальних соціальних стосунків і т.п. Саме тому ці утопії не могли стати ідейнішим ядром російського визвольного руху, етапи якого відбивали поступальний соціально-економічний розвиток країни.

Якщо авторами наведених буржуазних схем ідея про те, що передумови Жовтневої революції слід шукати в західноєвропейському розвитку, доводиться ніби методом зворотнього зв'язку, то інша точка зору, яка зустрічається в буржуазній історіографії та соціології, полягає у визнанні прямого впливу Заходу на еволюцію Росії в бік революційного вибуху. За думкою прихильників цих поглядів, хід подій визначався не традиціями православ'я, а відходом від нього: "слов'янофілі", мовляв, були вйиснені "західниками", які під гаслом "гуманізму", прагнення до науки перейшли до вивчення марксизму. Але і в цьому випадку розвивається думка, що революційний рух був породжений ідеями, традиційними для росіян, а саме - переконан-

ням "нігілістів" в реальності месі ані стичного призначення російського народу, яке було сполученим у них з вірою з тріумф соціалізму²⁰.

Разом з тим різні трактування впливу Заходу на революційний процес у Росії в клерикально-європейських схемах об'єднані загальною тенденцією - зобразити стригнем цього процесу розвиток релігійних концепцій світобудови: адже і трактування революції як прояву православної традиції ворожості щодо Заходу, і викладення її як результату звернення до ідей марксизму однаково позначені спробами подати визвольний рух у Росії боротьбою за нову релігію.

До цієї думки, зокрема, зводив свої міркування американський політолог П.Вланшар, який заявляв, що марксова філософія сама по собі дала соціальному рухові ХІІ ст. "євангеліє", а пригнобленому робітничому класу - "мрію", що теорія К.Маркса стала "новою світовою релігією". Ту саму думку висловлював і Тойнбі, який називав марксизм "християнською ерессю, аркушем, вирваним з книги християнства, до якого ставляться як до цілого євангелія", і заявляв, що це вчення відображувало ніщо інше, як західний критицизм власних невдач жити за своїми християнськими принципами економічного та соціального життя²².

В комунізмі, стверджував Дж.Бенет, є важливий внесок християнського впливу, який нібито полягає в тому, що прагнення до соціальної справедливості було запозичене комуністами з християнської віри, що надія комуністів на новий порядок, встановлений після революції, відповідає християнській надії на царство боже²³. При цьому буржуазний автор замовчує, що засновники наукового комунізму, говорячи про варті уваги точки зв'язку християнства з робітничим рухом, відзначали, що "коли нечисленні місця з біблії й можна витлумачити на користь комунізму, то весь дух її вчення, проте, цілком ворожий йому, як і всякому розумному починанню"²⁴.

В працях буржуазних суспільствознавців всіляко приховується, що марксистське вчення, за словами В.І.Леніна, не виникло "осторонь стовпового шляху розвитку світової цивілізації", а, навпаки, воно виникло "як пряме й безпосереднє виходячи з вчення найвидатніших представників філософії, політичної економії і соціалізму"; Щодо К.Маркс і Ф.Енгельс "навчили робітничий клас самопізнання й самосвідомості і на місце мрій поставили науку". Замість об'єктивної оцінки наукового комунізму на Заході настирливо нав'язується погляд на нього як на "релігійне вчення", якийсь "різновид християнства". Підтвердження цієї фальшивої тези Бенет, наприклад, шукає у начебто "аналогічних" поглядах на історію як християн, так і комуністів. Мовляв, якщо перлі вважають центральною подією історії прихід Христа, то другі - російську революцію, а спільним є те, що обидві події розглядаються як такі, що змінили обличчя світу, і тому в обох випадках нібито ми маємо справу скоріше з вірою, ніж з наукою.

Ототожнення комунізму з релігією - ланка в буржуазній концепції про відсутність у Росії внутрішніх передумов революції і про необхідність шукати ці передумови на Заході. До цієї думки ведуть відверті фальсифікації Тойнбі, що коли б комунізм не був винайдений в Європі, він ніколи не став би "російською соціальною ідеологією", бо в російській традиції не було нічого, що дозволило б росіянам самим винайти це вчення²⁷. Цю думку доповнює англійський історик Д.Оболєнський, який заявляв, що більшовистська революція і "радянський режим" були, принаймні частково, продуктом сил, які виростили поза Росією: адже два наріжних камені Радянської держави - марксизм і технологія - були запозичені із Заходу²⁸.

Не можна заперечувати певної ролі Заходу в тому плані, що його технічні досягнення, запозичені російськими фабрикантами, допомогли створити в Росії велике промислове виробництво, шашаючи мануфактурну стадію. Але цим лише прискорювалося створення армії "могильника буржуазії". А вже загострення класової боротьби пролетаріату зумовлювалося внутрішніми особливостями Російської держави - нещадною експлуатацією робітників, крайнім деспотизмом самодержавства, нерозв'язаністю селянського і національного питань²⁹. Саме через наявність цих внутрішніх протиріч

можна підходити і до питання, чому саме в Росії марксизм мав найбільший вплив, досягнув свого тріумфу під час Жовтневої революції 1917 р.

Відсталість Росії у порівнянні із Заходом дійсно сприяла розгортанню революційних подій. "Особливість Росії, - зазначав В.І.Ленін, - небачена ще в епоху буржуазних революцій сила пролетаріату і страшна загальна відсталість країни, що об'єктивно викликає необхідність винятково швидкого і рішучого руху вперед, під загрозою всіляких мінусів і поразок"⁰⁰. Але сутність цього руху полягала не в тому, щоб зробити виклик "передовому Заходу", а в тому, щоб розв'язати внутрішні протиріччя в країні. "Нам легше було почати, - зазначав В.І.Ленін, - по-перше, тому, що незвичайна - для Європи ХХ століття - політична відсталість царської монархії викликала незвичайну силу революційного натиску мас. По-друге, відсталість Росії своєрідно злила пролетарську революцію проти буржуазії з селянською революцією проти поміщиків"^{3*}.

Історія пролетарського руху в Росії яскраво доводить неминучість революційного вибуху в умовах загострення імперіалістичних протиріч. На цю особливість революційних подій в країні вказував В.І.Ленін: "...Величезна перевага російських страйків над страйками європейських, найбільш передових, країн доводить зовсім не особливі якості або особливі здатності робітників Росії, - а лише особливі умови сучасної Росії в розумінні наявності революційного становища, наростання безпосередньої революційної кризи"³².

Жовтнева революція - це не вияв "месіаністичного духу" Росії, не втілення у практику якоїсь західної "релігійної ереси", як це прагнуть довести апологети антикомунізму, а триггер найпередовішої, революційної науки сучасності - марксизму-ленінізму, який виник і розвивається як узагальнення інтернаціонального досвіду робітничого руху, вираз інтернаціональних інтересів робітничого класу. І не випадково, що буржуазне суспільствознавство, прагнучи спотворити питання про взаємозв'язок російської революційної думки з прогресивними ідейними традиціями Західної Європи, вперто обходять мовчанкою той вплив, який справила на прогресивну Росію Паризька комуна - видатний приклад героїзму і класової самосвідомості західноєвропейського пролетаріату.

Про потрясаючий вплив Комуні на російські революційно-демократичні кола свідчать, зокрема, спогади народників. "Емоційний вплив на російську революційну молодь Комуна безсумнівно мала", - згадувала В.М.Фігнер. Як писав у той час С.М.Степняк-Кравчнський, коли молода левина бачить у своїй уяві картини загибелі комунарів, які вмирали заради щастя трудівника, і в той же час до нього доноситься пісня страждань російського селянина, то "юнак знає тепер, що йому робити"³³. Ідеями комуні живився пролетарський рух Росії, "Паризька Комуна, - наголошував В.І.Ленін, - показала великий зразок поєднання почину, самостійності, свободи руху, енергії розмаху знизу - і добровільного централізму, що не знає шаблонів. Наші Ради йдуть тим самим шляхом"³⁴.

Клерикально-європейськими фальсифікаціями історії Великого Жовтня позначена велика частина післявоєнної буржуазної історіографії. Ця обставина підтверджує, що буржуазія і досі бачить в релігії зброю, за допомогою якої вона сподівається відволікти трудящих Заходу від соціального руху, нав'язати їм думку про неможливість розв'язання суспільних протиріч поза релігійною формою, таким чином деморалізуючи їх у прагненнях до революційного перетворення світу. За допомогою спотворених схем про Жовтневу революцію капітал прагне насадити клерикалізм у робітничому русі, перевести його таким чином на шлях опортунізму, забуття своїх класових завдань. У зв'язку із цим ще актуальнішим стає питання ствердження історико-матеріалістичного розуміння світових процесів, основу яких становить класова боротьба трудящих за своє остаточне економічне та соціальне визволення.

⁴ Бібліографію радянських праць, спрямованих проти буржуазних фальсифікацій проблеми, див. в кн.: Критика основній концепції сучасної буржуазної історіографії трьох російських революцій. - М., 1983. - С. 8-11.

- Див. і Салов В.И. Германская историография Октябрьской революции. - М., 1960, - С. 98-99; Ярицкий Ю.И., Романовский Н.В. Критика буржуазной историографии трех революций в России. - М., 1975. - С. 37; Зрянов П.Н., Шелохаев В.В. Первая русская революция в американской и английской буржуазной историографии. - М., 1976. - С. 21; Иоффе Г.З. Против буржуазной фальсификации истории Великого Октября. - М., 1977. - С. 33, 37; Критика основных концепций современной буржуазной историографии трех российских революций. - С. -158, 167, 474.
- ³ Див.: Майборода О.М. Критика современных буржуазных интерпретаций взаимоотношений Западной та Східної Європи доби феодалізму // Історичні дослідження : Історія заруб. країн. - 4985. - Вш. 14. - С. 54-62.
- ⁴ Напівоск оє яогіа Мзі;огу. - Ъопаоп 1368. - Р. 935; ЪотепіаХ Е. Ъе тоаеі оі Міаіііагіап зіаіе // Іп-Љбе ітрасі оі ібе гівзіаіп гетоХи«.оп, 1917-3967. - Ъопіоп, 1967. - Р. 275.
- ⁵ МегкХ Р. РоіііісаХ сопшііііу апа сьаеае.-Неп іогк е-Ъс., 1967. - Р. 459.
- ⁶ Ленін В.І. Про демократизм і соціалістичний характер Радянської влади // Повне зібр. творів. - Т. 36, - С. 452.
- ⁷ О в кН.Г Віось М. Магхіш ашз Аа.1;ЪгороІофу.-ОхГогв, 1983.-Р. 165.
- ⁸ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. - К., 1977. - С. 3.
- ⁹ Ногаоіі С. Сьгіаііапіху Іп Љбе ТігІвпівіВ Сепіігу. - Возіоп (Казс.), 1977-- Р. 191.
- ¹⁰ Тоупьве А. СІУіііагіаіа оп ігіаі. - іо:шлоп, 1948. - Р.172, 181-182.
- ¹¹ Козьмин Е.П. Из истории рволюционной мысли в России. - М., 1961. - С. 582.
- Див.: Третьимов А.С. Пролетариат России и его борьба против царизма, 1861-1904. - М., 1979. - С. 183-184.
- Ленін В.І. Промова при відкритті меморіальної дошки бопцям Жовтневої революції 7 листопада 1918 р. // Повне зібр. творів. - Т. 37. - С. 463.
- ¹² Аквепу-Мегвон М. Ъе іаіХне, ое о? і;е отівоаох сьігсь оп гівзіаіп еіііііс іаепіііу // Б-Ъіше Еіааіа іи Љбе 335Е: Ъе ВіХеа оі Вогіапае. - Ііеі іогк, 1930. - Р. 108.
- ¹³ Сьігоузуку Н. Ап Іпігоаіоііа іо Йівзіаіп Нісіогу. - Неі іогк, 1967. - Р. 133-134, 171-172.
- СьегпІатску М. "НоХу Кивзіа": А віау іп Љбе Біа-Ъогу оі ап іаеа // Атег. Нісі. Нег. - 1958. ~ N 3. - Р. 635-637.
- ¹⁴ Тискег Й. Ъе Зотіе-Ъ РоХіПоаХ Міа. - Ъопаоп, 1963. - Р. 71-75.
- ¹⁵ Ленін В.І. Відстала Європа і передова Азія // Повне зібр. творів. - Т. 23. - С. 161.
- ¹⁶ Див.: Малинин В.А. История русского утопического социализма. - М., 1977. - С. 10-12.
- ¹⁷ рд Стшіздаха С., ае. Ооа апа Зотіеіс. - Ъопаоп, 1961. - р. 35.
- ВіапзЪаі-а Р. Соттіпіст, аетосгаоу апа саі;Ъохіс роіег. - @esl;porl: (Сопп.), 1972. - Р. 69.
- ¹⁸ Тоупьве А. СІУіііагіаіа оп ігіаі. - Р. 221; Тоупьве А. Ъе яогХа апа *Ъе «еаі;~ Ъоааоп, 1953. - Р. 12-13.
- ¹⁹ Веґшеі Сьгізіаіііу апа соттіпіст *оау. - Неі іогк, 1960. - Р. 78.
- ²⁰ Енгельс Ф., Успіхи руху за соціальне перетворення на континенті // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 1. - С. 496.
- ²¹ Ленін В.І. Три джерела і три складові частини марксизму // Повне зібр. творів. - Т. 23. - С. 39; Ленін В.І. Фрідріх Енгельс // Там же. - Т. 2. - С. 6.
- ²² Веішеіі; Ор. сії. - Р. 8.
- ²³ Тоупьве А. Ъе «огХа апа «іе «Ъаі;. - Р. 12.
- ОбоХепаку В. Кивзіаіп'а Бігапііпе Берііаге // Ъе аігісііге оі гиваіаіп Бів- *огу. - Іем іогк, 1970. - ? 6.
- ²⁴ Мінц И.И. История Великого Октября. - М., 1977. - Т. 1. - С. 85-88.
- ²⁵ Ленін В.І. Критичні замітки з національного питання // Повне зібр. творів. - Т. 24. - С. 134.
- Ленін В.І. Третій Інтернаціонал і його місце в історії // Там же, - Т.38. - С. 296.
- ²⁶ Ленін В.І. Маівка революційного пролетаріату // Там же. - Т.23. - С. 286. .
- Див.: Оболенская С.В. Парижская коммуна и передовая Россия. - М., 1981. - С. 41. 42.
- ²⁷ 196 °рґанізувати змагання // Повне зібр. творів. - Т. 35. -

П. Г. У с е н к о
ДО БІОГРАФІЇ З.СЕРАКОВСЬКОГО

Розглядаючи один з найважливіших періодів історичного розвитку нашої країни - першу революційну ситуацію середини XIX ст., В.І.Ленін відзначив як її складову частину польське заворушення. "Поки народні маси Росії і більшості слов'янських країн спали ще непробудним сном, поки в цих країнах не^з^ло, самостійних, масових, демократичних рухів, шляхетський визвольний рух у Польщі набував гігантського, першорядного значення з точки зору демократії не тільки всеросійської, не тільки всеслов'янської, але і всеєвропейської"¹.

Підтримка волелюбного прагнення польського народу була критерієм справжньої демократії. За незалежність Польщі водночас із вимогою "землі та волі" виступали О.І.Герцен, М.Г.Чернишевський, А.О.Потебня, А.О.Красовський та інші видатні сини російського і українського народів. У своєю чергу, у суспільно-політичному русі Росії активну участь брали Зигмунт Сераковський, Ярослав Домбровський та їх соратники-поляки, які на початку 1860-х років мешкали у Петербурзі.

Зокрема, одним з перших, хто у боротьбі з царатом став пліч-о-пліч з російськими і українськими революціонерами, був видатний діяч польського і всеросійського визвольного руху Зигмунт (Сигізімунд) Сераковський. В історії він посідає почесне місце поруч із М.Г.Чернишевським і Т.Г.Шевченком як їх друг, однодумець, соратник. Розвиваючи традиції тих польських інтернаціоналістів, які, за визначенням Ф.Енгельса, "брали участь в усіх революціях і революційних війнах"², Сераковський разом з видатними синами Росії та України практично втілює у своїй діяльності ідею революційно-демократичного інтернаціоналізму, ідею боротьби "за нашу і вашу свободу" на основі спільності інтересів трудящих мас різних народів.

Яскрава біографія Сераковського висвітлена у багатьох публікаціях, присвячених його життєвому шляху³. Історики СРСР і ПНР спростували твердження про ледь не повну відсутність джерел з ряду питань діяльності польського революціонера. В радянській історіографії висловлена думка, що можливість знахідки нових архівних матеріалів по цій темі не виключена і надалі⁴. Мета даної публікації - введення до наукового обігу не використаних раніше біографами Сераковського фактів для повнішого уявлення про його перебування на військовій службі в Росії, що сприяло розгортанню революційно-демократичної пропаганди в армії.

Як відомо, революційну діяльність Сераковський почав ще студентом, вступивши в середині 1840-х років до таємної "Спілки литовської молоді". У 1848 р. за спробу перейти російсько-австрійський кордон (на території Австрійської імперії тоді розгортались бурхливі події "Весни народів") був заарештований, і, на подання І відділення, цар Микола I віддав його як політичного злочинця у солдати до Окремого оренбурзького корпусу. З того часу життя польського революціонера тісно пов'язане з російською армією, у лавах якої він перебував до 1863 р., коли, перейшовши на нелегальне становище, разом з А.Мацкявічусом і К.Калиновецьким очолив велике повстання у Литві та Білорусії.

Прусько-гатчинська система, що панувала у війську за часів Миколи I, з усією жорстокістю відбивалась насамперед на "нижніх чинах", і один з них - рядовий Сераковський - повною мірою відчув на собі жорстоку муштру і свавілля начальства. "Казарма в Росії, - писав В.І.Ленін, - була часто-густо гірша від усякої тюрми; ніде так не душили і не гнобили людину, як у казармі; ніде не процвітали в такій мірі катування, биття, наруга над людиною"⁵. Саме в такій казармі, звідавши "жахливе становище полкового кріпосного, військового раба, названого солдатом"⁶, З.Сераковський провів чотири роки рядовим і ще стільки ж - унтер-офіцером.

Заходи, вжиті царем і жандармами для того, щоб оренбурзькими пісками згасити у нього полум'яні революційні поривання, виявилися марними. Царські сатрапи, як свідчать документи, знайдені нами у Центральному військово-історичному архі-

ві СРСР, домоглись того, щоб колишній студент не дістав ніяких привілеїв порівняно із своїми товаришами по службі⁷. Але трапилось те, чого не спромоглися передбачити жандарми: щоденна військова панщина з постійним спілкуванням з колишніми селянами-кріпаками, з яких в основному складалась армія, стала для нього справжньою життєвою наукою.

За таких умов він робить перший крок, на шляху революційної пропаганди в армії.

Там, в Окремому оренбурзькому корпусі, почалася дружба Сераковського з Шевченком. Під впливом великого Кобзаря молодий поляк усвідомлює, що для успіху у боротьбі проти самодержавства необхідно інтернаціональне об'єднання революційних сил, що без соціального визволення всіх народів тодішньої Росії не досягти і національного визволення. З думкою про єдність революціонерів Росії, України і Польщі він залишав у 1856 р. Оренбург, коли його майже 8-річне заслання завершилось.

Після смерті Миколи I і сходження на престол Олександра II Сераковському було присвоєно перший офіцерський чин - прапорщика, з призначенням до Брестського піхотного полку, розквартированого далеко від столиці. Тривале перебування у Петербурзі міг забезпечити лише вступ до Академії генерального штабу, що видавалося цілком ймовірним з огляду на здібності Сераковського до навчання. Гімназію він закінчив зі срібною медаллю. (Нам, зокрема, вдалося доповнити вже відомі дані про академічні успіхи Сераковського розшуканими документами про його навчання на першому курсі другого відділення філософського факультету Петербурзького університету за розрядом математичних наук у 1845-1846 рр., де середній бал був у нього вище 4.)

Сераковський вступив до найвищого військово-навчального закладу Росії - Академії генерального штабу, але вдалося зробити це не одразу, а лише через рік.

Сераковський просто ще не мав у 1856 р. права навчатися в Академії, оскільки за новим положенням для цього був необхідний дворічний офіцерський стаж, а він носив еполети тільки кілька місяців, з лютого 1856 р.

Про те, як вдалося подолати утруднення, що виникло, розповідають документи справи, яку сміливо порушив Сераковський перед жандармами. 21 серпня 1856 р. він рішуче звернувся до керівника III відділення генерала Л.В.Дубельта зі своєрідним позовом:

"Оголошуючи мені височайшу конфірмацію, Ваше превосходительство зволіли пояснити мені, що за височайшим повелінням мене визначено "на всіх правах", отже, не буду зарахований рядовим.

Прибувши до Оренбурга, я дізнався, що, за непорозумінням, вважають мене рядовим і одразу ж з дозволу генерала Обручева (командира Окремого оренбурзького корпусу. - ДДУ,.) написав Вашому превосходительству - просив пояснити це непорозуміння і зарахувати мене підпрапорщиком. Мабуть, внаслідок Вашого милостивого подання граф Орлов (шеф жандармів. - ІБУ.) запитав інспекторський департамент, чому Сераковського не зараховано підпрапорщиком... Незабаром мені оголосили відповідь департаменту, що мене не зараховано підпрапорщиком, тому що справа про моє походження розглядається ще в Герольдії..." (Це свідчить про те, що родина польського революціонера не володіла кріпаками - фактично він був різночинцем. На підтвердження варто навести слова Чернишевського з серпневого номера "Современника" того ж 1856 р.: "Родини, які володіли селянами, хоч і не були визнані у правах депутатськими зібраннями, негайно були зараховані до дворян; родини, затверджені у дворянських правах депутатськими зібраннями, але не володіючи селянами, мали пред'явити докази своїх прав на дворянство .)

Сераковський подав колізії своєї військової служби як ланцюг непорозумінь ("я прослужив 4 роки рядовим і у 1852 р. замість того, щоб одержати офіцерський чин, я переведений за відзнаку по службі в унтер-офіцери"), але докір Дубельту і

Орлову досить відчутний. Нагадуючи, що були порушені навіть офіційно існуючі правила служби для тих, хто був відданий у солдати, Сераковський поставив перед жандармами вимогу відновити ними ж знехтувану справедливість, зарахувавши йому офіцерський стаж "з часу першого представлення за відзнаку по службі, тобто з 1852 р."¹¹

Ця заява відображує витримку, наполегливість, почуття власної гідності Сераковського. Завдяки твердій позиції вдалося вийти переможцем з далеко нерівного двобою з жандармами. Цікаво, наскільки слушно було обрано момент для претензій на їх адресу. У червні 1856 р. новим начальником III відділення став генерал В.А.Долгоруков (замість Орлова, призначеного головою Державної ради і Комітету міністрів). Як заступник Орлова Дубельт і сам міг розраховувати посісти його місце, а не діставши підвищення, подав у відставку, водночас охоловши до всіх справ, якими раніше займався з особливою ретельністю.

В результаті папери Сераковського без будь-яких резолюцій Дубельта, а лише з супровідним листом Долгорукова, якому, очевидно, не **дуже** хотілося брати на себе оцінку дій Миколи Г та Орлова, були передані військовому міністру М.О.Сухозанету і опинилися в інспекторському департаменті військового міністерства.

Невідомо, хто підготував доповідь Сухозанета Олександрії "Про віддання прапорщику Сераковському старшинства у нинішньому чині", але автор цієї доповіді підтримав Сераковського, змалювавши обставини його арешту і військової служби так, що вони виявилися спрямованими проти I відділення:

"Студент С.-Петербурзького університету Сераковський, звільнений у 1848 р. у відпустку до Херсонської губернії, з'явився у прикордонному містечку Почаєві Волинської губернії, де був затриманий за підозрою у тому, що мав намір без дозволу відбути за кордон.

За проведенням розслідуванням ані доказів про наявність подібного наміру не виявлено, ані сам Сераковський не визнав звинувачення, зведеного на нього за припущенням.

За височайшим повелінням, повідомленим шефом жандармів, студент Сераковський тоді ж був відданий на військову службу до Окремого оренбурзького корпусу з тим, щоб найближчому начальству доручено було звернути на нього особливу увагу, проте¹² позбавле¹³га¹⁴

Після цього Сераковського зараховано до оренбурзького лінійного батальйона Я 1 рядовим 14 серпня 1848 р.

На подання командира Окремого оренбурзького корпусу, з височайшого дозволу, даного 13 січня 1852 р., Сераковський за відмінно-сумлінну службу переведений в унтер-офіцери.

У січні 1856 р. генерал-ад'ютант граф Перовський, засвідчуючи добру поведінку і сумління до служби нижніх чинів оренбурзьких лінійних батальйонів, відданих до військової служби за розпорядженням начальства, зробив подання про переведення 15 унтер-офіцерів у прапорщики, серед яких і Сераковського.

...Унтер-офіцера Сераковського на підставі 7 п. височайшого дозволу, оголошеного у наказі по військовому відомству 27 березня 1855 р. & 68, переведено у прапорщики до 7-го запасного батальйону Брестського піхотного полку височайшим наказом 18 лютого 1856 р.

Нині шеф жандармів передав одержане III відділенням власної Вашої імператорської величності канцелярії прохання прапорщика Сераковського, в якій він просить про ... віддання йому у нинішньому чині старшинства з 14 серпня 1852 р., тобто із закінчення чотирирічного отрока після віддання його на військову службу, який він за¹⁵І2аваш¹⁶кшщеш¹⁷я повинен був прослужити до переведення в офіцери.

Прапорщик Сераковський пояснює, що віддання старшинства у чині дає йому можливість нині ж продовжити у Миколаївській академії генерального штабу наукову освіту, перервану у 1848 р.

У доповіді виразно звучить засудження і жандармського, і царського свавілля стосовно Сераковського: "Без суду і за однією підозрою у намірі відбутися за кордон його було переміщено на військову службу рядовим". Після цього йшов загальний висновок на користь Сераковського: "Оскільки відданий на правах походження із студентів С.-Петербурзького університету - у 1848 році до військової служби Сераковський мав право бути переведеним в офіцери за вислугу 4-х років й оскільки вік за весь час 8-річної служби не тільки атестувався зразковим за поведінкою, але й звертав на себе особливу увагу своїми відмінними розумовими здібностями, то було б справедливим прапорщику Сераковському віддати старшинство у чині з 14 серпня 1852 року і тим падати йому можливість нині ж вступити до Миколаївської академії генерального штабу давши продовження перерваної у 1848 році університетської освіти" .

Переконалівість доказів на користь такого рішення змусила царя погодитись з ними: "Височайше дозволено виконати за міркуванням, у цій доповіді викладеному. 3 січня 1857 р. Генерал-ад"ютант Сухозанет" .

Сераковський обрав місцем своєї майбутньої діяльності столицю Росії, прийшовши до висновку про необхідність тісного співробітництва із "східними братами"¹⁵ - росіянами та українцями. 7 листуванні з Шевченком протягом 1856 р. він неодноразово підтверджував своє рішення . 15 лютого 1857 р. Шевченко у листі до Б.Залеського написав: "Цілуй Сигизмунда і бажай йому найблискучішого успіху на обраній ним-дорозі"¹⁷. Того ж року Сераковському вдається вступити до Військової академії генерального штабу, де відкривались нові перспективи поширення революційно-демократичної пропаганди в армії.

Значною мірою завдяки активній діяльності Сераковського навколо Чернишевського згуртувалась численна група офіцерів, яку К.Маркс та Ф.Енгельс визначили як складову частину "революційної партії"¹⁸. Разом з Я.Домбровським, майбутнім генералом Паризької комуни, Сераковський створив таємну організацію, до якої входили росіяни, українці, поляки, представники інших національностей.

Розуміючи, що успіх майбутньої революції багато в чому залежить від того, на чим боці буде військо, революціонери-демократи прагнули розгорнути у ньому свою пропаганду. В цілому військо правило за опору уряду, за силу, спрямовану проти визвольного руху, але в солдатській масі зростало невдоволення власним становищем, кріпосницькими порядками - жорстоким поведінням начальників, тілесними покараннями, поганим забезпеченням харчування, медикаментами, обмундируванням, житлом. Селянські виступи і загальне демократичне піднесення у країні після поразки у Кримській війні не могли не відбитися на становищі в армії. Доречно згадати ленінське положення: "Чим глибше обурення в народі, тим ненадійнішим стає

19

ВІЙСЬКО..."

Робота в армії стала для революціонерів-демократів однією з важливих форм зв'язку з народом. Важливим кроком у цьому напрямі виявилось редагування Чернишевським та його оточенням часопису "Военний еборник", який виходив з травня 1858 р.²⁰

Під час польського повстання 1863 р. Сераковський перейшов на нелегальне становище і очолив повстанські сили Литви. Проти них були кинуті відбірні каральні війська. Далі - тяжке поранення, полон і страта на шибениці у Вільно (Вільнюсі) 45(27) червня 1863 р.

Біографи Сераковського не використали жодного об'єктивного свідчення про останні хвилини його життя.

В одному з томів "Исторического вестника" (за жовтень 1883 р.) міститься розповідь, яка виразно доповнює загальний обрис героїчної і трагічної постаті Сераковського: "Того фатального ранку, коли прийшли виконавці і йому оголошена була смерть через повішення, він був уражений, потім протестував проти роду смерті і вимагав розстріляння як офіцера. Коли його привезли на місце страти, він хотів

протестувати і звернутись з промовою до народу... але барабанний дріб заглушив його слова, на його голову накинули капюшон, на ший мотузку, і за кілька хвилин його не стало*¹⁶.

Надії на військово-селянську революцію не справдилися. Селяни не пішли далі розрізаних заворушень, військо в цілому залишилось захисником царизму, але традиції боротьби за армію, що велась російськими, українськими і польськими демократами, успадкували наступні покоління діячів визвольного руху. Справа, яку вів Сераковський, не пропала марно.

Чим дужче загострювалися класові протиріччя у країні, тим чутливішим ставало військо до спроб його демократизації і революціонування.

Боротьба за армію, за її революційне виховання тривала і завершилась успіхом на новому, пролетарському етапі визвольного руху, під керівництвом марксистсько-ленінської партії.

Спадщина 50-60-х рр. XIX ст. відіграла важливу роль у розвитку російсько-українсько-польських революційних зв'язків, у становленні й зміцненні інтернаціональної єдності пролетаріату Росії, України і Польщі. Дружба та співробітництво революціонерів-демократів різних національностей провіщали нинішнє братерство соціалістичних держав.

* Ленін В.І. Про право націй на самовизначення // Повне зібр. творів. - Т. 25. - С. 283.

Енгельс Ф. Демократичний панславизм // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 6. - С. 295.

Смирнов А.Ф. Сигизмунд Сераковський. - М., 1959; Дьяков В.А. Сигизмунд Сераковський. - М., 1959; Его же: Материалн к биографии Сигизмунда Сераковского // Восстание 1863 г. и русско-польские революционные связи 60-х годов. - М., 1960. - С. 63-124; Марахов Г.И. Сигизмунд Сераковський и его связи с Украиной // Сов. Украина. - 1961. - № 2. - С. 155-160; Федосова Т.Ф. Письма З.Сераковского в делах Казанской следственной комиссии // К столетию героической борьбы "за нашу и вашу свободу". - М., 1964, - С. 18-32; Зайцев В.М. Дело о вторге! заграничной командировки З.Сераковского // Там же. - С. 48-54, та інші праці.

Нові матеріали для биографии Сигизмунда Сераковского // К столетию героической борьбы "за нашу и вашу свободу". - С. 5,

1 Ленін В.І. Військо і революція // Повне зібр. творів. - Т. 12. - С. 103.
2 Герцен А.И. Собр. соч. : В 30 т. - М., 1959. - Т. 17. - С. 218.

Центральний державний військово-історичний архів СРСР, ф. 395, оп. 48, спр. 416, арк. 2-3 (Далі: ЦДІВІА СРСР); див. також: Шаганов В.Н. Николаи Гаврилович Чернышевский на каторге и в ссылке. - Спб., 1907. - С. 22.

8 Державний архів Ленінградської області, ф. 14, оп. 1, спр. 4594, арк. 67 зв., 69 зв. - 70,

Л ЦДІВІА СРСР, ф. 395, оп. 48, спр. 416, арк. 2-2 зв.

Чернышевский Н.Г. Полн. собр. соч. : В-16 т. - М., 1939-1953. - Т. 3. - С. 393.

і ЦДІВІА СРСР, ф. 395, оп. 48, спр. 416, арк. 3-3 зв.

1 Там же, арк. 10-12.

1? Там же, арк. 16 зв. - 18.

1? Там же, арк. 10.

1й Федосова Т.Ф. Вказ. праця. - С. 28.

1я Листи до Т.Г. Шевченка, - К., 1962. - С. 87-88.

1о Шевченко Т.Г. Повне зібр. творів : В 6 т. - К., 1964. - Т. 6. - С. 452.

Маркс К., Енгельс Ф. Альянс соціалістичної демократії і Міжнародне товариство робітників : Доповідь і документи, опубліковані за постановою Гаагського конгресу Інтернаціоналу // Твори. - Т. 18. - С. 416.

Ленін В.І. Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції // Повне зібр. творів. - Т. 11. - С. 81.

20 Більш докладно див.: Усенко П.Г. Идеиное единство русских, украинских и польских революционеров-демократов (50-60-е гг. XIX в.). - Киев, 1985. - С. 76 к.далее.

оx Бутковский Я.Н. Из моих воспоминаний // Иот. вести. - 1883. - Т. 14. - С. 101.

М. М. В а р в а р ц е в

МІЖНАРОДНИЙ СОЦІАЛІСТИЧНИЙ КОНГРЕС 1889 р. І РОСІЯ

Пролетарський інтернаціоналізм, суть якого висловили К.Маркс і Ф.Енгельс у "Маніфесті Комуністичної партії" гаслом "Пролетарі всіх країн, єднайтеся.", є основоположним принципом комуністичного і робітничого руху. Відтоді, коли вперше пролунав над планетою цей заклик, міжнародна пролетарська солідарність дедалі міцніла, збагачувалася новими формами. Новим етапом в їх розвитку стали 90-ті роки XIX ст., коли розгорнувся рух по відзначенню робітничого свята - Першого травня.

Підводячи підсумки перлої такої маніфестації міжнародного масштабу, Ф.Енгельс в листі до А.Бебеля 9 травня 1890 р. писав, що від неї починається "співзв'язаний соціалістичний рух". Оскільки масовий рух завжди підносить інтернаціональний дух, ви незабаром побачите, якого нового союзника ви здобули¹. В.І.Ленін, встановивши у 1895 р. зв'язок з масовим робітничим рухом у Петербурзі, також підкреслював інтернаціоналістську сутність першотравневих виступів, відзначав, що вони служать згуртуванню пролетарів "усіх національностей і всіх країн в одну велику робітничу армію. Це об'єднання робітників, усіх країн викликається необхідністю, тим, що клас капіталістів, який панує над робітниками, не обмежує свого панування однією країною... Панування капіталу є міжнародним"².

У радянській історіографії, насамперед у працях про становище і боротьбу робітничого класу, чимало місця приділено висвітленню першотравневих маївок, страйків, демонстрацій, які відбувалися в дожовтневий період в Росії. Та на фоні введених в обіг багатьох фактів найменш дослідженими лишилися початки цього руху. Відомо, що перша міжнародна маніфестація робітників відбулася в травні 1890 р. Її головним гаслом була вимога 8-годинного робочого дня. У ряді країн, де пролетаріат в ході класових битв завоював право на легальну діяльність своїх організацій, демонстрації відбулися відкрито, зібравши великі маси трудящих. Що ж до царської Росії, то перші маївки на її території пройшли спочатку у Варшаві (1890 р.) і Петербурзі (1891 р.). В наступні роки до участі в цих маніфестаціях включилися передові робітники Москви, Києва, Катеринослава, Одеси та інших промислових центрів. З огляду на відсутність політичної свободи в країні подібні виступи не можна не розцінювати як акти мужності і самовідданості пролетарів.

Разом із тим слід відзначити, що ці події міжнародної солідарності мали на багато ширшу базу, охоплювали і ті робітничі організації, які з тих або інших причин не могли влаштувати спільних маївок. Цей момент досі не знайшов належного відбиття в історичній літературі. Тим часом, враховуючи його, є можливість скласти повніше уявлення про обсяг і рівень самосвідомості робітничого класу Росії на рубежі 80-90-х років, його зарубіжні зв'язки, ідеологію революційних сил в цілому. Підстави для поглибленої характеристики дає аналіз подій, пов'язаних з міжнародним соціалістичним конгресом, який відбувся 14-20 липня -1889 р. в Парижі під час всесвітньої виставки. На той час це був найбільш представницький форум робітничого руху. В списку учасників конгресу значився 391 делегат від 20 країн. Фактично ж на його засіданнях були присутні до 500 делегатів, які представляли передову частину світового пролетаріату - майже мільйонну армію організованих робітників, що йшли за соціалістами³.

Серед делегатів знаходилися також представники революційної Росії. Довгий час вважалось, що це були лише емігранти. Та наприкінці 20-х років на підставі архівних розшуків було документально встановлено причетність до цієї події й самих робітників Росії⁴. Оpubліковані в 60-х роках нові документи розширили знання про участь пролетарів країни в заходах по проведенню конгресу⁵.

Головним підтвердженням солідарності робітників Росії з міжнародним соціалістичним форумом стала вітальна адреса, надіслана ними до Парижа. Готувалася вона з додержанням правил суворої конспірації, зумовленої нелегальним становищем ро-

бітничих гуртків, що в свою чергу лишило в її історії ряд "білих плям". Серед них питання про те, робітники якої саме місцевості підготували і підписали вітання. Оголошуючи на паризькому конгресі від імені секретаріату повідомлення про одержання послання з Росії, учасник Паризької комуни В.Жаклар пояснив присутнім, що документ складено "без означення місцевості, з огляду існуючих в Росії політичних умов"⁶.

Сама ідея проведення конгресу народилася наприкінці 1888 р. і вже на початку наступного року широко дебатовалася на Заході в соціалістичних і профспілкових організаціях та їх пресі. Найактивнішу участь у підготовці брав Ф.Енгельс, який докладав великих зусиль до того, щоб конгрес відбувся на марксистській платформі⁷. Одним з центрів підготовчих заходів став Париж. Саме сюди в січні 1889 р. приїхала з Петербурга колишня учасниця Паризької комуни і Російської секції I Інтернаціоналу, письменниця і журналістка К.Г.Бартенева. Офіційно перед царськими властями своє прибуття вона пояснювала необхідністю придбати для перекладу іноземні книжки⁸. Маючи широкі зв'язки з представниками зарубіжної соціал-демократії, Бартенева поринула в проблеми, що хвилювали прогресивну громадськість на Заході, зокрема Франції, стала свідком підготовки соціалістів до міжнародного конгресу. Як видно з її листа від 6 березня 1889 р., складеного у Петербурзі одразу після повернення з Парижа і адресованого помічникові редактора петербурзької газети "Новости" А.Є.Кауфману, вона, перебуваючи за кордоном, написала і відправила на батьківщину статтю "Жіночий рух у Парижі"⁹.

У згаданому вище листі до Кауфмана вона повідомляла, що "має надію поїхати звідси через місяць знову до Парижа, на виставку. Але це залежатиме від можливості відправитися туди як регулярний кореспондент від російської газети або ж журналу..." У невеликий проміжок часу, який вона перебувала у Петербурзі між двома поїздками, письменниця розгорнула досить активну діяльність. В ці дні вона мала розмову з колишнім студентом Петербурзького університету В.С.Голубевим, яку він у своєму спогаді, опублікованому 1906 р., датує "весною" 1889 р. Виключений з університету за участь у студентських "безпорядках", він на початку 1889 р. налагодив контакти з першими соціал-демократами в столиці, зокреш з робітничим гуртком Балтійського заводу¹⁰. В розмові між Бартеневою і Голубевим було порушено питання про участь робітників Росії в Паризькому конгресі, з'явилася думка організувати колективного листа-вітання. Тоді ж Голубев радився у справах конгресу із знайомими робітниками, які "зустріли цю думку з великим співчуттям"¹¹.

Таким чином, події, що сталися протягом січня-березня 1889 р. у Петербурзі і Парижі, дають змогу відзначити два моменти. По-перше, організовані робітники Петербурга були поінформовані про наступний конгрес і включилися у підготовку до нього одночасно із зарубіжними соціалістичними організаціями. По-друге, ініціатива підготовки в Росії до міжнародного форуму була пов'язана з діяльністю перших соціал-демократів країни.

Що ж до організації вітального листа, то вона виявилася справою досить складною і тривалою. За свідченням Голубева, центральний гурток, який координував роботу робітничих гуртків столиці, "дуже скептично" поставився до збирання підписів під адресою, боючись наразити пролетарських активістів на небезпеку з боку царських властей. Втім робота не спинилася. Як писала Бартенева в листі до П.Я.Лаврова, складеного під час роботи конгресу 18 липня 1889 р., вона ще в Петербурзі разом з іншими товаришами взяла участь у складанні "програш" вітальної адреси, яку було передано на обговорення робітників. Під час обговорення ними були внесені деякі зміни¹². Саме ж збирання підписів розтяглося на кілька місяців. Підписану вітальну адресу Бартенева одержала в липні в Парижі, коли конгрес вже розпочав свою роботу. Про вітання було оголошено на другому засіданні. Під листом стояли 53 підписи (зроблені з конспіративних міркувань хрестикам), тобто така кількість, яка могла охоплювати не один, а кілька нелегальних гуртків.

У дослідницькій літературі врешті-решт склалися дві точки зору на питання - хто були робітники, які надіслали вітання конгресу, до якої організації вони належали. І.С.Книжник-Ветров твердить, що це були робітники Харкова, Г.С.Жуйков - представники петербурзької соціал-демократичної організації, яка тоді формувалася в столиці. Автор праці про перших марксистів Росії О.М.Орехов, підтверджуючи існування двох точок зору, вважає більш переконливою другу. Водночас він зазначає, що джерела, якими користувався Нуйков, ніде не містять незаперечних доказів⁵.

Слід зазначити, що в поле зору авторів не потрапили деякі джерела й факти, які мають відношення до розглядуваного питання. Тим часом врахування у сукупності всіх відомих дотепер історичних свідчень не дає підстав підтримувати виключно якусь одну з цих версій. Досить тривалий строк збирання підписів під вітальною адресою та їх значна кількість були показником не тільки ретельності організаторів, але й масштабності розгорнутої у цьому зв'язку діяльності. На це вказує лист посвяченого в історію вітальної адреси російських робітників П.Лафарга, написаний до П.Л.Лаврова 23 липня - на третій день після завершення конгресу. Лафарг згадував у ньому Бартенева, не називаючи її прізвища, як "російську громадянку, яка була секретарем (на засіданні конгресу. - МЛІ.) і делегатом гірників"*®, Звернімо увагу на останнє слово. Існує ще одне важливе свідчення - Жаклара, який доповідав делегатам конгресу про одержання листа з Росії. Він характеризував авторів листа ширше - як представників "різних ремесел"¹¹7. Отже, вже з цих свідчень видно, що підготовка вітання вийшла за межі одного міста - Петербурга. Такий висновок підтверджується й прямою згадкою Голубева про те, що лист конгресу був надісланий врешті-решт у Париж "від харківських робітників"³. Його твердження перегадується із спогадом одного з активістів робітничого гуртка у Харкові у 80-х роках І.Д.Веденєва про те, що після завершення паризького конгресу свди надійшло "вітання від французьких робітників. На вітання ми відповіли, тільки не знаю, чи було воно передано, тому що це було в серпні перед арештом"[^]. Цілком імовірно, що цей документ був відповіддю на адресу робітників Росії до конгресу²⁰ і до його складання чи організації міг бути причетний діяч соціалістичного руху у Франції Лафарг, який представляв російських робітників на конгресі і з яким спілкувалася в справах свого представництва Бартенева. Веденєв назвав і особу, яка доставила листа з Франції, - відому прогресивну діячку народної освіти харків'янку Х.Д.Алчевську, і того, хто безпосередньо передав його у гурток, - лікаря Д.Д.Бекаржова, який вів тут пропагандистську роботу. (Бекаржов присвячував багато зусиль організації перлих марксистських гуртків на Україні, а після перемоги Великого Жовтня активно працював на ниві охорони здоров'я дітей.) Необхідно зважити, що спогади Веденєва з'явилися більш як через 30 років після 1889 р. і в них можливі якісь неточності. Але навіть за таких умов, враховуючи водночас, що згадка Веденєва - ще одне, після Голубева, свідчення учасника тих подій, лишається неспростовним найголовніший факт - зв'язок харківського робітничого гуртка з паризьким конгресом і сприяння їх контактам з боку Алчевської.

Як діяч народної освіти вона брала активну участь у всесвітній виставці у Парижі, де за свій показчик "Что читать народу?" одержала найвищу нагороду журі педагогічної секції виставки²^ . Її плідна діяльність висвітлювалася в пресі різних країн. Паризький кореспондент одеської газети "Новороссийский телеграф" (підписувався ініціалами "М.К.") писав, що на виставці у Палаці вільних мистецтв "більше за все звертають на себе" в числі інших експонати Алчевської. "Тут ми знаходимо виставлені панєю Алчевською два томи книги "Что читать народу?": це ті самі книги, про які так багато писали і говорили у нас, в Росії і про які тепер говорять мало не весь інтелектуальний Париж і всі члени міжнародного педагогічного конгресу, що збирається зараз тут..." Із звітів, представлених Алчевською, "ясно

видно, яких блискучих результатів досягли і на якому високому становищі знаходяться харківські недільні школи, в яких на ділі пані Алчевська викладала свій метод народної освіти, і ми не без задоволення можемо повторити почуті нами з вуст компетентних в справі народної освіти льдей слова: "ось у кого має вчитися Франція і ось у кого має вчитися Швейцарія - у росіян" . Та в цей час Алчевська займалася й міжнародними зв'язками робітників. Історик робітничого класу Росії А.М.Панкратова, характеризуючи становище пролетаріату країни у розглядуваний період, окремо виділила Алчевську, зазначивши, що, відправляючись до Парижа, вона виконала доручення по доставці вітальної адреси соціалістичному конгресу"⁵.

Участь Алчевської в цій місії не можна вважати випадковою. Вона мала тісні зв'язки з прогресивними, у тому числі революційними, колами рідного Харкова, а також інших міст, насамперед Петербурга, з 1885 р, активно листувалася з видатним російським письменником Г.І.Успенським, який користувався великим авторитетом серед революціонерів. В архіві Успенського збереглися листи, телеграми, візитні картки Алчевської, направлені протягом 1885-1893 рр. З них видно, що письменник схвально ставився до її діяльності на ниві народної освіти, дарував свої твори⁴.

Робітничий гурток, про який була обізнана Алчевська, існував у Харкові в другій половині 80-х років і належав до організацій перехідного типу. Більшість його членів критично ставилися до народницької ідеології, тяжіли до марксизму. Тут багато уваги приділялося вивченню політекономії, читанню творів К.Маркса, В.Ібкнехта, іншої соціал-демократичної літературі . З гуртка вийми ряд діячів, які внесли вклад у поширення марксизму на Україні. Серед них був Ю.Д.Мельников, який після розгрому гуртка жандармами, арешту і відбуття ув'язнення прибув до Києва, де об'єднав марксистські організації міста.

Характерну рису харківського гуртка становило те, що він мав найбільші на Півдні країни зв'язки з іншими революційними організаціями. За свідченням В.Д.Пєразича, "слава про наш гурток лунала і за межами Харкова". З гуртком познайомився, будучи проїздом у Харкові, Успенський, про організацію робітників-харків'ян знав й інший прогресивний письменник, В.М.Гаршин . Для ознайомлення з програмою гуртка і проведення дискусій з його членами неоднаразово приїздили представники нелегальних організацій інших міст, у тому числі Петербурга.

Не можна не згадати й інший момент, який певною мірою проливає світло на висловлювання Лафарга про авторів вітального листа як "гірників". Справа в тому, що харківський гурток поширював свою діяльність на ряд інших місцевостей, де тоді починала бурхливо розвиватися гірничозаводська промисловість. Харків'яни мали зв'язки з Ростовом-на-Дону, заснували свій філіал в Олександрівську (нині Запоріжжя), де працювали члени гуртка С.Ткаченко і Г.Іук'яненко".

В колі інтересів передових робітників Харкова була боротьба трудящих за кордоном. Так, у рукописній прокламації, яка поширювалася ними під назвою "Голь на видумки хитра", йшлося про виступи селян-орендарів Шотландії та Ірландії за свої життєві права" . Гасла солідарності з трудящими зарубіжних країн знаходили підтримку і в колах місцевої інтелігенції. Про це свідчить колективний лист від 8 травня 1889 р. (зберігся в архіві М.К.Михайловського), надісланий з Харкова на ім'я Успенського. "Робітники, які оголосили страйк в прирейнському окрузі, - говорилося в листі, - починають терпіти нестатки, у деяких місцевостях вже приступили навіть до роботи. Необхідні грошова допомога і, можливо, моральна підтримка. Щоб зібрати в Росії скільки-небудь значну суму, потрібне починання з боку людини, яка користується повагою і довірою певної частини суспільства"⁹. Далі вказувалося, що до таких людей саме належить Успенський.

У цих та інших фактах знаходила вияв тенденція, загальна для діяльності передових кіл. Один з учасників петербурзьких гуртків кінця 80-х років В.В.Барте-нев, син К.Г.Бартеневої, згадував, що гуртківці "цікавилися жаттям робітників на

Заході", стежили за страйками, які відбувалися на той час у Німеччині, просили розповісти про історію робітничого руху в цій країні³². У Москві, за свідченням С.І.Міцкевича, учасника нелегальних гуртків міста, уважно стежили за робітничим рухом за кордоном по матеріалах газети "Русские ведомости"³³. Створена на початку 4889 р, в Києві одна з перших марксистських організацій під керівництвом лікаря Е.О.Абрамовича в своїй програмі для занять з робітниками мала окремий розділ "Робітниче питання на Заході і у нас", де перелічувалися рекомендовані для читання книги і статті вітчизняних і зарубіжних авторів, зокрема про становище пролетаріату в країнах Західної Європи і США .

Поширення відомостей про боротьбу пролетаріату за рубежем було важливою передумовою відправки вітального листа соціалістичному конгресу в Парижі. До цієї справи так чи інакше виявилися причетними робітничі організації Петербурга і Харкова. Самий факт звертання до закордонних братів по класу показав усвідомлення передовими робітниками Росії і України спільності своїх інтересів, приналежності до всесвітньої армії пролетаріату - найпоспідовнішого борця за світле майбутнє всього людства.

На паризькому конгресі, який успішно завершив свою роботу, представники марксистського напрямку в робітничому русі висунули і обґрунтували першочергові завдання міжнародного пролетаріату: поліпшення матеріального становища робітників, залучення їх до політичної боротьби, організація масових виступів проти експлуататорського ладу. Конгрес підкреслив, що "визволення праці і людства можна досягти тільки міжнародними зусиллями пролетаріату"³³.

Інтернаціоналістським духом була пройнята й промова на конгресі Г.В.Плеханова, який відзначив, що революційна Росія не може стояти осторонь міжнародного соціалістичного руху, що "теперішнє зближення її з ним принесе велику користь справі всесвітнього пролетаріату"³⁴. 20 липня учасники соціалістичного форуму схвалили резолюцію, значення якої вишло далеко за межі його діяльності. На 4 травня 4890 р., говорилось у ній, "призначається велика міжнародна маніфестація у встановлене раз назавжди число". В цьому рішенні відбилося одне з корінних завдань, спрямоване на підвищення свідомості та згуртованості робітничих мас шляхом зміцнення зв'язків між національними загонами пролетаріату. Недаремно постановою про спільний першотравневий виступ дістала високої оцінки з боку Ф.Енгельса, В листі до Л.Іафарг 27 серпня 1889 р. він наголошував: "Це найкраще з того, що зробив наш конгрес" .

З діяльністю конгресу, його рішеннями пролетарі Німеччини, Англії, Франції та деяких інших західних країн знайомилися по публікаціях легальної робітничої преси. Хоча в Росії таких видань не існувало, революційні кола вдалися до інших форм пропаганди, завдяки чому члени робітничих гуртків країни змогли дізнатися про діяльність міжнародного соціалістичного форуму одночасно зі своїми зарубіжними братами по класу. Учасник робітничих організацій В.В.Святловський зазначав, що "обізнаність в Росії про міжнародну ідею демонстрації 4 травня 4890 р. була у відповідних колах повною" .

Велику роль у поширенні рішень конгресу відіграла група "Визволення праці", члени якої підтримували контакти з адресатами в різних місцевостях Росії. Це видно, зокрема, з листування між групою та її членом І.Г.Дейчем, який перебував тоді на каторзі в Сибіру. Користуючись езопівською мовою, вони обмінювалися враженнями про конгрес в Парижі. Так, 2 вересні 4889 р. Дейч висловив бажання одержати "хоча б уривки найбільш цікаві про торжество, що було 44 липня (день відкриття конгресу. - МЛ^)". А в листівці від 4 листопада того ж року він уже просив "докладніше повідомити" про діяльність конгресу³⁵.

У виданнях, призначених для поширення в Росії, група "Визволення праці" друкувала матеріали, присвячені конгресу. В другому номері журналу "Социал-демократ" за 1890 р. було опубліковано звіт про засідання паризького форуму³⁹. Редакція

вміщувала статті на теми, порушені на конгресі, й в наступних номерах. 1891 р. у Женеві вишла брошура Плеханова "Ежегодний всемирный праздник рабочих", в якій розповідалося про першотравневий рух. Ці та інші зарубіжні віщання, зокрема періодика німецьких соціал-демократів (де була надрукована промова Плеханова на конгресі), в яких пропагувалася ідея Першого травня, нелегальними шляхами доставлялися до Петербурга, Москви, Києва та інших центрів. На Україну літературу групи "Визволення праці" привозили, зокрема, студенти, які поверталися додому після навчання в університетах Швейцарії, Франції та інших країн⁴⁰.

Пропаганда ідей пролетарської солідарності ставала складовою частиною діяльності місцевих соціал-демократів. У Петербурзі, приміром, була відгектографована промова Плеханова, виголошена ним на конгресі і поширена соціал-демократичною організацією М.І.Бруснєва серед робітників та інтелігенції. З цієї листівкою ознайомилася, зокрема, Я.К.Крупська, яка починала тоді свій революційний шлях^{41,5}. Петербурзькі соціал-демократи, за спогадами Голубєва, шли в своєму розпорядженні також протокольні записи конгресу в рукописі і наприкінці 1889 - на початку 1890 рр. готували їх до видання власними силами⁴². Серед перших пропагандистів матеріалів конгресу були й зв'язані з робітничими органами завдяки представники прогресивної інтелігенції, які виїздили в цей час до Парижа на всесвітню виставку.

Одним з каналів одержання відомостей про конгрес певною мірою служили підцензурні органи російської преси. Серед них відзначалася ліберальна газета "Русские ведомости", яка систематично вміщувала кореспонденції про робітничий рух за кордоном. У зв'язку з аесіаче» або відсутністю соціал-демократичної літератури статті цієї газети регулярно читалися і обговорювалися в робітничих гуртках. Збереглися прямі вказівки (свідчення Голубєва) на те, що пролетарі Петербурга з особливим інтересом знайомилися в "Русских ведомостях" з матеріалами про міжнародний соціалістичний конгрес 1889 р.⁴³ Міцкевич пригадував, що шерпе про роботу паризького форуму соціалістів він і його товариші в Москві дізналися з цієї газети⁴⁴.

Замітки про зібрання соціалістів у Парижі друкувала й консервативна преса. Так, повідомляючи про відкриття засідань "міжнародного конгресу марксистів у Парижі", газета "Московские ведомости" подала дані про кількісний склад делегатів та інші відомості⁴⁵. В квітні 1890 р. вона повернулася до питання про конгрес у зв'язку з ухваленою ним резолюцією про Перше травня. Маючи на увазі підготовчі заходи робітничого класу західноєвропейських країн, газета писала в редакційній статті, що "ініціатива демонстративного святкування 4 травня 1890 р. виходить від соціалістичного конгресу, який засідав минулого літа в Парижі, під час всесвітньої виставки.

За пропозицією, внесеною у конгрес ватажками крайньої революційної фракції, послідовниками Карла Маркса, наступне 1 травня повинно знаменувати собою урочистий початок руху, який має виникнути в усіх промислових державах Європи". У кореспонденції з Парижа під назвою "Маніфестація 1 травня" газета знову зазначила: "Перша думка про грандіозну маніфестацію з'явилася два роки тому (йдеться про рішення американських пролетарів 1888 р. - МЛЗ.). Розроблена вона на паризькому конгресі марксистів, що відбувся в липні 1889 р." Далі наводилася цитата з рішення організаційного комітету щодо мети першотравневої демонстрації - "показати світові єдність і міць соціалістичної партії та її відродження з часів придушення Комуні, яке неминуче веде до торжества соціалістичного ладу над теперішнім суспільством"⁴⁶.

Інформація на теми, пов'язані з діяльністю конгресу, з'являлася також у пресі України. Одразу по слідах події стислу публікацію з посиланням на "агентство Вольфа" подали щоденні київські газети. Тут наводилися дані про кількість учасників конгресу, цитувалася з неприхованим скептицизмом промова Іібкнехта, зокрема його заява про те, що конгрес являє собою "не з'їзд бездіяльних ідеологів, а

тісний союз і єднання, вплив яких відгукнеться... по всій земній кулі"⁴⁷. Восени того ж року "Киевское слово" згадало про першотравневу резолюцію конгресу в прямому зв'язку з тим, що "загальноєвропейський страйк готують робітники Західної Європи на травень наступного року"⁴⁸. В деяких газетах про конгрес писали їх зарубіжні кореспонденти. Так, Є.Семенов у своїй статті зазначав, що "серед інших особливостей національного свята цього року слід відзначити відкриття міжнародного конгресу соціалістів у Парижі". Далі перелічувалися країни, представлені на засіданнях, зазначалося, що в роботі конгресу беруть участь "російські емігранти" Лавров і Плеханов, називалися питання, які мають вирішити делегати⁴⁹.

Контрольована царською цензурою преса, звичайно, не давала повної інформації, а нерідко повторювала вигадки західноєвропейських буржуазних газет, які вели наклепницьку кампанію проти соціал-демократів і робітничого класу, доводили урядам необхідність посилення репресій проти трудящих. Показово, що свої головні атаки буржуазія зосередила проти рішення про першотравневу маніфестацію, відчувши в цьому інтернаціональному заході найбільшу загрозу своєму пануванню.

Солідаризуючись із західною буржуазією, самодержавство водночас намагалося провести межу між пролетарями Західної Європи і Росії, самовпевнено вірило у "самобутність" розвитку країни. Це позначилося на таємному листуванні між департаментом поліції та завідувачим його іноземною агентурою в Парижі, який по суті не надавав значення соціалістичному конгресу і повідомлення про цю подію надіслав лише після запиту з Петербурга. Головним в його відповіді від 8 серпня 1889 р. було твердження, що "ці збори ніякого відношення до російських справ не мали"⁵⁰.

Історія зло посміялася над подібними висновками. Але в ті дні заколисувана міфом про якийсь імунітет робітників Росії щодо їх солідарності з пролетаріатом за кордоном офіційна преса писала про "повне безсилля" міжнародного соціалізму. Її фальсифікації і наклепи з приводу рішення конгресу про одночасну в усіх країнах маніфестацію були відображенням класового страху буржуазії перед згуртуванням трудящих мас різних національностей. Слід зазначити, що позиції буржуазної пропаганди, в принципі не змінилися відтоді. Вона й нині переспівує запозичені із смітників історії "істини", намагаючись зобразити пролетарську солідарність ілюзорною і нездійсненною, піднімаючи на щит різного роду новітні фальшиві концепції про "регіональні" і "національні" "моделі комунізму" з метою роздроблення і ослаблення міжнародного робітничого класу.

Таким чином, розгляд фактів і подій, пов'язаних з проведенням міжнародного соціалістичного конгресу 1889 р., показує, що налагодження зв'язків з ним було спільною справою робітничих гуртків Петербурга і Харкова, а також, ймовірно, деяких інших міст. Одне з найважливіших рішень конгресу, яке стало наочним втіленням принципу пролетарського інтернаціоналізму, знайшло палкий відгук серед революційних організацій робітничого класу Росії, в тому числі України, стало їх важливим орієнтиром у зміцненні інтернаціональних зв'язків. Події 1889 р. засвідчили велику роль, що її відіграла у поширенні ідей пролетарської солідарності прогресивно настроєна інтелігенція. Участь представників передових суспільних сил, і перш за все робітників провідних промислових центрів країни, в підготовці міжнародного робітничого форуму, пропаганді його матеріалів, і насамперед рішення про спільну в різних країнах першотравневу маніфестацію, підтверджує ленінське положення про те, що "революційна Росія мала у другій половині XIX століття таке багатство інтернаціональних зв'язків, таку чудову обізнаність відносно всесвітніх форм і теорій революційного руху, як ні одна країна в світі"⁵¹,

Подальші роки принесли загальноросійському робітничому рухові перемоги всесвітньо-історичної ваги. Велика Жовтнева соціалістична революція, здійснена народними масами під керівництвом робітничого класу на чолі з комуністами, відкрила нову еру в світовому розвитку. Всі ці досягнення були здобуті під прапором пролетарського інтернаціоналізму, який високо підняла створена В.І.Леніним партія.

- ¹ Энгельс Ф. Августу Бебелю // Маркс К., Энгельс Ф. Твори, - Т, 37. - С.324.
- ² Ленин В.И. Проект і пояснення програми соціал-демократичної партії // Повне збір. творів. - Т. 2. - С. 95.
- д История Второго Интернационала. - М., 4965. - Т. 4. - С. -143-444.
- Книжник-Ветров И.С. К.Г.Вартенева - социалистка и писательница // Катерга и сонлка. - {929. - I И, - С. 53-54.
- ⁵ Гуйков Г.С. Новое о деятельности Русской секции I Интернационала // История СССР. - 4964. - № 4. - С. 88.
- © Там же. - С. 89.
- X История Второго Интернационала. - Т. 4. - С. 439-143.
- § Книжник-Ветров И.С. Вказ. праця. - С. 50.
- ³ Институт російської літератури АН СРСР, відділ рукописів, ф. 423, оп. 2, № 582 арк. 4 (Далі : ІРЛІ).
- ¹⁹ Там же, арк. 4 зв. - 2.
- ^x Голубев В.С. Страничка из истории рабочего движения // Бнлое. - 4906. - № 42. - С. 409.
- Орехов А.М. Первые марксисты в России : Петербург, "Рабочий союз", 4887-4893 гг. - М., 4979. - С. 36.
- Голубев В.С. Вказ. праця. - С. 409.
- Г? Вуйков Г.С. Вказ. праця. - С. 82,
іс Орехов А.М. Вказ. праця. - С. 82.
- ^c Переписна членов семьи Маркса с русскими политическими деятелями. - М., 1974. - С. 407.
- ^Г Гуйков Г.С. Вказ. праця. - С. 89.
Голубев В.С. Вказ. праця. - С. 109.
Веденьев И. В харьковских революционных кружках 1882-1889 // Летопись революции. - 1923. - й 5. - С. 108.
- ²⁰ Г.С.Кущагак-Ветров вважає, що це вітання мало зв'язок лише з діяльністю харківського гуртка (Книжник-Ветров И.С, Русские деятели Первого Интернационала и Парижской коммун. - М.; Л., 4964. - С. 242). Таке розуміння є звуженим на тлі наведених Бартеневою фактів про участь членів петербурзьких обітничок гуртків у складанні адреси паризькому конгресу.
- Мухін М.І. Педагогічні погляди і освітня діяльність Х.Д.Алчевської. - К., 4979. - С. 468.
- ^{оо} Парижская всемирная выставка // Новороссийск. телеграф (Одесса). - 1889. - 4(46) ішя.
- ^я Панкратова А.М. Рабочий ішас и рабочее движение в России в 4884-4894 гг. // Рабочее движение в России в XIX веке : Сб. документов к материалам. - М., 4952. - Т. 3, ч. 4. - С. 406.
- III ІРЛІ, ф. 313, оп. 3, № 4, арк. 1-44.
Невский В. Харьковское дело Ювеналия Мельникова и других // От тдушш Благоева к "Союзу борьбн". - Ростов н/Д., 4924. - С. 404.
- ²⁶ Перазич В. Ювеналий Мельников и харьковский рабочий кружок // Летопись революции. - 4923. - № 3. - С. 409.
- ²⁷ ОО Невский В. Вказ.праця. - С. 407-408.
Там же. - С. 420.
- §5 ІРЛІ ф. 484 оп. 3, № 336, арк. 4-і зв.
В.Б/артенев/. Воспоминания петербурца о второй половине 80-х годов // Минувшие годы. - 4908. - № 40. - С. 494.
- ³¹ Мицкевич С.И. На грани двух эпох : От народничества к марксизму. - М., 4937оп- С. 403.
- ³³ Красная летопись. - 4923. - № 7. - С. 277 та ін.
Гроіокоіі гіез іпїєрпалїонаІєр Агвїїікоп\$геаааа ги Paris. - МїгвпБер\$, . 1890»™ За 121,
- ³⁴ Плеханов Г.В. Избранные философские сочинения. - М., 4956. - Т. 4. - С. 421.
- ³⁵ Гроіокоіі... - 5, 123;
³⁷ Энгельс Ф. Лаурі Лафарг // Маркс К., Энгельс Ф. Твори, - Т. 37. - С, 208
Святловский В.В. К истории первого мая (1890-4893 гг.) // Бнлое. - 4924.'- № 46. - С, 470.
- по
³⁸ Группа "Освобождение труда". - М., 4925. - Сб. 5. - С. 98-99.
- ⁴⁰ Социал-демократ (Женева). - 4890. - № 4. - С. 28-29.
История Екатеринославской социал-демократической оосанизации (4889-^903) // Воспоминания и материалн. - Екатеринослав, 4923. - С. ХУП; Деятели революционного движения в России : Биобиблиогр. слов. - М., 4933. - Т. 5 вып 2 - столб, 984.
- [^] Рубанов С., Негинский С. Крупская в Петербурге - Ленинграде. - Л., 4975. - С, 45.

Рабочее движение в России в XIX веке : Сб. документов и материалов. М., 1952. - Т. 3, ч. 2. - С. 422.

Там же. - С. 124.

5с Пролетарская революция. - 1923. - Л 2. - С. 52.

/с Московские ведомости. - 1889. - 8 июля.

2п Там же. - 1890. - 12. 20 апр.

2а Киевское слово. - 1889. - Л и ш; Киевлянш. ~ 1889. - 11 июля.

Киевское слово. ~ 1889. - 10 сент

^^ Семенов Е. Парижская жизнь // Одес. вестн. - 1889. - ЛЛ (23) тая.

1у Красная летопись, - 1922. - № 4. - С. 255.

Ленін В.І. Дитяча хвороба "лівізні" в комунізмі // Повне збір. творів. - Т. 41. - С. 7-8

К. 0. Ш к о д а

НЕСПРОМОЖНІСТЬ БУРЖУАЗНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СРСР НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Грандіозні завдання соціально-економічного розвитку, які ставить перед Радянською країною Комуністична партія, викликають живий інтерес у прогресивних сил людства. Не менший інтерес, хоча й зовсім іншого роду, виявляють у цьому відношенні і сили імперіалістичної реакції, зокрема "дослідницькі" центри, які займаються вивченням сучасної історії Радянського Союзу. На Заході щорічно з'являється чимало книг і журнальних статей, що претендують на висвітлення різних питань економічного розвитку, життєвого рівня, соціально-класової структури народів СРСР. Однак слід зазначити, що здебільшого це вивчення має односторонній і фрагментарний характер. Це відзначають і самі буржуазні дослідники. Зокрема, західнонімецький "радянолог" з Кельнського інституту Сходу і міжнародних відносин Г.Симон вказує на відсутність на Заході узагальнюючої концепції сучасного розвитку радянського суспільства¹. Серед численних видань останніх років можна виділити книги неприхованих апологетів імперіалізму, що відверто перекручують факти, і праці, в яких, судячи з заповітень їх авторів, зроблена спроба дати об'єктивний аналіз предмета дослідження. Проте, які б не були особисті бажання буржуазних авторів, прийняті ними вихідні настанови неуживильно ведуть до хибних висновків з конкретних питань.

У зв'язку із цим особливого значення набуває критика буржуазних фальсифікацій сучасного економічного і соціального розвитку радянського суспільства.

В радянській історіографії вже давалась оцінка буржуазним трактуванням сучасного соціально-економічного розвитку СРСР, у тому числі піддавались критиці деякі питання методологічного напрямку². В пропонованій статті зроблена спроба показати неспроможність найпоширеніших засобів і методів, а також категорій, якими оперують у своїх роботах "радянологи".

Позиції "радянологів" найбільш характерно виявляються в так званому компаративному, або порівняльному, методі, який набув останнім часом досить широкого поширення. Частіше за все порівнюють показники соціально-економічного розвитку найбільш розвинутих соціалістичної і капіталістичної країн - СРСР і США. Однак порівняння ці мають однобічний характер. Адже, як відомо, щоб порівнювати будь-які величини, необхідно спочатку виділити щось спільне між ними, якусь спільну базу, і потім вже на її основі робити порівняння. Примітно, що за таку базу "радянологи" беруть те, що властиве лише одній з порівнюваних величин, а саме буржуазні соціально-економічні "цінності". Тобто по суті порівняльний метод зводиться до вимірювання досягнень економічного і соціального розвитку радянського суспільства ціннісними мірками системи вільного підприємництва.

В порівняльному методі буржуазних авторів чітко проглядаються риси відомої «дарії "конвергенції". Користуючись цією теорією, "радянологи" намагаються затушувати якісні відмінності між капіталізмом і соціалізмом. Так, англійський "радянолог" Л.Лабедз пропонує відкинути, як він висловлюється, старі "стереотипи" капіталізму і соціалізму, які, мовляв, сьогодні невірні³. В свою чергу, професор со-

ціології з США П.Холлендер твердить, що "радянське суспільство незначно відрізняється від інших суспільств на відповідних стадіях розвитку; тоді його аналіз не потребує теорій, відмінних від тих, що придатні до аналізу інших суспільств, минулих і теперішніх"⁴. Тобто він намагається переконати читачів у тому, що між США і СРСР нема особливої різниці, вона, мовляв, міститься лише в кількісних показниках. П.Холлендер вказує, що західні автори, які практикують порівняльний метод дослідження, підходять до вивчення СРСР з двох точок зору – або економічної, або політичної. В цьому він вбачає їх слабкість, однобічність і пропонує поєднати ці дві точки зору, розглядати предмет комплексно. Слід зазначити відносно комплексного вивчення будь-якого питання, як і його окремих сторін: ні той, ні інший підхід сам по собі не є слабким. Більше того, обидва вони в рівній мірі необхідні: ми не можемо почати всебічне дослідження предмета без попереднього аналізу окремих його сторін, і в той же час вивчення будь-яких часткових питань вимагає попереднього з'ясування більш загальних. У цьому випадку річ в іншому, – який застосовується метод дослідження – діалектичний чи метафізичний. Можна з багатьох сторін висвітлити якийсь об'єкт, але якщо всі вони не будуть поєднані в систему, то до суті явища дослідник не дійде. Саме проти таких безпринципних еkleктичних поєднань під виглядом "всебічності", коли закономірність процесу так і залишається нерозкритою, виступав В.І.Ленін. За відсутністю у "радянологів" діалектико-матеріалістичного погляду на історичний процес такий "комплексний" підхід навряд чи додас науковості їх працям. Подібне ми бачимо також в дослідженнях Р.Стюарта, Д.Джонсона, К.Брукса, ревізіоніста Л.Кодаковські та ін.⁶

Буржуазний порівняльний метод має в своїй основі заперечення закономірності історичного розвитку. Капіталізм визнається вершиною прогресу людського суспільства. Соціалізм же видається за щось неприродне, за ухил від норки, аномалію, яка виникла до того ж за випадкових обставин. З цієї або близьких до неї точок зору висвітлюють соціально-економічний розвиток СРСР всі без винятку "радянологи", приписуючи соціалізму негативні риси буржуазного суспільного ладу. В своїх "порівняннях" вони доходять до того, що знаходять в радянській економіці інфляцію і безробіття. "Як ринковий капіталізм, так і соціалізм з централізованим плануванням, – запевняє англійський "радянолог" Я.Адамс, – мають тенденцію страждати від неповного використання праці, тобто від безробіття, – переважно відкритого типу в першому випадку, і переважно прихованого в другому"⁷.

Зазначимо, що такі заяви не відзначаються аргументованістю, адже так все неіснуюче можна проголосити існуючим в "прихованому" вигляді. Через відсутність фактів на підтвердження своїх тез "радянологи" часто вдаються до туманних, розпливчастих формулювань. Та й не всі вони поділяють подібні вигадки. Зокрема, відомий американський економіст Дж.К.Гелбрейт вважає, що успіхи соціалізму пояснюються саме тим, що "на відміну від західних індустріальних економік радянська система повністю використовує всі трудові ресурси"⁸.

Але що б не писали буржуазні автори про радянську економіку, всі вони свідомо чи несвідомо уникають порівнянь СРСР і США крізь призму чіткого протиставлення приватної і суспільної власності на засоби виробництва, тобто саме того, що зумовлює протилежність двох соціальних систем. Адже ще К.Маркс і Ф.Енгельс зазначали, що комуністи можуть висловити свою теорію однією тезою: знищення приватної власності. Тому "радянологи" або взагалі заперечують існування суспільної власності в СРСР, або здимають галас з приводу міфічної "неефективності" суспільного володіння засобами виробництва, і тоді видають "поради" і "рекомендації" на предмет децентралізації економіки, надання свободи ринку і т.п., виявляючи, таким чином, "турботу" щодо поліпшення господарського механізму в СРСР.

З приводу сказаного доречно поставити питання: а що взагалі значить "порівнювати" капіталістичне і соціалістичне суспільства? Для недіалектично мислячого дослідника вже сам цей підхід містить в собі помилку, якщо брати дві суспільні

системи в їх співвідношенні поза їх генетичним зв'язком. Звичайно, вони співіснують на даному етапі розвитку суспільства, однак саме соціалізм, виростаючи з капіталізму, виявляється вищим у порівнянні з останнім ступенем суспільного прогресу. Тому просте порівняння кількісних показників соціально-економічного розвитку СРСР і США без врахування якісних відмінностей між ними, чим переважно і займаються "радянологи", призводить до викривлення дійсності.

Таким чином, методологічна неспроможність порівняльного методу в роботах наших ідейних противників не викликає сумнівів. По суті він являє собою відверту апологію буржуазного суспільного ладу, під виміри якого підпадає весь світ.

Між тим рівень "порівняльних" досліджень часто не вдовольняє самих авторів, деякі з них визнають "обмеженість і ненауковість" цього методу³.

В сучасній буржуазній історіографії США і Великобританії значного поширення набув так званий регіональний метод дослідження. "Радянологи" дійшли висновків про недостатність своїх досліджень радянського суспільства в загальносоюзному масштабі і тепер намагаються шукати підтвердження своїм умоглядним антирадянським схемам шляхом доведення "нерівностей" в соціально-економічному розвитку окремих республік і регіонів нашої країни, заперечення, братерського економічного співробітництва радянських республік. На передній план висуваються тези про "неефективність" суспільного володіння засобами виробництва, про "невигідність" для окремих союзних республік розвивати свою економіку в тісній взаємній єдності.

Проблеми регіонального економічного і соціального розвитку СРСР висвітлюються під різним кутом зору в цілому ряді праць буржуазних авторів. Їх увагу перш за все привертають питання темпів економічного росту та міжрегіональних міграцій населення¹. Точаться дискусії про те, яку тенденцію в радянському регіональному розвитку вважати головною, ведучою: рух до рівності чи нерівності окремих республік і регіонів².

Слід зазначити, що в цих дискусіях іноді звучать і тверезі голоси, які закликають відмовитися від старих, затасканих антирадянських штампів і неупереджено оцінити рівень економічного розвитку радянського суспільства. Однак як завзятим фальсифікаторам, так і дослідникам об'єктивістського напрямку притаманна загальна риса: вивчаючи регіональні аспекти розвитку СРСР, вони виходять з теоретичних посилок, виведених з практики імперіалізму.

Серед таких посилок помітне місце займає помилкове тлумачення співвідношення категорій "частина" і "ціле"» погляд на "ціле" як суму "частин", хоча для такого складного предмета, яким є суспільство, це буде явним спрощенням. В своїх статистичних розрахунках "радянологи" поділяють радянський народногосподарський комплекс на ряд регіонів і порівнюють їх як нічим не зв'язані господарчі організації, що протистоять одне одному, не враховуючи при цьому, що загальносоюзна економіка не є арифметичною сумою економік союзних республік. В дійсності остання виступає якісно єдиним цілим і економічні успіхи кожної республіки мають вважатися за успіхи загальносоюзної економіки. Така однобічність "радянологічних" досліджень і призводить до невірних висновків. Проте слід зазначити, що ця односторонність запрограмована метою досліджень - будь-що знайти "докази", що в СРСР нібито існує нерівноправність націй, економічна залежність їх одна від одної та інше в такому ж дусі. Тому автори розглянутих праць уникають всебічного вивчення предмета, не хочуть помічати, що в радянській економіці діють дві взаємозв'язані тенденції - диференціація, спеціалізація всіх видів господарчої діяльності і одночасно - зростаюча їх інтеграція; що зникнення в радянському суспільстві соціальних антагонізмів зробило неможливими і антагонізми національні. Взагалі відокремлення одне від одного національного і соціального аспектів дослідження становить характерну рису праць багатьох "радянологів". Одним з основних об'єктів ідеологічних атак буржуазної "регіоналістики" є Українська РСР³. Будучи не в змозі заперечувати високий рівень економічного і соціального розвитку Радянської

України, "радянологи" намагаються довести її нібито нерівноправне становище. З цієї метою вони вдаються до всіляких інсинуацій. Так, директор Інституту радянських і східноєвропейських досліджень в Глазго А.Ноув здіймає галас з приводу створення виробничих об'єднань, які "перетинають географічні кордони республік або регіональних органів управління", що, на його думку, не відповідає республіканським інтересам. Він висловлює подив у зв'язку із створенням тресту "Донвугілля", який "має контролювати шахти як в українській, так і в російській частинах Донецького вугільного басейну"⁴. Тут ми бачимо яскравий приклад того, як під виглядом "регіональних" досліджень протаскуються вигадки про "зіткнення національних інтересів". Автор явно не бажає помічати, що створення тих чи інших виробничих ланок підпорядковане насамперед інтересам виробництва, інтересам як народногосподарського комплексу в цілому, так і окремих союзних республік та економічних регіонів.

Визнаючи величезні успіхи в зближенні рівнів розвитку союзних республік, досягнуті за роки Радянської влади, буржуазні ідеологи все-таки продовжують твердити про існування міфічної "нерівності" між ними. У зв'язку із цим необхідно зазначити, що рівність розвитку різних регіонів країни в тому значенні, як її розуміють наші опоненти, принципово неможлива. Вони "вимагають" кількісної рівності всіх показників економічного і соціального розвитку окремих союзних республік у порівнянні між собою. Однак абсолютної збіжності за всіма показниками не може бути взагалі, оскільки існують відмінності в умовах життя народів і характері їх економічного розвитку, в залежності від природних ресурсів та кліматичних особливостей, історичних традицій, пов'язаних з географічною віддаленістю від промислових і культурних центрів і т.д. Вже в самій цій ідеї абсолютної рівності, в тогу, як її розуміють "радянологи", міститься помилка. Адже вони намагаються різні соціальні організми, неоднакові між собою, не рівні одне-одному, підігнати під однаковий масштаб, що, звичайно, безпідставно. Розмова може йти лише про збіжність якісних рівнів соціально-економічного розвитку, тобто щоб усі союзні республіки були індустріально розвинутими, мали однотипну господарчу і соціально-класову структуру і т.д.

Сучасний етап розвитку народного господарства СРСР саме і характеризується тісною єдністю економічного життя окремих союзних республік та економічних регіонів країни. В Постанові ЦК КПРС "Про 60-ту річницю утворення-Союзу Радянських Соціалістичних Республік" зазначалось, що в нашій країні "встановилися зрілі соціалістичні суспільні відносини, розв'язано в основному завдання вирівнювання рівнів економічного розвитку радянських республік"⁵. Єдність загальносоюзної економіки забезпечується національно-державним устроєм СРСР. Зміцнення і розвиток соціалістичної власності на засоби виробництва, її відповідність сучасним продуктивним силам становлять соціально-економічний фундамент пропорції опального територіально-галузевого розвитку економіки нашої країни, що поєднує в єдине ціле господарчі можливості та ресурси всіх союзних республік.

Все це не значить, що радянські вчені ігнорують або применшують значення регіонального аспекту в соціально-економічному розвитку СРСР. З цієї проблеми проведено чимало досліджень в різних галузях радянського суспільствознавства⁶. В них з марксистсько-ленінських позицій переконливо доведено, що тільки знищення приватної власності відкриває шлях до братерського співробітництва націй. Пам'ятаючи слова В.І.Леніна про те, що "цілком і виключно ставати на ґрунт "національно-територіалістичного принципу марксистів не повинні"⁷, радянські дослідники дають належну відсіч наклепницьким вигадкам поборників "незалежного" регіонального розвитку⁸.

Намагаючись надати своїм роботам наукового вигляду, "радянологи" США та інших західних країн щедро наділяють їх цифровим матеріалом, всілякого роду графіками, формулами і т.д. І в цьому виявляється ще один їх характерний методологіч-

ким безглуздям і виявляються розглагольствування "радянологів" про нерівність в радянському суспільстві. В дійсності, стирання суттєвих класових відмінностей, становлення соціальної однорідності, тобто процеси, що йдуть повним ходом в СРСР, переконливо показують, що саме радянське суспільство знаходиться на найбільш високому, на даному етапі розвитку, ступені руху до соціальної рівності.

Рівності в значенні однакового рівня доходів і споживання у всіх членів суспільства, на що особливо звертають увагу "радянологи", соціалізм, звичайно, ще не забезпечує. "Отже, справедливості і рівності, - писав В.І.Ленін, - перла фаза комунізму дати ще не може: відміни в багатстві залишаться і відміни несправедливості, але неможлива буде експропріація людини людиною, бо не можна захопити засоби виробництва, фабрики, машини, землю та інше у приватну власність. Розбиваючи дрібнобуржуазно неясну фразу Лассаля про "рівність" і "справедливість" взагалі, Маркс показує комуністичного суспільства, яке зшиє спочатку знищити тільки ту "несправедливість", що засоби виробництва захоплені окремими особами, і яке неспроможне відразу знищити і дальшу несправедливість, що полягає в розподілі предметів споживання "по роботі" (а не по потребах)... Таким чином, у першій фазі комуністичного суспільства (яку звичайно зовуть соціалізмом) "буржуазне право" скасовується не цілком, а лише почасти, лише в міру вже досягнутого економічного перевороту, тобто лише щодо засобів виробництва"²⁶.

Поза історичне, позакласове, абстрактне розуміння "радянологами" категорії "рівність" становить методологічну основу перекручення ними суті соціального розвитку радянського суспільства.

Характерним методологічним пороком "радянологічних досліджень" є також плутанина в питанні про співвідношення політики і економіки при соціалізмі. Політика нерідко проголошується в них головною детермінантою суспільного розвитку, відповідно і соціально-економічний розвиток радянського суспільства видається за результат "волі" партійно-державного керівництва²⁷. Причому подібні погляди, в яких немає нічого спільного з наукою, навіть афішуються деякими авторами. Так, наприклад, М.Урбан і Дк.МакКлур, зазначивши, що К.Маркс починав аналіз капіталізму з товару, вихваляються, що самі вони вважають за краще починати вивчення радянського суспільства з аналізу його законодавства і політичних повідомлень за-собів масової інформації²⁸.

В дійсності цим вони виставляють напоказ безпринциповість свого методу. Звичайно, ніхто не встановлює ніяких жорстких правшів щодо того, з чого починати ім свої дослідження. Однак будь-яке дослідження, що претендує на науковість, повинне розкривати об'єктивні закони явища, що вивчається, тоді як згадані автори навіть не ставлять перед собою такого завдання.

Таким чином, аналіз американсько-англійської буржуазної історіографії сучасного соціально-економічного розвитку радянського суспільства показує, що вона спирається на неспроможні в науковому відношенні методи. Вще були розглянуті найхарактерніші з них. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що буржуазні історики, соціологи та економісти, сприймаючи суспільний лад СРСР за "відхил від природної норми", тобто від капіталістичного "світового устрою", навіть не намагаються розкрити закономірності розвитку радянського суспільства. А дослідження, що не переслідують цілі вивчення законів суспільних явищ, про що б не запевняли їх автори, не можуть бути зараховані до розряду наукових. В результаті через свою класову належність і метафізико-ідеалістичний характер буржуазна історіографія виявляється неспроможною дати вірне пояснення суті сучасного економічного і соціального розвитку радянського суспільства. Це завдання під силу лише вчепним, озброєним марксистсько-ленінською методологією.

* Див.: Филатова Н.В. Историзм и советология // Вопр. истории. - 1982. - № 1. - С. 165.

○ Несостоятельность буржуазных трактовок экономических проблем развитого со-

циализма. - Киев, 1983; Сперанская Л.Н., Буржуазные фальсификации сущности современного экономического развития СССР. - м., 1974; Руткевич М.Н. Становление социальной однородности. - М., 1982. - Гл. 6,

3 Зигтеу. - 1980 (Аиитп). - N 4. - P. 3.

4 НоХХашТег Р. ЗОУІЕІ зосіеіу іоіау // Соггепі Біаі. 1976. - Осі.-P. 123.

° Ленін В.І. Ще раз про профспілки, про поточний момент і про помилки тт. Троцького і Бухаріна // Повне зібр. творів. - Т. 42. ~ С. 269, 280.

Б Зіангі Е. Тье яоуіеі есопоту: проІетз ак1 прозресіа іп Іье 1970а. // Соггепі Біаі. - 1975. - Осі. - P. 129-132, 145; .Іоьпзоп В., Вроока К. Проаресіз Гог зоуіеі аарісіХіпге іп Іье 1380а. - Віостіп\$іоп, 1983; КоХакотезкі Б. Тье ЗеХГ-Роізопіпа оГ ореа восіеіу. - Зигтеу, 1980 (Аиитп). - N 4. - P. 5-16.

о Чит. за: ЗОУІЕІ Бхшіез. -.1983. - Осі., N 4. - P. 587.

§ Правда, - 1985. - 7 юня.

Зоуіеі Зіщіез. - 1979. - Зел., N 1. - P. 44.

Когореску І. Не^іонаі резонрсе аХХосаііоп, аготяів апй іпсоме іпедіаХііу іпйег зосіаХізш // Тье ЗОУІЕІ еспоту іа резіонаі регресііуе. - Не» іогк, 1973.- P» 45-62) Когорескуз Х., Зсьгоейег О. (ейа). Есоаотіса оГ ЗОУІЕІ резіонз. - Не» іогк, 1981; ВеХХепЬрані Зачіеі ге^іонаХ роХісу. - ЗіоскьоХт; Не» Лгзеу, 1980: Тье ЗОУІЕІ есопоту: іогегБ ІьЕ уваг 2000. - Ыонзоп, еіс., 1983.

СташізіаіТ Р.Іпіеггеіонаі тіегаііон. іп Іье ЦЗЗН: Бсопотіс Ааресіа, 1959-1970. - Вигбат, 1980; Ьеіа Н, Еомгіапй Н., Сіеш К. НаііонаХііу ап3 роріХаііон. сьап^е іп Еиззіа апй Іье ЦЗЗН: Ап ЕуаХіаііоп о:Е сепана Йаіа, 1897-1970. - Не» іогк, еіс. 1976-

Зіеварі Р., ВХоц^Ь К., ІарьоХа а. Зоуіеі геГіонз апд есопотіс ргоіііез: А аіііу іп роХііьіго регсерііона // Зоуіеі; Чпіоп. - 1984. - Рі 1. - P. 1-30; Вабуу В., Несьветіаз С. НаГГ ГіХХ оГ ВаХГ Етрі? : Тье йебаіе оуег зоуіеі ге^іонаі ечіаХііу // - Зіау. Неу. - 1981. - НЗ. - P. 366-383.

Цкгаіне іп іье зеуепііез. - ОакяіХХ, Опіагіо, 1975; Тье Цкгаіне тггііьіп Іье ІІЗЗЙ; Ап есопотіс ЫаХапсе абееі. - Неп? Уогк, 1У77; Огоппоу О. Тье ікгаіпіан есопоті іп Іье 19703 ІІ Цкгаіне аГіег Зьехезі. - Вітопіоп, 1983. - P. 73-100; Кхаясьепко В. Еіьпо-детоераГіс ігешіз іп Цкгаіне іп Іье 1970а // Хьід. - P. 101-115.

14 НОУЕ А. РоХіісаХ есопоту апй аоуіеі яосіаХіат. - Х.опіоп.1979.- P. 159.

Про 60-гу річніщу утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік : Постанова ЦК КПРС від 19 лютого 1982 р. // Комуніст України. - 4982. - І 3, - С. 5.

Федосеев П.Н. Теоретические проблемы развития и сближения нашей // Коммунист. --1980. - №1. - С. 57-70; Алнмов А.Н., Заставний Ф.Д. Региональные проблемы экономического и социального развития. - Киев, 4982; Ишмуратов В.М. Региональные система производительных сил : (Методол. основа геогр. анализа). - Новосибирск, 1979; Каолов В.В. О региональном аспекте изучения советского народа как новой исторической общности людей // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 8, История, 1985.- & 3. - С. 35-49; Методологические проблемы региональной экономики. - м., 1976; Некрасов Н.Н. Региональная экономика. - М., 1978; Яковлева Е.Н. Экономические основа социальной сднородности общества в СССР (Регион. аспект). - М., 4983; и др.

Ленін В.І. Критичні замітки з національного питання // Повне зібр. творів.- Т. 24. - С. 144.

Кирієнко М., Демковський А. Критика буржуазно-націоналістичних поглядів на економічне співробітництво радянських республік // Економіка Рад. України. - 1982. - № 12. - С. 61-66.

Ленін В.І. Розвиток капіталізму в Росії // Повне зібр. творів. - Т. 3. - С. 432.

²⁰ Ленін В.І. Що таке "друзі народу" і як вони воюють проти соціал-демократів? // Там же. - Т. 1. - С. 204.

Бапе В. Тье еші оГ іпееаХі'буі-Зггаііі'іса-Біоп іпйег зі;а;е зосіаХіат. - Мапсьез-Ьег, 1971; Бапе В. Тье епй оі зосіаХ іпедіаХііу? І СХааа, З-Ьал;із апк1 роаег іпйег зіаіе аосіаХізт. - Ыопіоп, 1982; Рагкіп Р. СХааа Іп'еяіаіі;у апй роХііісаХ оГйеггаосіаХ ігаііГіса;іоп іп сарііаізі; апк1 соштпіаі; аосіеііеа. - Ыондоп, 1971; Соштпівіп апй роііііс оі іпе^іаіі:іез. - Бехіп\$і;оп, 1983; Ноуе А. Тье сХаза паііге оГ іье ЗОУІЕІ; ХІпіоп реуізііеа // Зоу. ЗікІ. - 1983. - <ИХу, Н 3. - P. 298-312 е-Ьс.

²² КоХакотезкі Б. Ор. оі*. - P. 9.

іма. - P. 12.

^ МІ-ЬсьеХХ К. Соп-Ыпнйіу апа сьап^е іп зоуіеі ідеоХоду // Соггепі; Біаі. - 1975. - Осі. - P. 140-141.

ос Енгельс Ф. Анти-Дюрінг // Маркс К. Енгельс Ф. Твори. - Т. 20. - С. 102.

РУ Ленін В.І. Держава і революція // Повне зібр. творів. - Т. 33. - С. 89-90.

ро Влиз ії. Тье есопотіс апй роХіііоз оГ аосіаХізт. - Ыопіоп, 1973.

Чьап К., МсХіге Тье ГоХКЮге оі аіаіе зосіаХіат: Зетіоііса апд іье зіаіу оГ Іье ЗОУІЕІ зіаіе // Зоу. Зіид. - 1983, Н 4. - P. 472.

і/, я. л. у ц е а к о

АНТИРАДЯНСЬКІ АКЦІЇ КОНГРЕСУ США ПРОТИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1960-1964 рр.)

На рубежі 50-х і 60-х років світовий капіталізм вступив у новий, третій етап своєї загальної кризи. Однією з найхарактерніших рис цього етапу було послаблення економічних позицій імперіалізму у змаганні з соціалістичними країнами, розпад його колоніальної системи. Тільки у 1960 р. на політичній карті світу з'явилося 4? молодих держав, які здобули політичну незалежність. Вирішальна роль у цьому, як було підкреслено у Заяві Народи представників комуністичних і робітничих партій у Москві у 1960 р., належала країнам світової системи соціалізму^.

Саме СРСР вперше в історії поставив перед світовою співдружністю як практичне і невідкладне питання про повну ліквідацію колоніалізму. У 1960 р. на XV сесії Генеральної Асамблеї ООН з ініціативи нашої країни було прийнято Декларацію про надання незалежності колоніальним країнам і народам. Прийняття цього історичного документа було великим успіхом миролюбної зовнішньої політики Радянського Союзу, підтвердженням його принципової лінії на підтримку визвольного руху народів.

Зміцнення світової співдружності соціалістичних держав, поява на міжнародній арені нових незалежних країн як важливого резерву антиімперіалістичної боротьби викликали різку активізацію реакційних сил у стані імперіалізму. Ці сили стали шукати вихід з кризи на второваному шляху посилення гонки озброєнь, придушення національно-визвольного руху, роздмухування "психологічної війни" проти країн соціалізму.

У США адміністрація Дж.Кеінеді, яка прийшла до влади у 1961 р., прагнула виробити більш гнучкий підхід до країн, що розвиваються, роблячи ставку на неоколоніалістські методи їх закабалення. Це знайшло свій вираз у ряді економічних програм "допомоги", створенні "корпусу миру". Разом із цим була розгорнута великомасштабна антирадянська кампанія, розрахована на те, щоб перевернути і очорнити досвід успішного розв'язання національного питання у СРСР, побудову нового, справедливого суспільства, відвернути молоді держави, що визволилися, від наслідування цього історичного досвіду. Засоби масової інформації США вдалися до спроб змалювати Радянський Союз як "колоніальну державу", яка нібито "пригнічує" неросійські народи.

Це була багатопланова і скоординована кампанія антирадянщини, підґрунтя якої полягало в тому, щоб відвернути увагу американської та світової громадськості від того зла, що його причинило народам колоніальне панування імперіалізму. Звертаючись на адресу молодих країн, що визволилися, газета "Нью-Йорк тайме", наприклад, провокаційно пропонувала їм "зробити принципи деколонізації дійсно універсальними", поширивши їх на ... Радянський Союз². Відповідно похвалилась діяльність контрреволюційних організацій, створених спецслужбами США із східно-європейської еміграції у розпалі "холодної війни".

В країні точилися гарячкові політичні дебати про майбутні напрями зовнішньополітичного курсу. Багато хто з відомих політичних діячів висловлювались на користь зміни підходу США до соціалістичних країн на базі визнання нових реалій. Тим часом американська реакція обстоювала курс антикомунізму. Одним з її форпостів виступив вищий законодавчий орган країни - конгрес. Саме в такому контексті слід, на нашу думку, розглядати провокаційні антирадянські акції, здійснювані конгресом у першій половині 60-х років за активною участю одного з підрозділів його агентури - українських буржуазних націоналістів.

На рубежі 50-х і 60-х років в американському конгресі все частіше лунали промови, зокрема про те, щоб розгорнути широкий ідеологічний наступ проти Радянської України, скориставшись її ювілейними датами. Сенатор Додд у січні 1960 р. доводив своїм колегам-законодавцям, що займатись відкритою підривною роботою про-

ти СРСР або відкрита боротьба за так звану українську самостійність було б не-реальним з політичної точки зору. Необхідно, мовляв, нагадувати радянським лю-дям, особливо у передачах західних радіостанцій, про "події", або "святкові да-ти", що "мають особливе національне значення"³. Іншими словами, йшлося про те, щоб спробувати підмінити радянські ювілеї їх антирадянською, націоналістичною версією. Про це наочно свідчить метушня навколо Шевченковжх дат, що була підня-та протягом 1960–1964. рр. реакційною українською бур^азно-націоналістичною емі-грацією з благословення конгресу. Згодом і сама американська преса відмічала, що причиною знавівнілої активності американської реакції та її буржуазно-націоналі-стичної агентури була ґрунтовна і серйозна підготовка до святкувань ювілейних Шевченковжх дат у СРСР. "Повідомлення, що Радянська Росія планує грандіозні свя-та наступного року, підхльоснула спроби американських офіційних осіб поміряти-ся силами з росіянами на пропагандистському терені"⁴,

В антирадянському запалі конгрес США в 1960 р. прийняв громадянський закон 86-749, основою для якого послужила спільна резолюція ЗИ обох палат конгресу, внесена конгресменом Е.Бентлі (Мічиган). Цим актом передбачалося спорудження у Вашингтоні на приватні кошти пам"ятника Т.Г.Шевченку. Але це робилося не для то-го, щоб вшанувати пам"кть великого Кобзарі, а щоб використати його ім"я для чер-гової наклепницької кампанії проти СРСР під гаслами "засудження радянського ко-лоніалізму на Україні".

Показово, що розгляд конгресом законопроекту тривалий час зволікався, тому що міністерство внутрішніх справ США, куди законопроект був переданий згідно з •існуючими правилами, зайняло щодо цього різко негативну позицію⁵. Організаторам акції довелося розкрити карги свого антирадянського задуму. Як це доводив вата-жок "українського конгресового комітету Америки" (УККА) І.Добрянський, мова, мов-ляв, йшла, не просто про спорудження ще одного монумента у столиці США, а про ор-ганізацію навколо цієї події чергової антирадянської кампанії-провокації⁶. Зреш-тою, законопроект був проштовхнутий через бюрократичні роґатки.

Наступним етапом стали слухання 31 березня 1960 р., організовані підкоміте-том конгресу по бібліотеках і меморіалах під головуванням конгресмена П.Джонса (штат Місурі). Це був черговий пропагандистський спектакль, просякнутий антира-дянщиною. Серед запрошених на нього були націоналістичний "професор" Маркерсько-го університету Р.Смаль-Стоцький, ватажок так званої української національної асоціації Д.Галичин, горезвісний Добрянський і до них подібні. До справи було за-лучено як "документ" також виступ колишнього агента гітлерівських, а згодом й американських спецслужб М.Лебеда.

Оскільки багато з американських конгресменів мали досить туманну уяву про європейську культуру XIX ст., не кажучи вже про життя і творчість Т.Г.Шевченка, Добрянський з санкції комітету палати представників з адміністративних питань поспіхом сфабрикував брошулку з біографією поета, додавши до неї антирадянські коментарі, що не мали нічого спільного ні з біографією поета, ані з його внеском у світову культуру⁷. Темою найзлісніших спекуляцій націоналістів стали рядки з поеми Т.Г.Шевченка "Юродивий", що були вирвані з контексту і препаровані в ан-глійському перекладі з метою "довести", нібито Шевченко вбачав ідеал суспільного устрою в ... США:

"... Коли
Ми дождемося Вашингтона
З новим і праведним законом?
А діждемось таки колись!"⁸

"Біографію"-фальшивку, над якою Добрянський працював аж ніяк не самостійно, а під ретельним наглядом групи чиновників комітету конгресу з процедурних питань, зокрема Дж.Хейлі⁹, було розіслано всім членам комітету. Одночасно націоналістич-ні кола організували потік листів, телеграм, "петицій" до сенату від місцевих зід-

ділень УККА, з тим щоб створити видимість "масової підтримки" резолюції 314. В результаті мету було досягнуто. На пропозицію І.В.Джонсона, тодішнього сенатора, а згодом президента США, сенат без обговорення проштамував текст резолюції. Як писала газета "Нью-Йорк геральд трибюн", "усвідомлення в конгресі значення цієї акції у "холодній війні" забезпечило його безперешкодне проходження..."¹⁰. 43 вересня 1960 р. резолюція була підписана президентом Д.Ейзенхауером і офіційно стала громадянським законом 86-749**.

Отримавши санкцію на спорудження пам'ятника, націоналістичні ватажки поспіхом організували так званий комітет пам'ятника Т.Г.Шевченку, Показово, що сноздаення пам'ятника його члени розглядали як третьорядне завдання. Головну свою функцію комітет вбачав у розповсюдженні брошури-фальшивки і залученні до фінансування будівництва пам'ятника і тил самим до антирадянської пропаганди якомога ширших кіл американців як українського, так і іншого східноєвропейського походження*². Таким чином, вовтузня з пам'ятником набула з самого початку відверто антирадянської спрямованості.

Разом з тим було б, на нашу думку, спрощенням розглядати спорудження пам'ятника Т.Г.Шевченку у Вашингтоні виключно як антирадянську акцію. Незважаючи на непорядні цілі її ініціаторів, трудова українська еміграція, усвідомлюючи велике позитивне значення увічнення пам'яті великого українського поета на американській землі, внесла значні кошти на пам'ятник. У боротьбі проти націоналістичних спекуляцій навколо ідейної спадщини Т.Г.Шевченка за те, щоб перетворити відкриття пам'ятника на свято української культури у США, група відомих письменників і діячів культури Радянської України виступила із зверненням-словом до українців, що проживали за кордоном. "Спорудження пам'ятника великому Кобзареві у Вашингтоні, - говорилось у ньому, - ми розглядаємо як свідчення шанування Шевченка українцями, що живуть у США, і як вияв глибокої поваги з боку американського народу до великого сина України, до всього українського народу... Але од рішуче виступаємо проти злобних спроб недругів Радянського Союзу використати творчість поета проти нашої країни, проти вселюдської справи - боротьби за мир. Ми рішуче виступаємо проти спроб деяких левців використати його світле ім'я в своїх брудних політичних цілях. їх намагання витратити трудові копійки, зароблені на пам'ятник Шевченку потом українців, які проживають у США, для пропаганди проти українського народу, Радянського Союзу викликають у нас гнів і обурення"*³.

Це звернення продемонструвало добру волю українського народу, його великодушність, інтернаціоналізм і разом з тим рішучий протест трудящих республіки проти антирадянських інсинуацій навколо імені Т.Г.Шевченка. У ньому переконаливо викривались брудні цілі організаторів антирадянської метушні. Всю фальш спроб націоналістів виступати від імені всіх українців, їх глибоку ворожість українському народу продемонструвала відверта відмова членів "комітету пам'ятника Т.Г.Шевченку" прийняти землю з Чернечої гори у Каневі, де був похований поет. Її привіз у США український емігрант, скарбничий "комітету" Платон Стасюк. Обурений махінаціями націоналістичних ватажків, П.Стасюк повернув землю з могили Т.Г.Шевченка на Україну. "...Я почуваю, - написав він у спеціальній заяві, - що змушений використати свій громадський обов'язок і віддати її назад до тієї культурної установи, що опікується могилою Батька Тараса і несе перед українським народом відповідальність за її цілість і недоторканість"*⁴.

Пам'ятник Т.Г.Шевченку було відкрито у Вашингтоні 27 липня 1964 р. Його відкриття було перетворено українськими буржуазними націоналістами на ганебний політичний спектакль, в якому взяли участь конгресмени і сенатори, функціонери націоналістичних угруповань із США і Канади. Відкрив пам'ятник колишній президент Д.Ейзенхауер. Його промова була просякнута антикомуністичними стереотипами, випадами проти політики мирного співіснування і витримана в канонах "холодної війни". Показово, що колишній президент ані словом не згадав про внесок Т.Г.Шев-

ченка у світову культуру, про гуманістичне і вселюдське значення творчості великого поета і демократа. Саме таким був фінал "афери Шевченка", як охрестила американська преса брудні махінації українських буржуазно-націоналістичних угруповань. Газета "Вашінгтон пост" у зв'язку з відкриттям пам'ятника іронічно зазначила, що конгрес і урядові установи "були введені в оману одним з найспритніших і найнахабніших лоббі, будь-коля здійснюваних етнічною меншістю..."¹⁵.

Антирадянська кампанія, розгорнута у США у зв'язку із спорудженням пам'ятника Т.Г.Шевченку у Вашингтоні, набула багатопланового характеру. Одним з її проявів були спроби також використати в антикомуністичних цілях не тільки ім'я і творчість великого поета, а й навіть його образ. Націоналістичні верховоди намагались скористатись як трибуною конгресу, так і сприянням окремих конгресменів, з тям щоб домогтися від міністерства пошт США видання поштової марки із зображенням:Т.Г.Шевченка у тенденційній серії "Борці за свободу". У вірнопідданському ражі націоналісти були готові поставити великого поета, революціонера і гуманіста в один ряд з політичними діячами, відомими своєю антирадянщиною (Махергейм, Масарік і Падеревський). Протягом 1964-1964 рр. вони організували чергову кампанію інспірованих листів та "петицій" від місцевих відділень УККА та інших націоналістичних організацій відповідним конгресменам пяду штатів з проханням добиватися видання марки із зображенням Т.Г.Шевченка . У січні 1963 р. конгресмен Е.Дервінський запропонував конгресові відповідну резолюцію 465, що вимагала від міністерства пошт видати марку з образом поета у тенденційній серії. При цьому він навіть не вважав за необхідне камуфлювати відверто провокаційний характер акції. "Для нас, - заявляв він, - є необхідним підкреслювати той факт, що Україна, як і інші поневолені нації... страждає від переслідувань комунізму..."¹⁷ Аналогічну резолюцію вніс у палату представників і конгресмен Т.Дульскі. Він також не приховував, що мається на увазі політична провокація. "Виключно важливо, - підкреслив він, - виходячи з наших власних американських інтересів, показувати символічне значення нашої дружби і духовної спорідненості з великою українською нацією"¹⁸. Насправді ж реакційні конгресмени лише показали свою духовну спорідненість на ґрунті антиковднізью та антирадянщини з гітлерівськими недобитками з числа українських буржуазних націоналістів.

Антирадянська діяльність конгресу, в якій українські буржуазні націоналісти виступали в ролі звичайнісіньких наймитів реакційних членів конгресу, аж ніяк не була обмеженою брудною метушнею навколо імені Т.Г.Шевченка. Одним зі своїх безпосередніх завдань блоку правих у конгресі вважав відродження розслідувальних комітетів і підкомітетів на зразок так званої комісії Керстена . Як вважали конгресмени, їх можна було б використати, з одного боку, як рупори антикомунізму та антирадянщини, а з другого - як знаряддя боротьби проти деяких позитивних, хоч і далеко не послідовних, тенденцій, що проявились у зовнішньополітичному курсі після приходу до влади адміністрації демократів. Таким чином, буржуазно-націоналістичні групи, які виступали під маскою "етнічного лоббі", мали виконувати "брудну роботу" з цькування, дискредитації й шельмування тих політичних діячів, які виступали за визнання реалій міжнародного становища і засуджували відвертий антикоцунізм у зовнішній політиці. В той час у політичному курсі Діж.Кеннеді "почала переважати реалістична тенденція, його "мозковий трест" висував тверезий аналіз комплексу факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх, як необхідної умови планування та здійснення зовнішньої політики. Інститут лоббізму за цих умов став новим солідну перешкоду на шляху прихильників нового погляду на зовнішньополітичні проблеми" .

Научним підтвердженням тому може служити антирадянська кампанія, що була розгорнута блоком реакційних конгресменів при активній участі українських буржуазно-націоналістичних організацій, з метою реанімації маккартистських комітетів з антикомуністичних розслідувань. Початок новому витку цієї кампанії поклала резолюція 244, запропонована в конгресі у березні 1964 р. членом палати представ-

ників Д.Фладом. Вона передбачала організацію комітету на зразок "комісії Керстена". Досить показово, що до свого виступу на сторінках офіціозу конгресу "Конгресний рекорд" з метою обґрунтування доцільності цього заходу Флад додав низку антирадянських опусів буржуазних націоналістів^{21*}. Згодом до акції Флада відповідними резолюціями приєдналися ще 39 конгресменів. Згідно з правилами регламенту резолюції потрапили до комітету з процедурних питань, що мав вирішити їх подальшу долю.

У травні 1964 р. під головуванням конгресмена Г.Сміта у комітеті відбулись слухання з приводу резолюції 24-4. Проте їх проходженню у конгресі різко заперечив У.Фулбрайт – один з найвшшвовіших сенаторів, голова сенатського комітету з іноземних справ. Під його тиском резолюція 244 не була прийнята. З позицією Фулбрайта солідаризувався й дерадепартамент на чолі з дерасекретарем Д.Раском, Раск навіть направив до комітету спеціального листа. Посилаючись на міжнародне становище, що продовжувало змінюватись явно не на користь СМ, він застерезив конгресменів, що Сполученим Штатам в цих умовах "небажано" закликати до розчленування такої історично сформованої багатонаціональної держави, як Радянський Союз²². Ця взагалі реалістична позиція держдепартаменту викликала бурю нападок на адміністрацію Кеннеді з боку правих сил.

З тим, щоб не допустити рецидивів маккартизму, який призвів до втрати США певної міри міжнародного престижу, з ініціативи адміністрації у палаті представників у січні 1962 р. розпочато слухання. Вони були спрямовані не на безплідні, з точки зору певних правлячих кіл країни, шукання "червоних під ліжком" (а саме це було найхарактернішим для конгресу в роки розгулу маккартизму), а на більш "конструктивне", за їх думкою, обговорення перспектив зовнішньополітичних акцій США щодо європейських соціалістичних держав. Слухання були зосереджені в основному на діяльності Інформаційного агентства США (ЮСІА), радіостанцій "Голос Америки", "Свобода" та "Вільна Європа" і пошуках "слабких ланок" у системі соціалістичних країн Східної Європи²³. Проте результати слухань не задовольнили правих конгресменів. Вони знову послалили кампанію нападок на адміністрацію, дерещепартамент, навіть на своїх колег-законодавців, які виступали із застерезенням проти крайностей антикомуністичної історії. Саме тут і стали в нагоді послуги "чорної сотні" конгресу – українських буржуазних націоналістів. Націоналістичні ватажки виступили в ролі підспівувачів американської реакції, слово в слово повторюючи її випадки проти адміністрації, зокрема особисто на адресу Д.Раєка²⁴, який заперечував повернення до маккартистських розслідувань у конгресі.

Праві конгресмени активно використовували у своїх виступах проти нормалізації радянсько-американських відносин антикомуністичну "аргументацію", термінологію й фальсифікаторські схеми історії України та інших радянських республік, що з готовністю фабрикували буржуазно-націоналістичні угруповання. Наочний приклад тому – видання у 1963 р. на державній кошт збірника промов конгресменів з приводу так званої "45-ї річниці української самостійності"²⁵. Переконливо викриваючи антирадянське підґрунтя подібних стогонів про "поневолення України", голова делегації УРСР на XV сесії Генеральної Асамблеї ООН І.Х.Паламарчук підкреслив: "...Офіціальні органи США, включаючи конгрес, систематично провадять кампанію наклепів на Українську державу, використовуючи для цього гітлерівське охвістя, яке чинило кримінальні злочини проти українського народу. Деякі, видно, не надто зайняті державними справами члени конгресу США, по одній, розмноженій під копірку шпаргалці, виголошують "зворушливі" промови з приводу так званого "тижня поневолених народів", або "дня незалежності України", під якою мається на увазі "незалежність", принесена на штиках кайзерівської Німеччини.

Ці дешеві маски викликають обурення у 42-мільйонного українського народу..."²⁶ З іншого боку, настирливе повторювання конгресменами одних і тих самих заявлених націоналістичних штампів і схем, які до невизнання перекручували історію взаємовідносин російського і українського народів, викликало цілком правом:

ний протест багатьох чесних американців. У відповідь на публікацію у вашінгтонській газеті "Івнінг стар" чергового антирадянського опусу на тему "споконвічної ворожості" росіян і українців, інспірованого націоналістами, один з читачів, Р.Форбст, направив до редакції гнівного листа "Емігранти та їх небезкорисливі заступники, - писав він, - переписують історію України. Тил часом, хоч би поверхове знайомство з історичними науковими дослідженнями... всупереч відмінностям - дійсним чи уявним - між двома народами, які пов'язані тісними узами, показує, що ні римсько-католицькій церкві, ні Польщі, їрції, шведам чи Наполеону, ні кайзерові або Гітлеру, нікому не вдалося розірвати їх союз"²⁷.

У 1964 р. США знову стали ареною гострої політичної боротьби в ході чергових президентських виборів. Праві сили у масштабах всієї країни, включаючи конгрес, зробили ставку на оскаженілого антикомуніста консервативного напрямку, сенатора-республіканця' Б.Голдуотера. В його виборчій кампанії "знайшли точний відбиток настрої розлюченого буржуа-ультра, що вбачав в успіхах світової системи соціалізму і в продовженні державно-даюполістичного регулювання внутрішніх соціально-економічних проблем кінець світу. Не дивно, всі ультраправі організації та групи одностайно виступили з підтримкою кандидатури Б.Голдуотера"²⁸. їм особливо імпонували шовіністичні, відверто антикомуністичні гасла у далесовському дусі, заклики до збройного "визволення" країн Східної Європи і ряду радянських республік, у ТОМУ числі і України. Недаремно американський кореспондент лондонського журналу "Економіст" уїдливо зазначив, що лоббісти так званих поневолених націй "знайшли порозуміння у Сан-Франдіско, де зібрався конвент республіканської партії"²⁹. Спекуляції Голдуотера на історичному минулому нашої країни з метою обґрунтування тези про "визволення" від комунізму країн соціалістичної співдружності були піддані нищівній критиці навіть такими стовпами американської журналістики, як, наприклад, С.Сулцбергер³⁰. Що ж до включення безглуздих вимог "визволення" України до передвиборної платформи республіканців, то, за влучним виразом політичного оглядача Д.Драммоида, вона перебувала у складі російської держави "задовго до того часу, як Арізона стала членом Союзу (Сполучених Штатів. - Авт.)"³¹. Тим часом українські буржуазні націоналісти, захлинаючись від радощів, рекламували політичну програму Голдуотера. їм навіть не зупинила поразка ультраправого кандидата на виборах. В унісон з іншими антикомуністичними угрупованнями та організаціями вони прагнули дискредитувати будь-які позитивні кроки в бік поліпшення радянсько-американських відносин.

Мишенню для нападок у конгресі на той час стала консульська конвенція між СРСР і США, підписана -і червня 1964 р. у Москві. Це був, як зазначила "Нью-Йорк тайме", "важливий крок у напрямі нормалізації відносин між двома країнами"³². Позитивне значення конвенції відмітив і сам президент³³. Але саме цей факт був не до вподоби правим у конгресі. Поділяючи їх точку зору, конгресмен Е.Дірксен демагогічно назвав конвенцію "безпрецедентною поступкою Радянському Союзу"³⁴.

Конвенцію повинен був ратифікувати сенат, і тому праві скли мали надію провалити її на спеціальних слуханнях. Проте перед ними постала серйозна перешкода - громадська думка широких кіл американців, які позитивно оцінили радянсько-американську угоду про консульські зв'язки. Керівництво республіканців напередодні виборів 1964 р. намагалось нажити політичний капітал на дискредитації консульської конвенції, апелюючи до заправил військово-політичного комплексу та реакційних організацій. У двох пропагандистських брошурках, виданих національним комітетом республіканської партії масовим тиражем, містились різкі нападки на адресу адміністрації демократів. Вони були цілком витримані в дусі антирадянської демагогії про так звані "поневолені нації"³⁵. До цієї кампанії були найактивніше залучені також українські буржуазно-націоналістичні угруповання, насамперед УККА. їх ватажки старанно переспівували і копіювали аргументи республіканців. Ще раз вони виступили в ролі звичайнісіньких ландскнехтів "холодної війни", прислуговуючи американській реакції.

На нашу думку, питання про взаємодію конгресменів і українських буржуазно-націоналістичних груп було б недоцільно розглядати лише як вияв антирадянської леббистської діяльності. У ширшому контексті, як свідчить наведена нами політична практика відносин між реакційними конгресменами і ватажками націоналістичних організацій, останні виконують службову роль агентури блоку правих сил у конгресі, допомагаючи уточнювати, конкретизувати, наповнювати конкретним антирадянським змістом загальну антикомуністичну ідеологічну диверсійну платформу боротьби американського імперіалізму проти Радянського Союзу та його невід'ємної складової частини – Української РСР.

- 1 Программне документи боротьби за мир, демократию и социализм. – М., 1961. С. 64.
- 1 Не» юрк Тітез. – 1960. – НОТ. 4»
- у СопегезіонаХ Ееоога (СН). – 1960. – ааа. 28. – Р. 1506.
- 1 Не» юрк НегаХа Тгібіае. – 1960. – Осі. 15.
- 5 «азбіаеіоа Розі. – 1960. – Арг. 2.
- Ц Етепіп Зіаг («авбіаеіоа»). – 1960. – Зері. 28.
- 1 Цкгаіпаіа «ЗіагіегХу. – 1960. – н 3. – Р. 205} Еігоре'а Греейот й.Їбіег, Тагаз Збеусьепко, 1814-1861: А аосітепіагу БіОіГарбу оГ Цкгаіпе'а роєі Хаггеаіе апб ааіГсааХ Бего. Соттіііеє оп айтїпізігаііоп. Ноіве оГ герг» – Шаабїпаіоа, 1960.
- 1 Шевченко Т. Кобзар. – К., 1963. – С. 572.
- /л Цкгаіпаіа «ЗіагіегХу. – 1960. – ЯЗ. – Р. 209.
- ті Не» юрк негаіа Тгібіае. – 1960. – Осі. 15-
- Сопегезіонаі Ееоога. – 1960. – Ам'їзі 29. – Р. В 729; Їбіб. – 1960. – Аи.с. 31. – Р. 17236.
- 12 Цкгаіпаіа (іагіегХу. – 1960. – н 3. – Р. 210.
- Літературна Україна. – 1963. – 29 листоп,
- 1і Вісті з України. – 1964. – * 39. – С. 7.
- «азбіаеіоа Розі. – 1963. – Нот. 13.
- 16 СопгезаіонаХ Ееоога (СН). – 1961. – «Іху 5, рі 9. – Р. 11983-11984;Їбіб.-1963. – .Іап. 24, рі 1. – Р. 990.
- 17 Їбіа. – Р. 992-993.
- 18 СоагезвіонаХ Ееоога. – Аиеізі 22, рі 12. – р. 15618-15619.
- Див.: Хміль І.С. Антикомунізм у соціально-економічному і політичному житті США. – К., 1975. – С. 110-412.
- Воронцов В.В. Сенатор от Арканзаса. – М., 4971. – С. 174.
- 1і СопдгезаіонаХ Ееоога. – 1961. – Магсь 8, – рі 3* – Р. 3518-3529.
- хй СоаггеаіонаХ Ееоога. – 1962. – Мау 31. – Р. 8854-8856.
- » Ц.З.Соадгева. Ноізе оГ Еергеаепіаііуеа. Соттіііеє оп ГогеіаГіаіга. Зібсопшііеє оп Еігоре. Сарїте еігореал паііона. Неаріп'а. – Шаабїпїоа, 1962; 0.3.Сопбгеаа. Коіве оі Нергеаепіаііуеа. Соттіііеє оп фореіеп аі'аіга, Зібсоптіііеє оп Еігоре. Еерогі оі Беаріп\$з оп сарїте еігореаа паііона. – '0азбіпкіоп, 1963..
- Шстапіап ОіагіегХу. – 1961. – «4. – і. 293-300.
- 12 45іб Адпітегаагу оГ Цкгаіпе'а іпаерейіеє,, – »аабїп\$іоп, 1963.
- лаат Українсьга РСР на міжнародній арені : 36. документів і матеріалів, 4944-ІУоа рр. – К., 1У63. – С. 250.
- 27 Етепіне Зіаг (Жаабїпвіоп). – 1963. – іеб. 6.
- 2© Сивачев Н.В., Язьков Е.Ф. Новейшая историн США. – М., 1980. – С. 278.
- 30 Есопотіаі.. – 1964. –Зері., 12.
- 31 Заа Ргаасіасо Сггоаіске. – 1964. – .Іху 19.
- 32 Не» юрк НегаХа Тгібіае. – 1964. – Аи© 4.
- 33 Не» юрк Тітез. – 1964. – Мау 27.
- 34 *аабїп\$іоп Розі. – 1964. – ііпте 2.
- 35 Сопггеазіонаі Ееоога. – 1964. – .Тіпе 12. – Р. 13191-13192.
- ЕерїХіоап паііонаі ооштіііеє. Х Неаа Юог НеХр. – ііазбіп\$іоп, 1964.-Р 4; ЕерїХіоап паііонаХ соттіііеє. ЕерїХіоап »іп роХісу; .Топзоп по-»іп роіісу. – ТСГазбіп\$іоп, 1964. – Р. 8.

Н. О. Терентьева

РОЗВИТОК РАДЯНСЬКО-ГРЕЦЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ

Дружба- і добросусідство між народами СРСР і Греції беруть свій початок у далекому минулому, мають багаті історико-культурні традиції. З перших днів свого існування молода Радянська держава прагнула створювати у взаємовідносинах між народами атмосферу добросусідства і розвитку взаємовигідного співробітництва в різних

сферах, і зокрема в галузі культури і мистецтва. Вже 30 грудня 1917 р. Радянський уряд опублікував звернення до народів і урядів зарубіжних країн, в якому відзначалось, що він "має своїм завданням створення таких, умов, за яких ... всі народи могли бути об'єднані в економічному і культурному співробітництві"*.

Греція була серед держав, з якими ще в 1924 р. СРСР встановив дипломатичні відносини. У міжвоєнний період найбільшого розвитку набули і культурні контакти між двома країнами. Значну роль у зміцненні цих контактів відіграло створене в 1925 р. Всесоюзне товариство культурного зв'язку із закордоном (ВТКЗ), головним завданням якого було сприяти розвитку міжнародних культурних обмінів із зарубіжними країнами, зміцненню дружби і взаєморозуміння між народами, ознайомленню зарубіжної громадськості з радянським способом життя.

Радянські лади завжди ставились з великою повагою і інтересом до багатой культурної спадщина грецького народу. В Греції серед прогресивної громадськості також зростає інтерес до мистецтва і культури молодой Радянської держави. Все це сприяло тому, що відразу ж після встановлення дипломатичних відносин почали налагоджуватись зв'язки в різних сферах культури між окремими діячами, організаціями і установами обох країн. Так, у 1924-1932 рр. при сприянні ВТКЗ в Греції були організовані виставки "Велика Жовтнева соціалістична революція", графіки, художніх промислів, дитячої книги, малюнка, іграшки та ін. ВТКЗ надавало дійову допомогу в організації книгообміну між науковими установами СРСР і Грецькою національною обсерваторією³, Афіньською парламентською бібліотекою⁴, а також іншими науковими установами Греції. За участю ВТКЗ розвивались професійні контакти і книгообмін між радянським музеєм "Херсонес" у Севастополі і музеями Греції¹. В цей період значний інтерес у грецької громадськості викликала російська і радянська література. Так, у 1920-1936 рр. в грецьких газетах "Ризоспастіс" і "Нео-леа." друкувались твори радянських авторів, серед них М.Горького, О.М.Толстого, О.С.Серафимовича, М.О.Островського, Д.А.Фурманова, І.Е.Вабеля, Ф.В.Гладкова, І.Г.Еренбурга, К.Г.Паустовського, Д.Бедного та ін.⁶

В передвоєнний період діячі культури і мистецтва СРСР, разом із всім радянським народом прагнули використати зростаючі міжнародні культурні контакти для поліпшення взаєморозуміння між народами і відвернення загрози війни, що насувалась у Європі. Однак друга, світова війна перервала розвиток культурних зв'язків.

Важлива роль в розвитку відносин дружби і добросусідства СРСР і Греції в післявоєнний період належить діяльності Греко-радянського товариства дружби (ГРТ), створеного в березні 1945 р. за ініціативою видатних грецьких діячів науки і культури. Керівництво товариства і його активісти виступали ініціаторами встановлення і поглиблення зв'язків з СРСР, за дальший розвиток радянсько-грецької дружби.

Робота, що провадилась ГРТ і ВТКЗ, суттєво доповнювала міждержавні відносини між двома країнами. ГРТ організовувало регулярні виставки, присвячені життю і діяльності російських і радянських письменників, найбільш значим подіям в житті радянського народу, зокрема розвитку важкої промисловості, організації радгоспів і колгоспів, охороні здоров'я в СРСР, сприяло демонстрації радянських кінокартин і т.п. Тільки в 1945 р., наприклад, 9 тис. членів ГРТ переглянули 91 радянський кінофільм¹¹.

У квітні 1947 р. грецька театральна група "Об'єднані художники", ядро якої утворилось ще у дні національної окупації, звернулась до ВТКЗ з проханням допомогти в організації творчої роботи театру. З Радянського Союзу в Грецію було передано рід класичних і сучасних праць про театр, що їх молодий грецький колектив використав у своїй подальшій роботі. Вже в 1947 р. драматичний театр "Британія" почав постановку п'єси К.Симонова "Російські ляшки"⁹, національний оперний театр "Олімпія" - опери П.Ілайковського "Євгеній Онегін"[^]. Проте внаслідок складної обстановки в країні робота над постановками не була завершена. В п'ятдесятих ро-

ках в Греції вийшла "Всесвітня поетична антологія" Н.Паппаса і Р.Бумі-Пашу, що перевидавалася пізніше під назвою "Нова всесвітня поетична антологія". У ній широко представлена російська і радянська поезія, зокрема вірші О.О.Влока, С.О.Єсеяна, В.В.Маяковського та ін. Радянські люди дістали змогу ширше познайомитися з культурою грецького народу. До СРСР приїздили на гастролі провідні співаки грецького оперного театру – Г.Кололя, К.Дамасіоті, З.Вдахопулу, А.Захарату. На сценах Москви, Ленінграда, Мінська, Талліна та інших міст виступали: професор Афіньської консерваторії співак А.Франтіа-Спіліопулу, скрипалі Н.Дикеос і В.Колассис, віолончеліст Е.Лапаставро, піаністи Г.Темеліс і К.Кидон, танцівниця Т.Варуті, диригент Афіньського державного симфонічного оркестру Андреас Паридіс та ін.** Грецькі артисти познайомили радянську публіку з багатомірною спадщиною пісень і танців грецького народу. Інтерес громадськості Москви викликали музичні твори сучасних грецьких композиторів. Симфонічна поема "Смерть відважної" М.Каломіріса і "Рапсодія для оркестру" А.Незерітиса з успіхом були виконані оркестром Московської державної філармонії під керівництвом М.Аносова. У 1957 р. між грецькою кінофірмою "Анзервас" і кіностудією "Мосфільм" укладено угоду про спільне виробництво у 1957–1958 рр. повнометражного кольорового фільму "Іліада" за мотивами однойменної епічної поеми Гомера. Постановка фільму, який з успіхом пройшов на екранах кінотеатрів СРСР і Греції, була здійснена народним артистом СРСР М.П.Охлопковим та грецьким режисером Г.Зервоссом^{11:11}.

На радянських екранах демонструвалися грецькі фільми "Фальшива монета", "Діти Еллади", "Квартал Мрія" та ін., що відзначаються великою людяністю, пильною увагою до долі простих людей і високим патріотизмом. Про інтерес грецьких глядачів до радянського кінематографа свідчить той факт, що, незважаючи на жорстоку цензуру та інші перешкоди влади, лише 1960 р. на екрани грецьких кінотеатрів вийшло 27 радянських фільмів⁴. В рік 40-річчя встановлення дипломатичних відносин між СРСР і Грецією було проведено фестивалі радянських фільмів у Афінах, Салоніках, Піреї, Патрах, Волосі, Геракліоні. На екранах грецьких кінотеатрів показані кращі стрічки, що їх створили радянські кінематографісти, такі, як "Доля людини", "Оптимістична трагедія" та ін.

60-ті роки характеризувались піднесенням радянсько-грецьких культурних відносин, особливо в галузі театральних контактів. При сприянні ГРТ, що відновило свою діяльність у 1955 р., і допомозі ВТКЗ національний театр в Афінах здійснив постановку п'єси А.П.Чехова "Чайка" і І.М.Толстого "Живий труп"⁵. На сцені художнього театру К.Куна з успіхом пройшла п'єса Чехова "Дядя Ваня". Грецький глядач, який вже був знайомий з роботами радянського драматурга О.М.Арбузова по п'єсі "Таня", що була поставлена в 1936 р., й "Дальня дорога", що була поставлена у 1945 р., зустрівся з новою роботою Арбузова. Після 17-річної перерви була поставлена його п'єса "Іркутська історія". Про інтерес, що був проявлений до роботи радянського драматурга, свідчать понад 200 статей й заміток, вміщених в грецькій пресі у зв'язку з перебуванням Арбузова у Греції в 1962 р. й успішною прем'єрою спектаклю¹⁶.

В Радянському Союзі з великим інтересом були зустрінуті спектаклі грецьких драматургів, такі, як трагедії "Цар Едип" і "Антигона" Софокла, "Медея" Еврипіда, п'єси "Острів Афродіти" А.Парніса, "Потрібен брехун" Д.Псатоса.

В Греції зростає інтерес до російської і радянської музики, виконавського мистецтва радянських артистів. У 1957 р. вперше в Греції радянська співачка Г.В.Олейниченко виступила на сцені національного театру в ролі Джильди в опері Д.Верді "Ріголетто"⁷. В 1960 р. також вперше на сцені Афіньського національного театру з великим успіхом пройшла опера М.П.Мусоргського "Борис Годуша"⁸.

За роки Радянської влади в СРСР було видано ряд творів грецької літератури. Так, за даними Всесоюзної книжкової палати, з 1954 по 1962 р. було видано 24 книги давньогрецьких письменників, серед яких комедії Аристофана, трагедії Есхіла, Софокла й Гомера, п'єси Еврипіда, повісті Харитона і Лонга, міфи й легенди дав-

ньої Греції, пізня грецька проза та ін., а також 21 книга сучасних грецьких письменників, творчість яких була представлена М.Александропулосом, П.Антеосом, М.Лудемисом, К.Варналисом, Н.Вреттакосом, С.Миривілісом, Я.Рицосом, Ф.Яннокопулу та і я. Твори грецьких авторів друкувались великими тиражами в перекладах на російську, українську, білоруську та інші мови народів Радянського Союзу.

У 1964 р. вийшло перше в Греції видання "Кобзаря" Т.Г.Шевченка. Воно було організоване грецькою письменницею Е.Алексіу й приурочене до святкування 150-річчя від дня народження великого поета²⁰. У 1964-1965 рр. грецька поетеса С.Мавроїді-Пападакі, перекладач ряду віршів Шевченка й "Каменярів" І.Я.Франка, опублікувала переклади драматичних поем Л.Українки "Іфігенія в Тавриді", вірша "Сопіга арет вrego", а також статті про життя і творчість української поетеси²¹.

Переворот, що його здійснила воєнна хунта з квітні 1967 р. в Греції, перервав більшість каналів, за якими здійснювались традиційні дружні зв'язки двох народів.

Після скинення в Греції **режиму** воєнної диктатури у 1974 р. культурні обміни, перервані в період правління "чорних полковників", були відновлені. В цей період було укладено ряд угод між двома країнами, серед яких важливе значення для розвитку культурного обміну мала підписана у вересні 1978 р. Угода про культурне й наукове співробітництво між двома країнами .

Ефективною формою розширення культурних контактів двох країн й дальшого зміцнення дружби й взаєморозуміння двох народів у 70-ті роки стало проведення щорічних Днів дружби, що присвячені показу досягнень в галузі культури кожної з двох країн. Початок цій формі спілкування народів було покладено в Греції у квітні 1957 р. В рамках першого Тижня греко-радянської дружби відбулися виступи радянських майстрів мистецтв, таких, як М.П.Охлопков, Л.Б.Коган, демонструвалися радянські фільми, була організована фотовиставка²³. З кожним роком програма Днів і Тижнів дружби удосконалювалась, завойовувала все більшу популярність. У Дні Радянського Союзу традиційним став показ досягнень у галузі національної культури однієї із союзних республік СРСР: Російської РКР, Української РСР, Білоруської РСР, Литовської РСР. у серпні 1978 р. Дні СРСР у Греції були проведені на прикладі Української РСР; культурна програма включала концерт тріо бандуристок Київської філармонії, виступи солістки Київського театру опери та балету ім. Т.Г.Шевченка В.Соколик, соліста Дніпропетровського театру опери та балету народного артиста УРСР М.М.Полуденного. На концертах в Афінах, Піреї, Патрах, Яніні, Ларисі були присутні понад 30 тис. глядачів . Громадськість Греції познайомилася з творами графіки українських художників, декоративно-прикладним мистецтвом народних умільців, малюнками школярів України.

В рамках традиційних Днів СРСР на прикладі Білоруської РСР, що пройшли у 1983 р., в Греції працювали фотовиставки й виставка радянських книг, демонструвалися документальні кінофільми, відбулися великий "концерт дружби" за участю радянських і грецьких артистів, зустрічі представників громадськості двох країн, на яких обговорювались такі питання, як роль профспілок в захисті інтересів трудящих, діяльність радянського правосуддя по забезпеченню громадянських прав і свобод та інші заходи. В кількох містах Греції з успіхом виступив самодіяльний народний ансамбль танцю "Ранніца" з Гродно, програма якого складалася із фольклорних танців і пісень різних народів й народностей Радянського Союзу²⁵.

В рамках проведення в травні 1985 р. Днів Афіни у Москві з великим успіхом пройшли на ЕДНГ СРСР виставка "Афіни - столиця Греції", виступи трупи Національного театру Греції, демонстрація грецьких фільмів²⁶. У квітні 1985 р. Афіни приймали посланців радянської культури. На виставці "Москва - столиця СРСР", з урочистого відкриття якої розпочалися Дні Москви в Афінах, багато уваги було приділено боротьбі радянського народу за мир²⁷.

Наприкінці 70-х - на початку 80-х років в рамках культурної програми проведення Днів дружби грецький глядач міг гідно оцінити високу майстерність таких

усплавлених колективів, як Державний академічний Великий театр Союзу РСР, Державний академічний театр опери та балету Литовської РСР, оперної трупи Ленінградського державного академічного театру опери та балету ім. С.М.Кірова, МХАТу й Малого театру, Московського театру ляльок й Державного ансамблю народного танцю СРСР під керівництвом І.О.Мойсеева, Державного російського хору ім. О.В.Свешнікова, Академічного симфонічного оркестру Московської філармонії під керівництвом Д.Китаєнка та ін. В одній із рецензій на виступ радянських артистів грецька газета "Неа" писала: "Радянське мистецтво подібне діаманту - джерельно чиста вода й досконало чиста обробка"²⁸.

Глядачі в СРСР аплодували мистецтву багатьох грецьких театральних колективів - Афіського Національного театру й державного театру Північної Греції, грецьким співачкам М.Кох і М.Фарантурі, піаністці М.Капацулі, співаку й композитору Я.Глезосу. Концерти і спектаклі з успіхом пройшли у Москві, Ленінграді, Києві, Тбілісі, Гомелі, Ташкенті.

Грецькі творчі колективи і виконавці мають найширшу можливість для знайомства з життям радянського народу.

Так, Б.Антоніу, співак в ансамблі Л.Халкяса, при поверненні до Греції, сказав: "Гастролі в СРСР дуже багато мені дала: я наочно переконався в тому, наскільки велика любов радянського народу до народу Греції і її культури... Ми переконались на практиці, що значить "мистецтво належить народу" , - із захопленням закінчив він.

Показ художніх цінностей за рубезам, вивіз великих тематичних експозицій є порівняно новою формою радянсько-грецького культурного обміну, що дістала розвитку у 80-х роках. Загальноєвропейська нарада, її Заключний акт надали новий стимул розвитку співробітництва - в цій сфері, яке стало ширше і різноманітніше.

Великий інтерес у Греції викликали заходи у зв'язку із святкуванням 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції й 60-річчя утворення СРСР. У виставочному залі однієї із найбільших грецьких газет "Каравела" з успіхом відбулася у 1982 р. виставка радянської книги і живопису³⁰. Значною подією в культурному житті двох народів стало відкриття в червні 1985 р. в Державному музеї образотворчого мистецтва ім. О.С.Пушкіна (м. Москва) виставки, що присвячена відбудові Акрополя. На прес-конференції з приводу відкриття виставки міністр науки і культури Греції Меліна Меркурі підкреслила "величезне значення, яке має в справі охорони національного скарбу Греції в цілому і в зміцненні культурних зв'язків між двома країнами творча співдружність грецьких і радянських учених, мистецтвознавців, діячів і культури"³¹.

Художні та інші виставки збирають, як правило, величезні аудиторії. Вони викликають інтерес як у грецьких, так і у радянських глядачів. У травні 1985 р. в м. Піреї відбулася перша радянська національна виставка, девіз якої "Взаєморозуміння і співробітництво в ім'я миру". Експонати і стенди виставки були присвячені досягненням СРСР у галузі економіки, науки, культури, повсякденному життю радянських людей. Найбільшими розділами виставки були космос на службі людини, історія і сучасний стан радянсько-грецьких відносин.

Початок 80-х років характеризується зростанням інтересу до радянського кінематографа, про що свідчить повернення радянських фільмів на екрани Греції, численні відгуки преси, дані про кількість глядачів. Свідченням поглиблення радянсько-грецького співробітництва в галузі кіномистецтва є проведення Тижнів фільмів, яке стало з 80-х років щорічним, творчі зустрічі кінематографістів обох країн. Так, у 1985 р. в одному з центральних кінотеатрів Афін - "Алкіоніда" - з успіхом пройшов Тиждень радянського кіно, що відбувався в рамках існуючої угоди про культурне співробітництво між двома країнами. Грецькі глядачі познайомились з роботами як вже відомих, так і молодих радянських кінематографістів. Серед них такі фільми, як "Жорстокий романс" Е.Рязанова, "Ми із джазу" К.Шахназарова, "Вознно-польовий романс" П.Тодоровського та ін.³²

Значну роль у зміцненні культурних зв'язків мав обмін телевізійними програмами, що став традиційним. В Греції проявляється всезростаючий інтерес до передач з СРСР. Так, грецькі телеглядачі з інтересом зустрічали трансляцію балету "Ромео і Джульєтта" із ДАВТ СРСР під час святкування 200-річчя його заснування³³, про що свідчать відгуки в пресі. На радянських екранах регулярно ведуться телепередачі, що присвячуються знаменним датам в житті Греції, документальні фільми про країну, музичні і розважальні програми, з 1928 по 1975 р. в СРСР було видано 89 квет 1 брошур, що були перекладені з грецької мови на 44 мов народів СРСР загальним тиражем 3560 тис. ярим; За останнє десятиріччя було видано понад 30 книг і брошур грецьких авторів російською, українською, білоруською та іншими мовами народів СРСР загальним тиражем 4500 тис, прим.

Новий імпульс розвитку радянсько-грецького культурного обміну надала участь у Міжнародних книжкових вистадках-ярмарках, девізом яких є "Книга на службі миру і прогресу". Участь у них відкриває можливість познайомитись з кращими творами радянських і грецьких авторів й відібрати найбільш цікаві з них для перекладу й видання в Радянському Союзі й Греції.

У 80-ті роки в Греції дістала розвитку тенденція видавати твори радянської художньої літератури серіями, цшишш. Це викликало багато, позитивних відгуків, похвалило інтерес до СРСР, його історії та культури. Проте з боку деяких кіл все ще ведеться запекла атака проти радянських книг, а також їх видавців. Так, була розгорнута широка кампанія, спрямована на дискредитацію Великої приватної грецької фірми "Акадимос" що видає Велику Радянську Енциклопедію, серію книг дитячої Художньої літератури³⁴. Проте вона не принесла успіху, і фірма продовжує працювати над виданням радянських книг, що користуються великою популярністю.

В Греції зростає інтерес до вивчення російської мови, що нерозривно пов'язано із вивченням історії і культури народів Радянського Союзу. Наочним показником прагнення греків узнати правду про СРСР, його історію та культуру стало утворення ще в березні 1956 р. за ініціативою ГРІ при підтримці ВТКЗ школи російської мови, де навчалося близько 400 чоловік³⁵. Сьогодні лише в Афінах російську шву вивчає близько 600 чоловік³⁶. Інтерес до російської і радянської літератури і культури, зростання економічних зв'язків, загальна атмосфера поліпшення відносин між СРСР і Грецією привертають до російської мови все більшу увагу серед різних верств населення країни.

За значний вклад у розвиток сучасної грецької прогресивної поезії й плідну діяльність, що спрямована на зміцнення взаєморозуміння й довір'я між СРСР і Грецією, грецький поет Я.Рицос у 1977 р. удостоєний міжнародної Ленінської премії "За зміцнення миру між народами"³⁷. У 1983 р. ця міжнародна премія була присуджена грецькому композитору М.Теодоракісу. При врученні диплому й золотої медалі лауреата премії "За зміцнення миру між народами" голова Комітету по міжнародних Ленінських преміях академік М.М.Блохін підкреслив, що "присудження високого звання лауреата Теодоракісу означає не лише гідну оцінку його особистих заслуг, а й визнання великого вкладу грецького народу в спільну справу боротьби за мир в усьому світі"³⁸.

Радянсько-грецькі культурні зв'язки вносять свою цінну лепту в зміцнення дружби народів двох країн. їх розвиток є прикладом того, як при взаємній зацікавленості можна ефективно сприяти зміцненню принципів мирного співіснування, служити зменшенню загрози війни, забезпеченню загального миру, зміцненню міжнародної безпеки й розрядки.

³³ Документи внешней политики СССР. - М., 1957. - Т. 4. - С. 68.
Центральний державний архів Жовтневої революції СРСР, ф. 5283, оп. 44, спр. 24, 49, 468, 189, 508, 523 (Далі : ЦДАКРІ).

³⁴ Там же, оп. 40, спр. 466.

³⁵ Там же, спр. 344.

- І Там же, спр. 756.
 ° Див. докладно: Молескис Г. Восприятие В.Маяковского в Греции и его традиции в современной греческой поэзии : Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - М., 1982.
- І ЦДАЖР СРСР, й. 5283, оп. 17, опр. 221, арк. 20.
 \$ Там же, спр. 221(а), арк. 152.
 Там же, арк. 15.
 і у Там же, арк. М.
 Ір Там же, ф. 9576-р, оп. 2, спр. 28, арк. 24.
 5о Там же, арк. 25.
 і? Правда. - 1957. - 8 апр.
 і% ЦДАЖР СРСР, ф. 9576-р, оп. 6, спр. 438, аак. 4-13.
 ід Там же, ф. 9587-р, оп. 2, спр. 69, арк. 84.
 }?, Там же, ф. 9576, оп. 6, спр. 215, арк. 27.
 тд Там же, ф. 9576-р, оп. 2, спр. 69, арк. 85.
 Там же, оп. 6, спр. 138, арк. 108.
 АХ Там же ф. 95^6, оп. 6, спр, 175, арк. 319-321.
 й¹ Всесвіт."- 1979. - № 3. - С. 185.
 ор Там же.
 Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с юрстранними государствами. - М., 4981. - Вад. XXXV. - С. 4М-403.
 І? Ш Щ Р СРСР, ф. 9576-р, оп. 2, спр. 69, арк. 85.
 ^ Поточний архів Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами. Довідка про зв'язки УТДКЗ з ГРТ 1978 р.
 Правда. - 1983. - 16 авг.
 ой Известия. - 1984. - 26 мая.
 Ік Правда. - 1985, - 3 апр.
 о\$ Советская культура. - 1979. - 2 окт. - С. 7.
 & Там же.
 м Известия. - 1982. - 19 дек.
 оо Литературная газета. - 1985. - 3 тля.
 Правда. - 1985. - 27 марта.
 По пути, проложенному в Хельсинки : СССР и осуществлении Заключ. акта общеевропейс, совещ. Документи и материалн. - М., -1980. - С. 351.
³⁴ Підраховано за статистичними збірникаш за 1975-1984 рр. "Печать в СССР", - М., 1976-іР^
 ос
 5й По пути, проложенному в Хельсинки. - С. 381.
 ЦДАЖР СРСР, ф. 9576-р, оп. 2, спр. 69, арк. 98.
 «я Правда. - 1984. - 8 марта.
 «о Там же. - 1977. - 1 мая.
 39 Там же. - 1983. - 5 окт.

О. І. І у к а ш

СПРИЯННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РСР КРАЇНАМ, ЩО ВИЗВОЛИЛИСЬ,
 У ПІДГОТОВЦІ КАДРІВ ДЛЯ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ
 (60-70-ті роки)

Однією з найважливіших умов успішної боротьби країн Азії, Африки та Латинської Америки за економічну незалежність і соціальний прогрес є наявність кваліфікованих кадрів, а також раціональне їх використання у народному господарстві. До цього часу більшість країн, що визволились від колоніальної залежності, зазнають гострого дефіциту в національних кадрах різноманітних рівней і типів. Нестача кваліфікованих спеціалістів є серйозною перешкодою на шляху до успішного розв'язання складних господарських та соціальних завдань в країнах, що розвиваються.

Радянський Союз та інші соціалістичні країни надають значну допомогу молодим незалежним державам у розв'язанні цієї проблеми. "Поглиблювати співробітництво з країнами, що розвиваються. Подавати їм допомогу в підготовці національних кадрів та в інших галузях, - відзначалось на XXVII з'їзді КПРС, - сприяючи ...просуванню по шляху незалежності і прогресу"*.

Для молодих незалежних держав важливе значення має нагромаджений країнами соціалізму великий досвід у підготовці власних кваліфікованих кадрів на різних етапах господарського будівництва. Корисними для них є досягнення радянських республік, зокрема Української РСР. За роки Радянської влади Україна перетворилась у республіку з високорозвиненою індустрією та сучасним сільським господарством.

Успіхи в значній мірі були обумовлені розв'язанням такої важливої проблеми, як підготовка власних кваліфікованих кадрів та раціональне їх використання в усіх галузях народного господарства. Нагромаджений досвід у підготовці кваліфікованих спеціалістів УРСР широко передав молоді/ державам, вона успішно співробітничала з країнами, що розвиваються, як на підставі двосторонніх угод Радянського Союзу, так і по лінії ООН.

Підготовка національних кваліфікованих кадрів для цих країн провадиться у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах Української РСР; у вузах і технікумах, споруджених в молодих державах при сприянні нашої країни, у тому числі республіки; за допомогою аспірантури, а також стажування й підвищення кваліфікації фахівців з країн Азії, Африки та Латинської Америки в учбових та наукових закладах УРСР. Ці питання частково знайшли відображення у ряді праць укруп-

2

ських дослідників .

Бершорядне значення для країн, що розвиваються, має підготовка кадрів інженерів, техніків і робітників, без яких неможлива вирішити складні завдання індустріалізації та науково-технічного розвитку. У підготовці таких кадрів значну допомогу молодим країнам надає Українська РСР.

Одним з важливих напрямів допомоги країнам, що визволилися, є підготовка та підвищення кваліфікації інженерів та техніків через систему ООН.

В ООН обговорення проблем підготовки кадрів для країн, що розвиваються, проходить, у гострій боротьбі протилежних ідеологій. Соціалістичним країнам доводиться вести постійну боротьбу з представниками США та інших західних країн з питань надання дійової допомоги країнам, що розвиваються, в підготовці національних кваліфікованих спеціалістів.

Скли імперіалізму прагнуть використати систецу? ООН для боротьби проти прогресивних перетворень в країнах, що визволились, у тому числі у галузі підготовки кадрів. Бажаючи втримати ці країни на становищі аграрної сировинної периферії світового капіталістичного господарства, держави Заходу не виявляють зацікавленості, а часом просто перешкоджають діяльності міжнародних організацій в підготовці інженерно-технічних кадрів, а також спеціалістів високої кваліфікації інших професій, необхідних для здійснення економічного і науково-технічного розвитку країн, що визволились.

Радянський Союз та інші соціалістичні країни незмінно відстоюють в міжнародних організаціях права молодих незалежних, держав на участь у різних напрямках і формах підготовки національних кваліфікованих кадрів (у току числі по лінії ООН) інженерів, техніків і кваліфікованих робітників.

Позиція країн соціалізму з питань підготовки кваліфікованих національних кадрів для держав, що визволились, знайшла чітке відображення в ряді програмних документів, зокрема у спільних заявах соціалістичних країн на XXV сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1970 р., на IV сесії Конференції ООН по торгівлі та розвитку (ШКТАД) в Найробі в 1976 р., на I сесії КЖГАД у Манілі в 1979 р., та в ряді інших документів³.

Активну участь у розробці пропозицій і проектів найважливіших рішень ООН та її спеціалізованих закладів у питанні підготовки кадрів **для** країн, що розвиваються, бере Українська РСР. Ще у 1962 р. з ініціатици УРСР на XUI сесії Генеральної Асамблеї ООН був представлений "Переглянутий проект резолюції про роль ООН у справі підготовки національних технічних кадрів з метою прискорення індустріалізації країн, що розвиваються", до якого приєдналась 21 країна-член ООН. Проект був прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН одностайно як резолюція від 18 грудня 1962 р. У ньому зазначалось, що в країнах, які визволились, "підготовка національних кадрів повинна бути складовою частиною державних планів економічного і соціального розвитку і здійснюватись з урахуванням сучасних і перспективних потреб у спеціалістах відповідно до цих планів", підкреслювалось, що така підготовка повинна

проводитись, головним чином, у самих країнах, що розвиваються, коли це можливо⁴. В той же час у резолюції зверталась увага на необхідність у найкоротший строк інтенсифікувати роботу ООН по промислому розвитку США(0) з метою надання ефективної міжнародної допомоги країнам, що розвиваються, у підготовці національних технічних кадрів.

Проте ці та інші пропозиції соціалістичних країн, спрямовані на здійснення практичних та ефективних заходів по підготовці кадрів для країн, що розвиваються, зустрічали різкий опір з боку західних держав. Багато рішень ООН та її спеціалізованих установ не виконувалось з вини західних спеціалістів. Тому соціалістичним країнам доводилось знову й знову піднімати питання про підготовку кадрів для країн, що розвиваються.

Важливим кроком у цьому напрямі було прийняття в 1965 р. XX сесією Європейської Економічної Комісії (ЄЕК) резолюції про участь експертів країн, що визволилися, в ознайомчих поїздках, які влаштовувались Комісією. Українська РСР, а також інші соціалістичні країни були співавторами проекту цієї резолюції, в якій особливо наголошувалось, що "ознайомчі поїздки відіграють важливу роль в розширенні обміну практичними знаннями у нових галузях народного господарства..."⁵

В наступні роки за участю Української РСР було розроблено та винесено для обговорення в ООН ряд важливих положень, спрямованих на підвищення ефективності міжнародної допомоги країнам, що визволились, у підготовці кваліфікованих спеціалістів. Зокрема, в 1969 р. делегація Української РСР у співавторстві з групою країн - членів ООН внесла на розгляд XXIV сесії Генеральної Асамблеї ООН проект резолюції про роль ООН у справі підготовки національних технічних кадрів для прискорення індустріалізації країн, що розвиваються. Це питання було знову поставлено для того, щоб залучити до розробки спеціальних рекомендацій та здійснення практичних заходів у підготовці національних технічних кадрів в країнах, що розвиваються, такі спеціалізовані установи ООН, як Міжнародна організація праці (МОП), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ШЕСКО), Програма розвитку ООН (ПРООН), Конференція ООН по торгівлі та розвитку (ШКТАД) та ін.⁶

Слід відзначити, що, виступаючи в ООН та її спеціалізованих органах з питань надання допомоги молодим незалежним країнам у підготовці кадрів, представники СРСР, УРСР, БРСР та інших соціалістичних країн незмінно підкреслюють необхідність боротьби з таким негативним явищем, як вплив кваліфікованих спеціалістів з африканських, азіатських та латиноамериканських країн в західні держави.

З ініціативи республіки питання про вплив національних технічних кадрів розглядалось на ХЗЩ сесії Генеральної Асамблеї ООН (1967 р.), на 52-й сесії МОД (1968 р.), М сесії Генеральної конференції ШЕСКО (1968 р.) та інших міжнародних форумах⁷. При активній участі українських спеціалістів для ШЕСКО була підготовлена узагальнена доповідь про вплив національних кадрів з молодих незалежних країн: про природу "брейн-дрейн"⁸, його походження, причини та масштаби. В ній викладались міжнародні аспекти проблеми, характеризувались наслідки еміграції фахівців для країн, що розвиваються. Значне місце в документі було відведено показу шляхів і методів запобігання негативних наслідків відтоку спеціалістів на національному та міжнародному рівнях.

Принципова позиція та конструктивні пропозиції Радянського Союзу та інших соціалістичних країн, у тому числі Української РСР, в значній мірі сприяли тому, що питання надання допомоги країнам, що розвиваються, у підготовці спеціалістів зайняли важливе місце в роботі ООН та інших міжнародних організацій.

Незважаючи на опір західних країн та їх небажання надавати молодіш державам реальну та ефективну міжнародну допомогу у підготовці національних кадрів, особливо інженерно-технічних і кадрів висококваліфікованих робітників, під впливом

⁸"Брейн-дрейн" - відплив кадрів.

соціалістичних і молодих незалежних країн з 60-ті і наступні роки в ООН відбулися нові позитивні зрушення, спрямовані на пошуки шляхів та методів вирішення цієї проблеми.

Така тенденція, зокрема, відбилася на періодичному розгляді питань про підготовку кадрів для країн, що визволились, на сесіях Генеральної Асамблеї ООН та її спеціалізованих: органів (протягом 60-70-х років тільки на сесіях Генеральної Асамблеї ООН ці питання розглядалися близько 40 разів⁹), а також на прийнятті важливих рішень ООН, спрямованих на активізацію діяльності Організації Об'єднаних Націй по промислому розвитку (ШІДО), Міжнародного агентства по атомній енергії (МАГАТВ), ШЕСКО, МОП та інших установ ООН по здійсненню ефективної допомоги країнам, що розвиваються, в підготовці національних кадрів. Виходячи з рішень і резолюцій, прийнятих за ініціативою або при участі соціалістичних країн, в тогт числі Української РСР, країни, що визволились, дістали можливість застосовувати такі нові і афективні методи і форм, як курси групової підготовки спеціалістів, ознайомчі поїздки, семінари-практикуми та ін.

Сприяння Радянського С-оазу, в тогт числі Української РСР, в галузі підготовки кадрів по лінії ООН включає не тільки постановку й обговорення тих чи інших питань, а й значну практичну участь у здійсненні допомоги країнам, що розвиваються. За рахунок коштів, що вносяться в різні фонди ООН, в молоді незалежні держави відправляються спеціалісти соціалістичних країн для викладацької роботи, читання лекцій та надання консультацій, створюються навчальні заклади різних ступенів і типів, у тому числі інженерно-технічні вузи; по стипендіях ООН навчаються студенти з країн, що розвиваються, у вузах соціалістичних держав тощо.

Українська РСР бере активну участь у всіх названих формах підготовки кадрів для молодих незалежних країн. Наприклад, ще в 1959-1963 рр. по лінії ООН було відправлено з ці країни понад 40 експертів, у республіці навчалися понад 90 стипендіатів ООН і було проведено 15 навчальних семінарів, в яких взяли участь представники ряду країн Близького і Середнього Сходу⁰.

У другій половині 60-х років в СРСР та інших соціалістичних країнах набули розвитку такі форми підготовки кадрів для країн, що розвиваються, як курси по підвищенню кваліфікації спеціалістів, семінари, симпозиуми, навчальні поїздки, які проводилися за рахунок фондів технічної допомоги ООН. В Українській РСР значного розвитку набула така форма підготовки кадрів, як семінари-практикуми ООН для підвищення кваліфікації інженерів-металургів та інженерів-електрозварювальників з країн, що розвиваються.

Семінар-практикум для інженерів-металургів щорічно працює на Україні з 1965 р. (м. Запоріжжя). Його навчальна база включає завод "Запоріжсталь", а також ряд інших радянських металургійних та машинобудівних підприємств. Рівень розвитку металургійного виробництва в молодих країнах - учасниках семінару різний, тому й технологічні процеси, обладнання і передовий досвід вивчаються представниками цих країн не на одному заводі, а в спеціально створеному на базі кількох підприємств навчальному комплексі.

Мета такого семінару-практикуму полягає в тому, щоб надати допомогу країнам, що розвиваються, в підготовці національних інженерно-технічних кадрів, здатних управляти металургійним виробництвом. Програма і спрямованість навчання на семінарі-практикумі підпорядковані підвищенню ділової кваліфікації стипендіатів, вивченню передового досвіду радянських металургів.

Семінар стипендіатів ООН в м. Запоріжжі став першою у міжнародній практиці формою групової підготовки кваліфікованих спеціалістів для промисловості країн, що розвиваються. Він також є найчисленнішим щодо свого складу серед аналогічних семінарів. За час роботи семінару-практикуму з 1965 по 1979 р. пройшли курс навчання 539 осіб з країн Азії, Африки і Латинської Америки[^].

В Українській РСР успішно здійснює підготовку спеціалістів для країн, що

розвиваються, ще один семінар-практикум ООН - для інженерів-електрозварювальників. Семінар постійно працює з 1972 р. при Інституті електрозварювання ім. Є.О.Пагона АН УРСР (м. Київ). Програма семінару включає теоретичні заняття, практичні роботи під керівництвом вчених і спеціалістів Інституту електрозварювання АН УРСР та Київського політехнічного інституту. В процесі роботи семінару слухачі знайомляться з останніми досягненнями радянської науки і техніки в галузі зварювання, проходять виробничу практику на підприємствах Української РСР та інших республік Радянського Союзу. Лише з 1972 по 1979 рр. пройми підготовку понад 200 спеціалістів з 46 країн, причому 42 з них - це країни Азії, Африки і Латинської Америки¹²,

Семінари-практикуми ООН, що діють на Україні, здобули високу оцінку Секретаріату ООН і Організації ООН з промислового розвитку (ШІДО). Слухачі з країн, що розвиваються, також високо оцінили роботу курсів і неодноразово висловлювали подяку Українській РСР за допомогу і гостинність. Виступаючи від імені слухачів семінару, індійський інженер С.Прабір так висловив загальну душу: "Ми раді, що у нас є можливість пройти курс навчання в Інституті імені Є.О.Пагона, який давно визнано світовим центром зварювальної справи. Ми вдячні Радянському Союзові за ту допомогу, яку він подає країнам, що розвиваються. СРСР - визнаний лідер у розробці зварювальних технологій та матеріалів і застосуванні їх у виробництві. Здобути тут знання і досвід стануть у пригоді в нашій подальшій роботі"¹³,

Розглядаючи в цілому підготовку кадрів для країн, що визволились, слід відзначити, що в Радянському Союзі по лінії ООН протягом 60-70-х років пройшли різноманітні види навчання близько 7 тис. стипендіатів ООН із більшості країн Азії, Африки та Латинської Америки¹⁴. Необхідно підкреслити, що використанню системи ООН для реальної допомоги молодим незалежним країнам в значній мірі заважають перешкоди, які чинять імперіалістичні держави. Зусилля Радянського Союзу та інших соціалістичних країн спрямовані на подолання цих перешкод, підтримку законних прав країн, що розвиваються, і створення сприятливих умов для надання їм ефективної допомоги, зокрема у підготовці кваліфікованих кадрів.

Другим важливим напрямом здійснення допомоги Радянським Союзом молодим незалежним країнам в галузі підготовки кадрів для індустріалізації є навчання робітників, техніків та інженерів на будівельних майданчиках промислових підприємств та інших об'єктів, які будуються при сприянні СРСР у відповідності до угод про економічне та науково-технічне співробітництво між Союзом РСР та країнами, що розвиваються. Метод підготовки спеціалістів для держав, що розвиваються, на будівельних майданчиках був вперше введений у практику надання зовнішньої допомоги Радянським Союзом, а також іншими соціалістичними країнами.

Радянські, в тому числі й українські, інженери та техніки, направлені з країн, що визволились, для подання технічної допомоги в будівництві і експлуатації промислових підприємств, монтажі та наладці радянського устаткування, а також у створенні проектних, геологорозвідувальних та науково-дослідних організацій, передають свій досвід і теоретичні знання робітникам, технікам, інженерам країн, що розвиваються.

Практично кожна будова, що здійснюється при сприянні СРСР, перетворюється на справжню школу масової підготовки виробничо-технічних кадрів. Такий метод підготовки спеціалістів довів свою ефективність при спорудженні багатьох об'єктів економічного і науково-технічного співробітництва в цілому ряді країн, що визволились, зокрема в Алжирі, Індії, Іраку, Сирії та ін.

Значний вклад у розвиток цього напрямку допомоги країнам, що розвиваються, вносить Українська РСР. Понад 80 % всіх об'єктів, що споруджувались при технічному сприянні Радянського Союзу в 60-70-ті роки, будувались та обладнувались за участю УРСР¹. Спеціалісти республіки, зайняті на спорудженні і оснащенні таких об'єктів, широко практикували підготовку робітників і техніків країн, що розвиваються.

Про розвиток контактів у цій галузі між УРСР і молодіш незалежними країнами свідчить, наприклад, зростання чисельності українських спеціалістів, яких направляють в ці країни для: надання технічного сприяння.

Найефективнішим методом підготовки кадрів безпосередньо на будівельних майданчиках виявився метод індивідуального навчання робітників та техніків. З його допомогою тільки до середини 70-х років було підготовлено в Афганістані понад 50 тис., в Індії - понад 40 тис., в Єгипті - 45 тис., Ірані - 15 тис., Алжирі - понад 4 тис. кваліфікованих робітників*⁶.

Значний внесок у підготовку кваліфікованих робітників і техніків для країн, що розвиваються, вносять центри професійно-технічного навчання, що створюються Радянським Союзом та іншими соціалістичними країнами під час будівництва різноманітних народногосподарських об'єктів в країнах, що визволились. Як правило, соціалістичні країни повністю здійснюють проектування, будівництво й оснащення об'єктів, навчальним посібниками таких центрів.

Українська РСР бере активну участь у створенні учбових центрів. Тільки в 1964-1965 рр. за участю України в 14 країнах, що розвиваються, збудовано і організовано 43 учбових заклади, серед них переважна більшість - це учбові центри на підприємствах¹⁷. Так, у 1964 р. було відкрито національний центр по підготовці кадрів для промисловості і сільського господарства в Алжирі, в містечку Борадедь-Бахрі. Щорічно цей центр готує 500 спеціалістів. Нині з Алжирі діє ряд створених при сприянні СРСР і участі УРСР учбових центрів профтехосвіти по підготовці кадрів для промисловості, сільського господарства та інших робіт. Загальний контингент цих центрів наприкінці 70-х років нараховував понад 3000 учнів¹⁸.

В 60-ті - пертій половині 70-х років Радянський Союз, у тому числі Українська РСР, надав велику допомогу Єгипту у підготовці кадрів для потреб національної промисловості. При сприянні нашої країни в АРЕ створено понад 40 учбових центрів професійно-технічної освіти. В Іраку діють учбові центри для підготовки металургів, в Нігерії - центр по підготовці національних спеціалістів для нафтової промисловості⁹.

Школою дружби і справжньою кузнею національних кадрів стали об'єкти радянсько-індійського співробітництва. Тільки в ході будівництва первістка радянсько-індійської дружби - Вхілайського металургійного комбінату - за допомогою СРСР було підготовлено понад 5 тис. індійських спеціалістів²⁰.

Вже в середині 70-х років при сприянні Радянського Союзу в країнах, що розвиваються, було створено 85 навчальних центрів професійно-технічного навчання і підготовлено в них до того часу понад 136 тис. кваліфікованих робітників^{2*}.

Така форма співробітництва між соціалістичними та молодіш незалежними країнами є досить ефективною. На відміну від імперіалістичних держав, які прагнуть обмежити залучення національних спеціалістів, особливо інженерно-технічних, для роботи на підприємствах, побудованих за їх участю, Радянський Союз та інші соціалістичні країни в ході будівництва готують місцевих спеціалістів та кваліфікованих робітників для того, щоб споруджені об'єкти стали справді національними підприємствами. Після завершення будівництва держави, що визволились, одержують добре підготовлених робітників, інженерів, техніків, які мають необхідний досвід для експлуатації побудованих підприємств, науково-дослідних центрів та інших об'єктів.

У даному разі важливий і сам процес спілкування спеціалістів і робітників із соціалістичних країн і країн, що визволились. Він докорінно відрізняється від взаємовідносин представників західних держав і молодих незалежних країн тому, що будується на принципах рівності, взаєморозуміння і дружби між народами. Працшци разом з радянськими спеціалістами, робітники країн, що визволились, на практиці знайомляться з соціалістичними виробничими відносинами, переконуються в безкорисливій прагненні Радянського Союзу допомогти їм у становленні і розвитку національної економіки.

Переваги соціалістичної системи підготовки на будівельних майданчиках національних кваліфікованих кадрів для країн, що розвиваються, дістали високої оцінки в матеріалах ряду міжнародних форумів. Так, у документах міжнародного симпозіуму по промислому розвитку в Африці, організованому КНІДО в 1967 р., підкреслювалось: "...навчання в процесі роботи є найшвидшим і найдешевшим методом підготовки робітників..."²² В матеріалах симпозіуму рекомендувалось країнам, що розвиваються, запроваджувати у себе передовий досвід соціалістичних країн в підготовці кваліфікованих кадрів на будівельних майданчиках і в учбових центрах та зазначалось, що "прискорене навчання, перепідготовка та підвищення кваліфікації робітників повинні зайняти важливе місце в країнах, що розвиваються, оскільки це дозволить швидко підготувати великі групи робітників для певних видів робіт і дасть можливість ліквідувати в даний момент і в майбутньому нестачу в кваліфікованих кадрах"²³.

Радянський Союз, у тому числі Українська РСР, надає спеціалістам з країн, що розвиваються, широкі можливості для виробничого навчання і стажування на радянських промислових підприємствах. Близько 450 передових підприємств Радянського Союзу постійно здійснюють виробничо-технічне навчання спеціалістів і робітників з держав, що визволились²⁴. На багатьох з них створені спеціальні навчальні бази для підготовки іноземних спеціалістів.

Значна частина робітників, техніків та інженерів щорічно проходять виробничо-технічне навчання на підприємствах Української РСР. Вони набувають тут необхідного практичного досвіду, вивчають нову технологію та сучасні методи організації виробництва. Зокрема, спеціалісти Індії та Шрі Ланки успішно освоїли технологію виплавлення металу і прокатне виробництво на заводах Ждакова ("Азов-сталь"), Макіївки (завод ім. Кірова), Кривого Рогу ("Криворіжсталь").

Індійські робітники, техніки та інженери в галузі важкого гірничошахтного і електромеханічного устаткування навчалися на таких заводах республіки, як Донецький ім. 45-річчя ЛКСМУ, Горлівський ім. Кірова, Ворошиловградський ім. Пархоменка. Харківський електромеханічний та на багатьох інших²⁵.

На радянських, в тощ числі українських, підприємствах робітники і спеціалісти з країн, що розвиваються, вивчають науково обґрунтовану організацію виробництва і праці, технологічні процеси. Вони набувають навичок управління складними, найновішими в технологічно-відношенні і високопродуктивними машинами і механізмами, якими оснащено соціалістичні підприємства.

Радянські спеціалісти передають їм свої знання і досвід, знайомлять з видатними досягненнями радянської технічної школи і соціалістичного виробництва. Головна мета такого навчання - надати максимального сприяння національним кадрам країн, що визволились, в підвищенні їх теоретичного і практичного рівня.

Слід підкреслити, що для розвитку економіки молодих незалежних держав надзвичайно важливим є те, що програми навчання різних категорій спеціалістів на підприємствах СРСР та інших соціалістичних країн тісно пов'язані з планами будівництва об'єктів національної промисловості.

Порівняно новою й перспективною формою технічної допомоги, що дозволяє успішно навчати спеціалістів з молодих незалежних країн, є шефські зв'язки між колективами підприємств нашої країни і народногосподарськими об'єктами, побудованими при сприянні СРСР в країнах, що визволились.

Такі шефські зв'язки існують з рядом підприємств Індії. Наведемо конкретні приклади: Донецький завод ім. 45-річчя ЛКСМУ шефствує над заводом гірничошахтного устаткування в Дургапурі, Львівський інструментальний завод - над інструментальним заводом в Кота (обидва заводи збудовані в Індії за участю спеціалістів республіки) тощо.

В результаті шефської роботи, проведеної радянськими підприємствами, помітно зросла чисельність кваліфікованих національних кадрів на об'єктах співробіт-

ництва, підвищились продуктивність праці та рентабельність підшефних підприємств. Наприклад, в 1971-1975 рр. заводи, побудовані за допомогою Радянського Союзу, одержали 700 млн рупій, або майже 50 % прибутку підприємств державного сектора²⁶,

В процесі навчання на об'єктах співробітництва спеціалісти і робітники з країн, що розвиваються, набувають навичок технічної спеціалізації. Їх спільна праця з радянськими інженерами і робітниками ~ справжня школа боротьби проти всього відсталого, успадкованого від колоніального режиму, школа впровадження передових методів організації виробництва та праці.

У другій половині 70-х років кількість спеціалістів, підготовлених для країн, що визволились, на основі економічного та науково-технічного співробітництва з Радянським Союзом, становила щорічно 70-80 тис. осіб²⁷. До їх числа входять робітники, інженери й техніки, які пройшли навчання за участю радянських спеціалістів безпосередньо в процесі будівництва та експлуатації різноманітних об'єктів, а також спеціалісти, що навчалися на підприємствах та у вузах СРСР, у навчальних закладах, побудованих при сприянні радянських організацій в молодих незалежних державах. Загальне кількість спеціалістів і робітників, підготовлених Радянським Союзом для країн, що визволялись, досягла на кінець 70-х років понад 700 тис. осіб²⁸.

Значний вклад у підготовку цієї армії кваліфікованих кадрів внесла Українська РСР, яка докладає великих зусиль до сприяння молодим незалежним державам в їх прагненні створити власні національні кадри. Необхідно підкреслити, що при наданні такої допомоги особлива увага приділяється підготовці кадрів інженерів, техніків і робітників, у першу чергу потрібних для розв'язання одного з найважливіших і складних завдань соціально-економічного розвитку країн, що розвиваються, - індустріалізації.

УРСР, як і інші радянські республіки, надає матеріальні ресурси, технічні засоби, ділиться досвідом науково обґрунтованої підготовки кадрів з країнами Азії, Африки та Латинської Америки з метою допомоги їм у вихованні спеціалістів, відданих своєму народу, здатних використати одержані знання і досвід для досягнення економічної та науково-технічної незалежності.

Незмінно керуючись принципом пролетарського інтернаціоналізму, Українська РСР разом з іншими республіками Радянського Союзу наполегливо відстоює права молодих незалежних країн на самостійний та всебічний соціально-економічний і культурний розвиток. Плідне співробітництво радянських республік з країнами, що розвиваються, в галузі підготовки кадрів являє собою яскравий приклад міжнародних відносин нового типу.

*¹ Матеріали ХШІ з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. - К., 1986. - С.393»

² Вовко Д.О. Україна в міжнародних економічних зв'язках СРСР. - К., 1966. - С. 60-83; Україна і Близький та Середній Схід. Українська РСР у політичних, економічних і культурних зв'язках СРСР з країнами Близького та Середнього Сходу післявоєнного періоду. - К., 1968. - С. 209-217; У боротьбі за ліквідацію колоніалізму: Зовнішньополітична боротьба Радянського Союзу за остаточну ліквідацію колоніалізму та участь у ній Української РСР. - К., 1974. - С. 198-499; Лукаш О.І. Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з країнами, що розвиваються, в галузі вищої освіти // Історичні дослідження : Історія зарубіж. країн. - 1983. - Вип. 8. - С. 17-25.

³ Док. ООН. А/8074. Агшехев / Ш / 42, с.3; Рос. ОТСТАЛ. ТП/218/тоІ.ї/,р. 17: 175; Пос. ІІКСТАВ. ТВ/269/УО1.І/, р. 178-194.

Українська РСР на міжнародній арені : 36. документів і матеріалів, 1962-1970 рр. - К., 1977. - С. 145.

£ Док. Щ/Д/1-9.

⁵ Док. ООН."1/С.2/11066/Ееу. 2.

¹ Див.: Док. ООН А/С.2/1 956; Док. МОП. С.Нез/В-80, 1968; Вос. ШЕСКО. Л5 с/ Неаоіиоп (ргоу.)П., 1968, С. 71.

¹ Док. ШЕСКО. 5С/Ж/ 57, 28 февр. 1968.

Підраховано за: Офіційні звіти Генеральної Асамблеї ООН, ІV-XXXV сесії.

- 1? Україна і Близький та Середній Схід. - К., 4968. - С. 244.
- і, Брицький П.П. Курсом плідного співробітництва. - К., 4983. - С. 39.
- ** Українська РСР на міжнародній арені : 36. документів і матеріалів, 4976-4980 рр. - К., 4984. - С. 489.
- Вечірній Київ. - 4982. - 48 верес.
- і? Брицький П.П. Вказ. праця. - С. 40.
- Агаєв О.В. Вклад Української РСР з індустріалізацію країн, що розвиваються // Економіка Рад. України. - 4969. - № 4. - С. 89.
- Мошзов В. Подготовка национальных кадров - важная проблема развивающихся стран Г/ Внеш. торговля. - 4973. - № 4. - С. /42; Зевин Л.Э. Экономическое сотрудничество Советского Союза с развивающимися государствами: становление отношений нового типа // История СССР. - 4975. - № 5. - С. 49: Правда. - 4975. - 44 янв.
- ЖП
- іа Агаєв О.В. Вказ. праця. - С. 94.
- Гетманец М.З. Советский Союз и странн Азии и Африки : Очерк экон. и техн. сотрудничества. - М., 4977. - С. 456.
- РО Правда. - 4975. - 45 июя.
- З? Бовко Д.О. Вказ. праця. - С. Ті.
- Старушенко Г.Б. Социалистическая ориентация в развивающихся странах. - М., -4977. - С. 478.
- Ш Док. ШІДО. 15/Сопл. І/НН/1, март 4967, с. 127.
- оа Там же. - С. 69-70.
- Правда. - 4975. - 44 янв.
- Ід Агаєв О.В. Вказ. праця. - С. 94.
- Дукат 0.1 Полюк С.П. Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з Індією (70-80-ті роки) // Укр. іст. журн. - 4982. - ІЗ. - С. 403.
- Скляр В. Основне направлення сотрудничества СССР с развивающимися странами // Полит. самообразование. - 4980. - *4. - С. 50.
- *аоп^{287*} Раїно^{іно}ька РСР на міжнародній арені : 36. документів і матеріалів, 1976-1980 рр. - С. 488.

З М І С Т

Хміль І.С. Великий Жовтень – закономірний результат світового суспільного розвитку.	3
Ярко Н.А. Й-ославська комуністична преса в боротьбі за солідарність з Країною Рад (квітень 1919 р. – 1923 р.)	9
Майборода О.М. Проти клерикально-європейських фальсифікацій Великого Жовтня у післявоєнній буржуазній історіографії.	48
Усенко П.Г. До біографії З.Саратовського	25
Варзарцев М.М. Міжнародний соціалістичний конгрес -1889 р. і Росія. _____	30
Шкода К.О. Неспроможність буржуазних інтерпретацій проблем соціально-економічного розвитку СРСР на сучасному етапі	38
Луценко С.В. Антирадянські акції конгресу США проти Української РСР (1960-1964 рр.) _____	45
Терентьева Н.О. Розвиток радянсько-грецьких зв'язків у галузі культури _____	51
Лукаш О.І. Сприяння Української РСР країнам, що визволились, у підготовці кадрів для індустріалізації (60-70-ті роки) _____	57